Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»
(ПУЕТ)

ЛЮДИНА, ЯКА ПОДОРОЖУЄ: ПОСТНЕКЛАСИЧНА ПАРАДИГМА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТУРИЗМУ

МАТЕРІАЛИ
Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару

(м. Полтава, 17 квітня 2018 року)

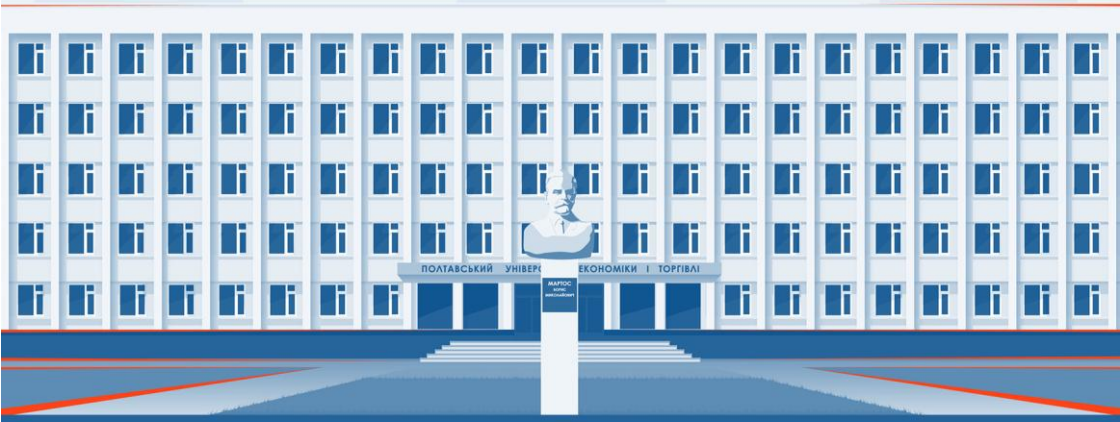

POLTAVA UNIVERSITY OF
ECONOMICS AND TRADE

Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»
(ПУЕТ)

ЛЮДИНА, ЯКА ПОДОРОЖУЄ: ПОСТНЕКЛАСИЧНА ПАРАДИГМА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТУРИЗМУ

МАТЕРІАЛИ

Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару

(м. Полтава, 17 квітня 2018 року)

За загальною редакцією д. е. н., професора Скляра Г. П.

Полтава
ПУЕТ
2018

УДК 338.48:001.8
Л93

Редакційна колегія:

Г. П. Скляр, д. е. н., професор, завідувач кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Л. В. Дробиш, к. е. н., доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

В. О. Животенко, к. е. н., доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Л93 **Людина,** яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – 156 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

ISBN 978-966-184-319-5

Семінар проведено в межах науково-дослідної роботи «Проблеми функціонування та розвитку сфери туризму в умовах модернізації економіки» (держ. реєстр. номер 0117U004715). Опубліковані наукові дослідження авторів спрямовано на з’ясування сучасного стану та перспектив подальшого розвитку людиномірних наукових досліджень туризму на основі постнекласичної парадигми.

УДК 338.48:001.8

Матеріали друкуються в авторській редакції мовами оригіналів. За виклад, зміст і достовірність матеріалів відповідальні автори. Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» заборонено

© Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», 2018

ISBN 978-966-184-319-5

Г. В. Задорожний, *д. е. н., професор*
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків
gregor-55@rambler.ru
О. Г. Задорожна, *к. е. н., доцент*
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків
zadorozhnaya-olya@rambler.ru

ПОСТНЕКЛАСИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮДИНИ ПОДОРОЖУЮЧОЇ

Виживання людства є чи не найголовнішою проблемою життєдіяльності сучасної людини. Проте розв'язання цієї проблеми не може бути реалізовано у форматі традиційної *механіко-матеріалістичної науки*, де *людина* догматично розглядається як *біосоціальна* істота, де її внутрішній *духовний світ* практично *ігнорується*. У такому розумінні класична і неокласична економічна наука розглядає людину як *економічного індивіда*, тобто малює лише суто економічну функцію людини – *засобу* нарощення прибутку і капіталу. Пануюча зараз *методологія індивідуалізму*, яка опирається на *діалектичний метод* пізнання людини і світу, є витоком *викривленого світобачення*, що неодмінно обернулося висхідною кризовою дійсністю. Про це досить наглядно свідчить сучасна глобальна *криза-лабіринт*, виходу з якої традиційна економічна наука не може знайти і не може обґрунтувати життєстверджуючі вектори і механізми анти- і посткризового розвитку.

Для розуміння і пошуку шляхів виходу з глобально-кризового стану людства необхідно *кардинально змінювати методологію* наукового дослідження у напрямку розуміння *людини як цілісної особистості*, бо саме вона є *базовим свободо-відповідальним суб'єктом* господарських перетворень. При цьому стає первинним якісне зрушення щодо розуміння істинної природи самої людини. Релігійні філософи Срібного віку досить аргументовано доводили про те, що *людина* є насамперед *духом*. Людина відрізняється від усіх живих істот саме своєю *духовністю*, наявністю у неї свого внутрішнього духовного світу, у якому містяться ті основоположні людяні цінності, реалізація яких й робить людину людиною. У цьому аспекті наша гіпотеза про

єдину триіпостасну – духовно-біо-соціальну природу людини [див.: 1] вже визнана *аксіомою* сучасної української соціально-трудової науки (А. М. Колот) й стає головним методологічним постулатом *постнекласичної людиномірної науки*.

Цей постулат задає формат *цілісності* пізнання людини і світу, якого не вистачає традиційній матеріалістичній науці, коли у кращому випадку *духовність* зводиться до деякої так званої тонкої матерії, сенс якої не можуть пояснити вчені, що й досі ортодоксально мислять. З іншого боку, у західній та й у вітчизняній новітній науці, яка стає *людиномірною*, визнається *свідомість більш фундаментальною засадою реальності*, ніж звичні матерія, простір і час. У цьому аспекті приходить визнання того, що свідомість стала *новим предметом праці*. Саме вивчення свідомості відкриває неосяжні можливості вивчення реальності, у якій матерія і свідомість є її нерозривними якостями, але у *онтологічному* плані *свідомість* постає *першоджерелом Творіння*, бо спочатку було Слово. Свідомість є тим робочим інструментом, завдяки якому людина сама себе мислить і виділяє себе серед оточуючого світу, аналізує його і творить свободо-відповідально свій новий світ життєдіяльності, який і є її цілісним господарством.

Розуміння єдиної триіпостасної – духовно-біо-соціальної природи людини дозволяє стверджувати, що головним методом пізнання людинорозмірних комплексів, де людина є їх системотворчим ядром, стає *триалектика* [див.: 2]. Вона не розриває живу цілісність явищ і процесів на дві протилежні сторони, що ведуть боротьбу до переможного кінця, а цим самим сприяє умертвінню реальності, як це робить догматична діалектика. Триалектика дозволяє пізнавати живу реальність, у якій немає умертвіння, бо так званий «духовний клей» пронизує все живе, запліднює життєвою силою усі протилежності, розвиток яких сприяє становленню нової якості життя через реалізацію духовно-моральнісних цінностей у людяному господарствотворенні.

При цьому досить важливо розуміти, що *господарство як цілісна сфера життєдіяльності* людини несе в собі *ціннісні засади свободо-відповідальної творчості господаря*, який мотивує свої дії, вчинки насамперед не цільовою раціональністю, пов'язаною з кількісно-розрахунковими показниками економіки, а ціннісною раціональністю, у форматі якої визначальну роль

мають цінності життя, його якість, принципи справедливості та співпраці, творіння добра, довіра. Керуючись ними, господар звичайно думає й при прибуток, але не як кінцеву мету своєї діяльності, а лише як засіб подальшого якісного розвитку господарства.

Господар є цілісною свободо-відповідальною особистістю, яка намагається всебічно розвивати самопізнання, цілісне розуміння світу, постійно нарощувати різного роду знання та комплексно їх реалізовувати у процесі організації свого господарства. У форматі постнекласичної людиномірної науки пізнання світу і вироблення знань зовсім не зводиться до опанування лише науковими знаннями. Благосне господарствотворення вимагає творчого поєднання і взаємодію наукових і ненаукових знань: філософських, релігійних, образних, буденних й т. д.

Постнекласична людиномірна наука формує й нову особистісну методологію [див.: 3] пізнання світу цілісною людиною. На відміну від методології індивідуалізму, яка розглядає насамперед економічного індивіда як головного чинника розвитку економіки, особистісна методологія виходить з того, що саме особистість є головним свободо-відповідальним творчим господарюючим суб'єктом. Це значить, що докорінно змінюється формат розуміння людини: стає необхідним перехід від суто економічного підходу до соціального статусу людини як засобу нарощення прибутку до статусу господарюючої особистості, у якої на перший план виходить не її економічна функція, а розвиток цілісного світогляду. В основі особистого світобачення переважають не економіко-речові, ціле-раціональні мотиви і потреби, а саме ті мотиви і устремління, які спрямовані на самопізнання і самореалізацію у ціннісному баченні та творінні господарства, яке пов'язане насамперед для забезпечення якості життя, гармонізацію відносин з Природою й іншими особистостями, прагнення до щастя особистого і суспільного.

Такий методологічний підхід відкриває можливість розуміння того, що для особистості економічно-прибуткові технології не виражають сенс життя. Більше того найновіші НБІК-технології призвані створювати практичні умови для стирання грані між живим і неживим, сприяти тому, що жива творча людяна людина має бути замінена на кіборга, що має само відтворюваний штучний інтелект на небіологічному носії. По суті, такі

новітні технології спрямовані на розлюднення особистості, на створення штучного світу, де людині вже не знайдеться місця.

У цьому плані людина повинна розуміти, що у неї немає вибору: вона повинна залишатися людиною (С. Лец), а вона може лишатися людиною лише за умови кардинальної зміни свідомості, де духовно-моральнісні цінності мають визначати межі використання НБІК-конвергенції у суто людяних цілях [див.: 4]. Тому зараз надзвичайно актуалізується проблема людини подорожуючої, тобто такої, яка намагається більш предметно пізнавати світ, розширюючи свій особистий кругозір у плані ознайомлення з істинною красою Природи і культурними надбаннями людства. Оскільки культура у найширшому розуміння є виявлення, пізнання смислів, які стоять за культурними артефактами, то подорожуюча людина націлює себе на сутнісну інтерпретацію того, що вона бачить і осмислює побачене у ракурсі гармонізації Природи і людських відносин. Оволодіння прекрасним, що неодмінно пов'язане з розумінням життєдайних сил Природи і культури, подорожуюча людина починає шанувати перш за все не буденний світ економічно-грошових відносин, а свій внутрішній духовний світ, свою внутрішню філософію гармонійного світобачення і саморозвитку, тобто вона, сама того не завжди розуміючи, виходить у новий ідеально-ціннісний світ – світ смислів, ідей, цінностей. Це породжує сприйняття не лише поверхневих форм, де людина реалізує свої професійні вміння і навики, а й відкриває нові обрії розуміння необхідності гармонізувати своє довкілля, придавати йому людяний смисл, тобто розширення кругозору і світогляду подорожуючої людини перетворюється в усвідомлене намагання творити кращий світ на основі того, що духовно-культурні цінності мають запліднювати всю цілісну життєдіяльність цілісної особистості.

Список використаних інформаційних джерел

1. Задорожный Г. В. Триипостасная духовно-био-социальная природа человека как основание развертывания унома человечности в кризисном обществе [Електронний ресурс] / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная. – Режим доступу: http://www.trinitas.ru/rus/doc/0226/002a/02261271.htm – Назва з екрана.

2. Задорожный Г. В. Триалектика как методология истинного хозяйственного постижения реальности и человека [Електронний ресурс] / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная. – Режим доступу: http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001f/00163299.htm – Назва з екрана.
3. Задорожный Г. В. Личностная методология как основание спасительного прорыва постнеклассической науки в исследовании кризисного современного общества // Созидание человечного общества. Международный межведомственный научный сборник [Електронний ресурс] / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная. – Режим доступу: http://viperson.ru/articles/sozidanie-chelovechnogo-obschestva.bbna – Назва з екрана.
4. Задорожный Г. В. Человечное мирохозяйственное видение (Очерки новой личностной методологии) / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная. – Харьков : Точка, 2017. – 261 с.

В. І. Ляшенко, *д. е. н., професор*
Інститут економіки промисловості
НАН України, м. Київ
slaval.aenu@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРІВ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ТУРИЗМУ В МЕЖАХ ТРАНСКОРДОННИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Сучасний етап еволюції світового господарства характеризується активізацією процесу локалізації інноваційної діяльності, а саме: концентрацією її в окремих національних регіонах, містах, локальних утвореннях [1-4]. Підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом Україна продемонструвала прагнення побудувати зрілу демократичну державу, реформувати інститути, які не лише дозволять людям вільно обрати професію, яка найліпшим чином відповідатиме їх таланту, а ще й надасть їм рівні можливості оволодіти нею та самореалізуватися.

За таких умов формування «Європи різних швидкостей» роль драйвера, яку виконували для післявоєнної «старої Європи» Франція та Німеччина, можуть взяти на себе *Польща* та *Україна*, щоб використати те «віконце можливостей» яке відкриває перехід від 5-ї до 6-ї «довгої хвилі» Кондратьєва. Відповідний приклад використання такого «вікна можливостей» продемонстру-

вали «нові індустріальні» країни Південно-Східної Азії, ставши при переході від 4-ї до 5-ї «довгої хвилі Кондратьєва» так званими «Азійськими тиграми» [5–8].

При співробітництві обидві країни особливо зацікавлені у розбудові трьох просторів: ***оборонного, енергетичного*** та ***навчально-наукового.*** При формуванні ***спільного україно-польського транскордонного навчально-наукового простору*** українські вищі навчальні заклади де-факто стають майданчиками отримання бакалаврської освіти, не тільки для вітчизняних, але й для іноземних студентів з пострадянських (Азербайджан, Туркменія), азійських (Китай, Пакистан), африканських (Нігерія) країн, з метою продовження її по магістерським програмам у Польщі та інших країнах-членах ЄС. Процес створення спільного з Польщею навчально-наукового простору може бути доповнений ***підприємницькою складовою у вигляді так званого «інноваційного ліфта»*** (рис. 1).

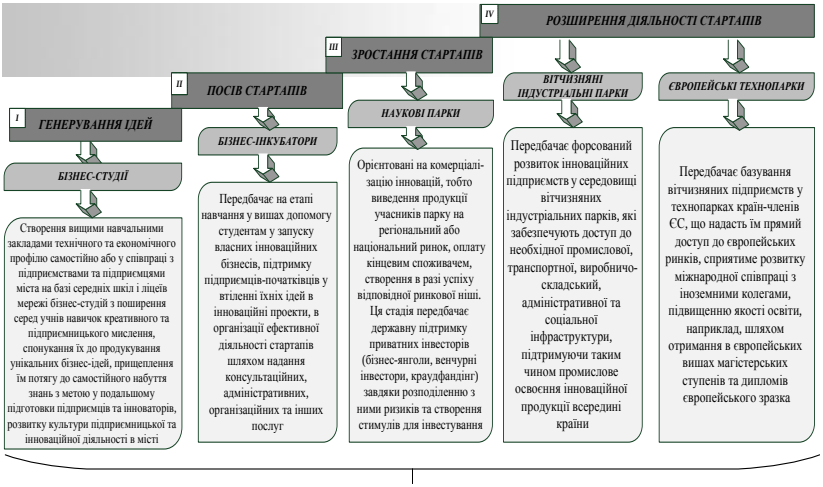

Рисунок 1 – Схема «Іінноваційного ліфта від школи до Європи» [розроблено В. І. Ляшенком та І. Ю. Підоричевою]

Тобто студенти, які мають хист до підприємницької діяльності і навчаються за бакалаврськими програмами в Україні

започатковують «власну справу» в бізнес-інкубаторі відповідного українського вишу, а потім переводячи її до відповідного вітчизняного наукового або індустріального парку. Продовжуючи навчання за магістерськими програмами у Польщі, вони спочатку адаптують свій малий бізнес у відповідному польському технопарку, тим самим вони стають вже резидентами ЄС. Це надає їм можливість виходу як на досить ємний польський, так і загальноєвропейський ринок, не пориваючи зв'язків з Україною та її ринком.

Фактично для цього процесу вже створені відповідні передумови та підґрунтя. Багато вишів України уклали відповідні угоди з вишами Польщі і стали своєрідними «майданчиками підскоку» до Європи.

Кожен український регіон у цих процесах має знайти свою нішу, розбудовувати самостійно або разом із сусідніми регіонами регіональні інноваційні системи. Наукові центри НАН і МОН України, як ядро навколо яких почала б формуватися сучасна інфраструктура регіональних інноваційних систем, могли б виступити дієвим механізмом міжвідомчої координації зв'язків між підсистемами регіональних інноваційних систем [9, с. 15].

Така ситуація обумовлена низкою чинників. Переходом від лінійної до інтерактивної інноваційної моделі суспільного розвитку, де «знання виступають ключовим ресурсом, а навчання – ключовим процесом»[3]. Оскільки саме в регіонах фокусується процес створення нових знань та існує адекватна інфраструктура їх акумуляції та подальшого поширення через спілловерний механізм, що пояснюється наявністю так званих «некомерційних взаємозв'язків» (традиції, звичаї, норми поведінки, що базуються на спільному історичному минулому) між місцевими економічними суб'єктами. Передача знань є ефективнішою в процесі безпосереднього спілкування («face-to-face»), ніж при застосуванні довгих каналів зв'язку, оскільки деякі форми нових знань поширюються виключно в межах локального соціального середовища (наприклад, результати наукових досліджень, які не мали очікуваного ефекту, дуже рідко або взагалі не публікуються). Дане явище локальної циркуляції знань отримало назву «ефект гудіння» («buzz effect»).

Іншим чинником є висока концентрація високоосвіченої та кваліфікованої робочої сили в окремих центрах економічної активності, що пропонують найкращі умови працевлаштування, а саме: столичних регіонах та великих мегаполісах.

Важливим чиником є специфічне соціокультурне середовищем, яке існує у окремих містах, що приваблюють висококваліфікованих робітників не лише кар'єрними перспективами, але й високими стандартами життя. Так, Р. Флорида вважає, що такі міста характеризуються наявністю широкого спектру різних видів креативної діяльності та, відповідно, талановитих працівників; соціальною неоднорідністю суспільства (що проявляється у наявності серед місцевого населення представників різних етнічних та національних груп); толерантністю (підтверджується присутністю значної кількості сексуальних меншин) та різноманітністю культурного життя. Крім того, в містах з вищенаведеними характеристиками для представників креативного, науково-освітнього, класу зазвичай існують низькі вхідні бар'єри на ринок працевлаштування та локальне соціальне середовище. Як правило, в межах країни існує один або два, рідко – три чи більше таких центрів тяжіння для високоосвічених робітників. В Україні такими центрами є ареали регіональних наукових центрів НАН та Мон України.

На підставі проведеного нами дослідження можуть бути в першому наближенні сформульовані основні етапи формування транскордонного нанокластера (рис. 2).

Процес включає наступні кроки.

1. Створення Філії головного по проблемі інституту НАН України при відповідній кафедрі українського університету – партнера.

2. Укладання Угоди про співпрацю з іноземним університетом-партнером.

3. Забезпечення структурних підрозділів, що займаються нано- та біотехнологічними дослідженнями, взаємодоповнюючим обладнанням.

4. Забезпечення кадрами, стажування, наукові обміни.

5. Забезпечення фінансування шляхом залучення коштів європейських, національних та регіональних програм, місцевих олігархів або через систему різноманітних фондів.

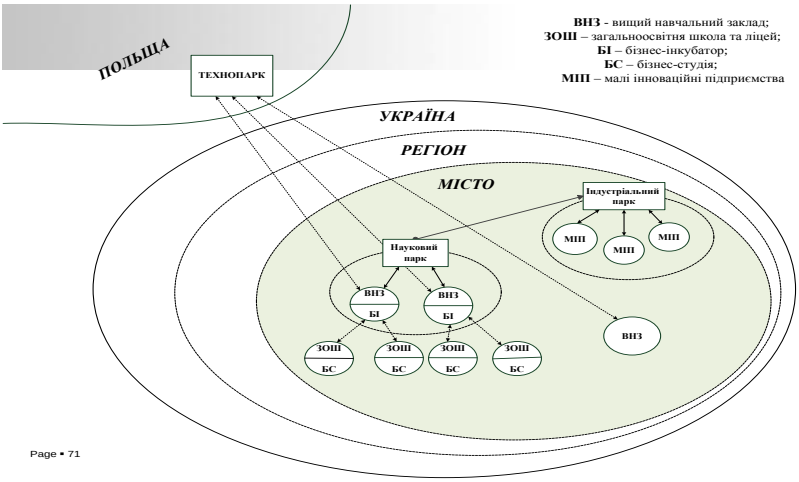

Рисунок 2 – Схема формування транскордонного кластера [розроблено В. І. Ляшенком та І. Ю. Підоричевою]

6. Підготовка пропозицій до вироблення національних та регіональних стратегії «розумної smart-спеціалізації» та диверсифікації традиційних галузей спеціалізації регіонів і міст країн-партнерів.

7. Введення на фізичних та біологічгних спеціальностях університетів партнерів спецкурсів «Основи економіки та підприємницької діяльності», «Економіка нанотехнологій», «Економіка біотехнологій».

8. Забезпечення бізнес-інкубування МП і тиражування нано- та біорозробок на базі місцевих інкубаторів, наукових, техно- та індустріальних парків.

Загалом для розбудови регіональних інноваційних систем на базі існуючих економічних районів України та ареалів дії регіональних наукових центрів НАН та МОН України (рис. 3) необхідно зробити наступні кроки.

Формування спеціальних стимулюючих режимів (податкового, кредитного, митного, валютного курсу). для реалізації інвестиційних та інноваційних проектів на території Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської областей.

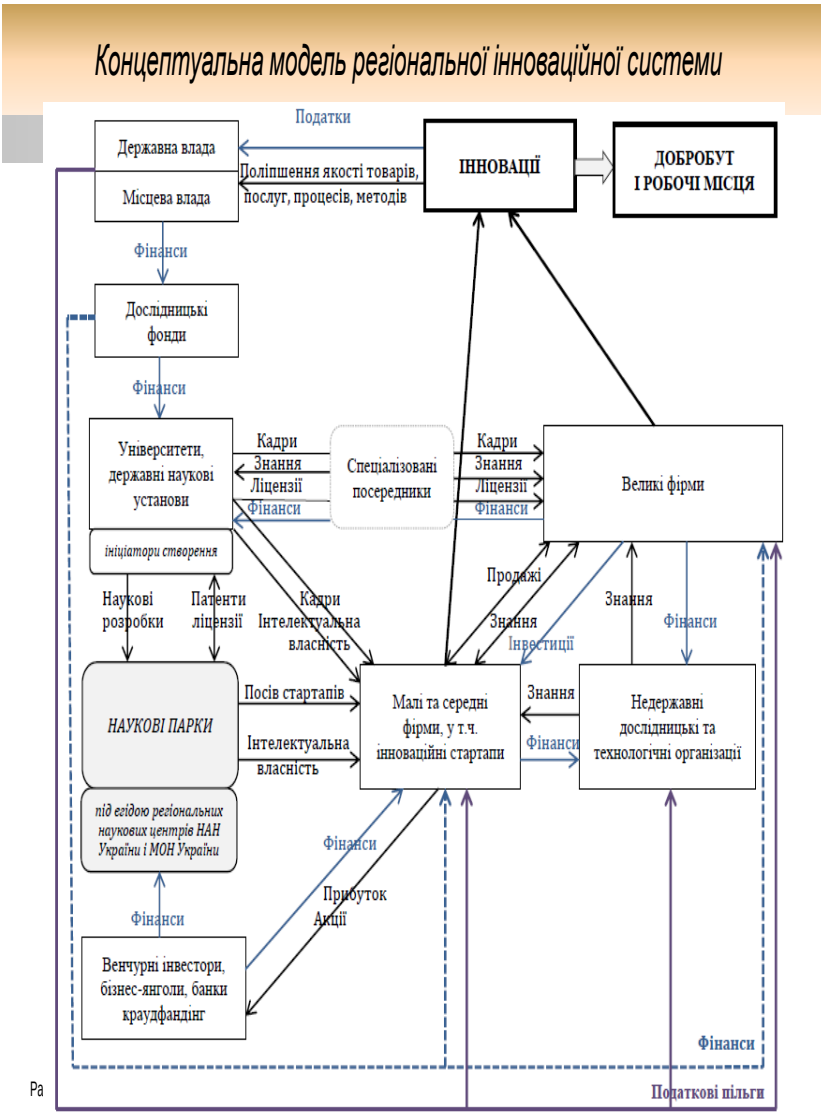

Рисунок 3 – Концептуальна схема регіональнальної інноваційної системи [розроблено В. І. Ляшенком та І. Ю. Підоричевою]

Формування мережі Корпорацій випереджаючого розвитку: Корпорація випереджаючого розвитку Придніпровського економічного району, Корпорація випереджаючого розвитку Дніпропетровської області, Корпорація випереджаючого розвитку Запорізької області, Корпорація випереджаючого розвитку Кіровоградської області, корпорацій розвитку міст, корпорацій розвитку сільських районів та ОТГ.

Створення при корпораціях регіонального розвитку мережі Фондів регіонального розвитку:

Фондів розвитку виробництва – для фінансування проектів в індустріальних парках, регіональних та місцевих кластерів та «точок зростання», формування фінансової інфраструктури.

Фондів інновацій та науково-технічного розвитку – для фінансування для фінансування проектів в бізнес-інкубаторах, наукових парках, технопарках, НДДКР пріоритетних середньострокових науково-технічних напрямів регіонів, міст, районів, громад.

Фондів соціального розвитку – для фінансування проектів розвитку освіти (середньої, вищої, спеціальної, освітнього простору «від школи до Європи»), охорони здоров'я, рекреації, туризму, житлово-комунального господарства.

Обгрунтоване корегування обласних та розробка Концепції загальної для Придніпров'я Стратегій збалансованого сталого (соціо-, економіко-, екологічного) розвитку, які будуть використовувати можливості неформальної складової економіки регіонів як невичерпний резерв її модернізації.

Трансформація Придніпровського наукового центру НАН та МОН України у ядро Регіональної інноваційної системи – «Інноваційного офшору «Дніпро».

Список використаних інформаційних джерел

1. Поручник А. М. Регіональна інноваційна система як основа підвищення міжнародного конкурентного статусу національних регіонів [Електроний ресурс] / А. М. Поручник, І. В. Брикова. – Режим доступу: http://www.kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2006_2_Poruch_Bryk_ukr.pdf. – Назва з екрана.
2. Ляшенко В. И. Оценка уровня модернизации городов и регионов при разработке стратегий опережающего развития // Опережающее управление социально-экономическим разви-

тием регионов: устойчивое развитие экономики & электронное управление экономическим развитием : материалы четвертой международной научно-практической конференции / В. И. Ляшенко, Е. В. Котов ; науч. ред. В. А. Подсолонко. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2013. – С. 239–256.
3. Ляшенко В. І. Вплив Податкового Кодексу України на розвиток малого підприємництва: експертні оцінки на етапах обговорення, прийняття та внесення змін / В. І. Ляшенко, А. А. Просуленко // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 2. – С. 93–112.
4. Ляшенко В. И. Национализация и приватизация предприятий (Опыт Франции для Украины) : монография / В. И. Ляшенко, Ю. В. Макогон. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2009. – 492 с.
5. Ляшенко В. І. Перспективи формування транскордонних єврорегіональних інноваційних систем і нанотехнологічних кластерів // Соц.-екон. пробл. сучас. періоду України. – Вип. 3(71). – Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів / В. І. Ляшенко, О. І. Амоша. – Львів : ІРД НАН України, 2008. – С. 159–176.
6. Ляшенко В. І. Придніпровський науковий центр НАН і МОН України як ядро регіональної інноваційної системи у створенні спільного україно-польського навчально-наукового простору // Перспективи розвитку економічної системи з урахуванням сучасних євроінтеграційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 17 березня 2018 р.) / В. І. Ляшенко, С. В. Іванов, І. Ю. Підоричева. – Дніпро : НО «Перспектива», 2018. – С. 17–21.
7. Lyashenko V., Osadcha N., Galyasovskaya O. & Knyshek O. (2017). Marketing prospects of small developed African countries assessment for traditional Ukrainian exports. Economic Annals-XXI, 166 (7–8), 20–25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://soskin.info/userfiles/file/Economic-Annals-pdf/DOI/ea-V166-04.pdf. – Назва з екрана.
8. Pająk, K., Kamińska, B., & Kvilinskyi, O. (2016). Modern trends of financial sector development under the virtual regionalization conditions. Financial and credit activity: problems of theory and practice, 2(21), 204-217 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fkd.org.ua/article/ view/91052/92128. – Назва з екрана.

9. Ляшенко В. І. Регіональні наукові центри НАН України та МОН України як ядро розбудови регіональних інноваційних систем в умовах децентралізації / В. І. Ляшенко, І. Ю. Підоричева // Економічний вісник Донбасу. – 2017. – № 1 (47). – С. 13–20.

Г. П. Скляр, *д. е. н., професор*
Вищий навчальний заклад
Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі», м. Полтава
turizm@puet.edu.ua

ОСОБИСТІСТЬ ТА ЕТИКА ТУРИЗМУ: ПОСТНЕКЛАСИЧНІ ЦІННОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

У центрі заявленої теми досліджень знаходиться творча особистість туриста, мандрівника, подорожанина. Глибина людської особистості, її межі і можливості є невичерпними. «Межі кожної особистості є надзвичайно широкими, пересікаючись з межами інших особистостей, глибоко проникаючи, проходячи крізь простір і час, простираючись із простору у безкінечність та із часу – у вічність. Нам не відомо, які ще можливості приховані у людській особистості, які кінцеві межі особистості, що є достеменним справдженням буття особистості» [8, с. 136]. На наш погляд, наведені вище слова епископа Калліста Діоклійського сприяють формуванню позитивного іміджу кожної людської особистості, яка знаходиться у вічній подорожі, у т. ч. у сучасному образі туриста. Разом з тим, знайомство з науковими працями соціологів, політологів, філософів, богословів у деяких випадках вказує на факти спрощено-негативного сприйняття у певному науковому середовищі і поверхової якісної оцінки особистості людини-туриста. В економічних наукових працях переважно аналізуються двомірна біо-соціальна природа людини або «виробництво біосоціального продукту-людини» [10, с. 119]. Здійснення нами туризмознавчих досліджень на міждисциплінарній основі дозволило виявити певні суперечності використання «туристичних» метафор у текстах науковців. На нашу думку, ці суперечності обумовлені, можливо, з одного боку, полемічним характером текстів і суб’єктивними особливостями авторського образного викладення змісту наукових проблем.

Разом з тим, з іншого боку, подібні висновки на підсвідомому рівні відображають, на наш погляд, стереотипи полегшеного сприйняття у суспільстві певних соціальних практик, у т. ч., на жаль, властиву природі людської особистості практику туризму і рекреації. У зв'язку з цим, нам би хотілося звернути увагу читача на зміст п. 1 ст. 1 «Внесок туризму у взаєморозуміння і повагу між народами і спільнотами» Глобального етичного кодексу туризму, що дозволить усвідомити високі моральні ідеали сучасного туризму. «Розуміння і розповсюдження загальнолюдських етичних цінностей у дусі припустимості і поваги до різноманіття релігійних, філософських і моральних переконань є одночасно основою і наслідком відповідального туризму; учасники туристичного процесу і самі туристи повинні приймати до уваги соціально-культурні традиції і звичаї усіх народів, включаючи національні меншини і корінні народи, і визнавати їх гідність» [4, с. 255].

Туризм, на нашу думку, є виявленням глибинних фундаментально-визначальних властивостей людської особистості, інтегровано-структурний характер якої породжує адекватні проблеми пізнання методологічного формату. Туризм, позбавляючи, на перший погляд, особистість необхідності додержання офіційної нормативності достатньо жорстко детермінованої трудової діяльності, надає, разом з тим, можливість переходу на вищий рівень вільно сприйнятої етичної нормативності, що зобов'язує дотримуватися ціннісно-орієнтованої поведінки сучасно-відповідальної людини. Можливість бути собою не означає відмови від етичних обмежень, а навпаки, як показує практика, особливо туризму у сімейному форматі, шкільного, молодіжного туризму тощо, сприяє сходженню на рівень духовно-людських цінностей пізнання світу, взаємної підтримки, турботи, злагоди, обговорення всезагальних проблем міжособистісного спілкування, що дозволяє піднятися над важливим і необхідним, але так стомлюючим одноманітно-рутинним побутовим повсякденням. Тобто, у методологічному плані формулюється низка проблем етичного руху особистості на полі добра і зла, у процесі подорожі у ціннісно-смисловому універсумі, мандрівки у соціальній реальності. Тому дослідження означених фундаментальних проблем людського буття у форматі постнекласичної науки є своєчасним,

а умов усвідомлення і досягнення блага особистістю – людиною-туристом актуальним.

Важливою методологічною позицією є використання нами духовної спадщини, творчого надбання авторів, чий життєвий шлях та духовно-творча діяльність починалися та перетиналися у певному локальному просторі. До цього вибору нас спонукають по-перше, визнаний науковцями локальний вектор туристичних подорожей, які пов'язані з певними локаціями, туристичними центрами, дестинаціями; по-друге, наявність прикладів успішної наукової діяльності вітчизняних мислителів, які культурно-генетичним корінням пов'язані зі своєю малою батьківщиною; по-третє, існування соціокультурного феномену історичної Полтавщини, яка подарувала світу більш як 800 пасіонарних особистостей у духовно-творчій сфері науки, техніки, літератури, мистецтва, громадської діяльності, державотворення, релігії тощо. У цьому контексті актуальним для сучасної науки є повернення до методологічної спадщини економіста зі світовим ім'ям М. І. Туган-Барановського [1865–1919], мати якого, Анна Станіславівна (уроджена Шабельська), походить родом із поміщиків Полтавської губернії [3, с. 31]. Для нашого дослідження важливим є використання методологічного інструментарію видатного економіста, у тому числі подвійного синтезу [14, с. 62]. Дослідник творчого спадку, відомий сучасний економіст В. М. Тарасевич зазначає, що М. І. Туган-Барановський «послідовно дотримувався цивілізаційно-національного тренду вітчизняної науки та збагачував її з огляду на критичне та творче сприйняття економічних реалій та досягнень світової економічної думки. В його теоріях … з одного боку, активно розвивається доробок вітчизняної економічної науки, а з іншого – здійснюється сміливий синтез її традицій та авторських інновацій, які, у свою чергу, є синергією системних авторських досліджень провідних на той час теорій» [14, с. 62]. В. М. Тарасевич підкреслює, що «зазначений подвійний синтез був би неможливим, якби не живився зі світоглядних і філософських національних джерел, які наповнювали національні економічні пошуки багатим універсумним змістом» [14, с. 62]. На думку В. М. Тарасевича «погляд М. Туган-Барановського спрямований не на homo oeconomicus-а неокласичного «зразка», а на людину-особистість, її багатовимірну економічну діяльність». Для М. Туган-Бара-

новського «моральність та духовність є ендогенними економічними змінними, не зовнішнім, а внутрішнім змістом економічної діяльності» [14, с. 63].

Тому, на наш погляд, важливою проблемою у формуванні постнекласичного прикладного туристичного знання є його синтез з урахуванням феномену філософсько-економічної традиції, який має, як ми вже відмічали, полтавський вимір. Власне філософську традицію започатковує найбільш відомий (у т. ч. для широкого загалу) мандрівний (що важливо в розкритті означеної нами теми дослідження) український філософ Г. С. Сковорода (1722–1794), який народився в с. Чорнухи (зараз районний центр Полтавської області). В Полтавській губернії народився і отримав освіту в Полтавській семінарії найвизначніший український філософ XIX ст. П. Д. Юркевич (1827–1874). Дослідники вказують на вплив П. Д. Юркевича на формування світогляду знаного філософа В. С. Соловйова, який, до речі, вважав П. Д. Юркевича своїм вчителем [15, с. 3]. Сам В. С. Соловйов (1853–1900) походив по матері з української шляхетної родини Романових, а двоюрідним прадідом його по цій лінії був Г. С. Сковорода [13, с. 3].

Оригінальним внеском в економічну науку є філософія господарства С. М. Булгакова (1871–1944) – великого філософа, економіста і богослова. В київський період свого життя і творчості (1901–1906) С. М. Булгаков викладав в Політехнічному інституті і Київському університеті, а також виступив з циклом лекцій публічного характеру. Серед них – лекція «Про філософські погляди Володимира Соловйова», яка була прочитана у 1903 р. в Києві, Полтаві і Кишиневі [1, с. 571; 2, с. 6]. На основі переробленої лекції ним підготовлений і опублікований у 1903 р. нарис «Що дає сучасній свідомості філософія Володимира Соловйова?» [1, с. 571–637]. Особливо слід звернути увагу на творчий доробок Г. В. Задорожного, уродженця Полтавської області (с.м.т. Опішне Зіньківського р-ну) та О. Г. Задорожної. Обґрунтована у їх роботах особистісна методологія господарствознавства [5–7] дозволяє нам сформулювати наукову проблему генезису прикладного туристичного господарствознавства з метою поглиблення сучасного постнекласичного знання.

Таким чином, нами розглянута можливість імплементації певних положень філософії господарства до розвитку туризмо-

знавства. При цьому сприйняття ідеї прикладного туристичного господарствознавства та її реалізація в процесі господарствотворення туризму пов'язане з усвідомленням наступних висновків-завдань подальших досліджень: 1) геокультурний потенціал історичної Полтавщини персоніфікується в особистісному вимірі; 2) взаємодія особистостей в процесі розвитку ідеї господарствознавства у часі носить нелінійний характер; 3) погляди мислителів Полтавщини у цивілізаційно-православному релігійно-філософському форматі знаходяться під впливом західноєвропейської філософської традиції; 4) партнерство виступає основним механізмом господарствотворення туризму; 5) феномен адаптації до туризму має всезагальний характер; 6) освітній вектор господарствотворення спрямований на розвиток творчості лідерів туризму; 7) пріоритетними напрямами досліджень є людиномірність, духовність, партнерство і кооперація у сфері туризму.

Особливо важливим, на наш погляд, є трансфер теоретичного знання для наступних поколінь. Необхідність розвитку особистості молоді є суспільно-необхідним і природнім вектором розвитку соціуму. Дослідження нами практики організації шкільного і молодіжного (студентського) туризму дозволило сформулювати висновок щодо необхідності розвитку не тільки духовної і соціальної, але також і біологічної (фізичної) компоненти особистості молодої людини – туриста. Тобто структура сприйняття блага туризму і рекреації обумовлена інтегральною духовно-біо-соціальною природою особистості. Заняття студентів з фізичного виховання під час підготовки до туристичних подорожей можливо віднести, на нашу думку, до однієї з основних форм педагогічної реабілітації. На думку сучасних дослідників – Таубера Р. Д. та Тарасової Л. В., які аналізують загальне поняття термінів «реабілітація» і «рекреація», педагогічна реабілітація спрямована на організацію фізкультурно – спортивних заходів і підвищення рухової активності молоді, що вчиться, завдяки позаурочним формам занять, організації відпочинку, підвищення емоційного і мотиваційного інтересу у сфері фізичної культури, спорту, туризму, адаптивної фізичної культури. Ці заходи тісно пов'язані з культурою, вихованням, фізичною і духовною гігієною, піклуванням про здоров'я [19, с. 11]. Ми та-

кож притримуємося останньої тези і вважаємо необхідним в організації занять студентів з підготовки до туристичних подорожей додержуватися гармонії тілесного і духовного здоров'я.

Вивчення наукових праць сучасних вчених дозволяє зробити висновки, що для молоді важливим є набуття навичок фізичного самовдосконалення, здорового способу життя, виховання у них витривалості, використання в самостійній роботі вправ з атлетичної гімнастики, з підготовки до туристичних походів. Так, в публікаціях польських дослідників значна увага приділяється наявності, умовам і формам використання вільного часу студентів і студенток, у тому числі фізичній активності молоді, що навчається в університетах Польщі, Великої Британії, Сполучених Штатів, Данії та України [17; 18], а також фізичній активності представників хіп-хоп руху [16]. Цікавими є факти появи нових, популярних серед студентів, форм фізичної активності – паркур (parkour), стрітмувмент (streetmovement), скейтбордінг (skateboarding), а також форм, пов'язаних з розвитком комп'ютерних технологій – данс данс революшн (dance dance revolution) або ейр софт (air soft). Крім того, серед представників молодіжного хіп-хоп руху значне розповсюдження отримав брейк-данс (breakdance).

Залучення сучасних форм фізичної активності студентів має поєднуватися зі збереженням і передачею молоді вітчизняного духовно- творчого спадку попередніх поколінь. Тому, на наш погляд, перспективною є ідея створення туристичного кластеру «Мислителі Полтавщини». У Полтавській області створені інституційні умови формування означеного кластеру. Діє низка музеїв (Чорнухинський літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди, Полтавський літературно-меморіальний музей І. П. Котляревського, садиба І. П. Котляревського, Великосорочинський літературно-меморіальний музей М. В. Гоголя, заповідник-музей М. В. Гоголя в с. Гоголево), функціонує Полтавське регіональне громадське об'єднання «Обласний туристичний кластер». Створюється туристичний маршрут, присвячений життю і творчості Г. С. Сковороди. Для цього використовується формат міжрегіонального партнерства співробітників відповідних підрозділів Полтавської обласної і Харківської обласної державних адміністрацій. Наукова підтримка проекту створення

кластеру можлива завдяки співробітникам Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського та дослідникам з університетів.

Отже, туризм є виявленням глибинних фундаментально-визначальних якостей людської особистості, чия природа має духовно-біо-соціальний характер. Тому у методологічному плані формулюється низка наукових проблем етичного руху особистості на полі добра і зла, у процесі подорожі у ціннісно-смисловому універсумі, мандрівки у соціальній реальності. Крім того, визначена методологічна позиція щодо використання духовно-творчого надбання мислителів історичної Полтавщини. Підкреслена необхідність трансферу набутого теоретичного знання для наступних поколінь, а також обов'язковість гармонійного розвитку духовної, соціальної і біологічної (фізичної) компоненти особистості молодої людини-туриста. Подальші дослідження пов'язані з формуванням постнекласичного економічного туристичного знання.

Список використаних інформаційних джерел

1. Булгаков С. Н. От марксизма к идеализму. Статьи и рецензии. 1895–1903 / С. Н. Булгаков ; сост., вст. статья и комментарии В. В. Сапова. – Москва : Астрель, 2006. – 1008 с.
2. Булгаков С. Н. История экономических и социальных учений / С. Н. Булгаков ; вступ. статья, сост. и примеч. В. В. Сапова. – Москва : Астрель, 2007. – 988 с.
3. Давидов О. І. Роль Харківщини та Харківського університету у формуванні світогляду М. І. Туган-Барановського / О. І. Давидов, С. М. Куделко, М. В. Проценко // М. І. Туган-Барановський: творча спадщина та сучасна економічна наука. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя з дня народження М. І. Туган-Барановського (15–16 жовтня 2015 року) / відп. ред. О. І. Давидов. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 30–34.
4. Жарков Г. Н. Правовое обеспечение международного туризма : учебно-практическое пособие / Г. Н. Жарков. – Киев : Кондор, 2004. – 486 с.
5. Задорожный Г. В. Человекомерная экономическая наука: проблемы методологии / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная. – Харьков : ВННОО имени В. И. Вернадского, 2015. – 416 с.

6. Задорожна О. Г. Постнекласичні методологічні засади дослідження сучасного господарства : монографія / О. Г. Задорожна. – Харків : Точка, 2017. – 452 с.
7. Задорожный Г. В. Человечное мирохозяйственное видение (Очерки новой личностной методологии) / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная. – Харьков : Точка, 2017. – 261 с.
8. Каллист Диоклийский, епископ. По образу и подобию: тайна человеческой личности / Каллист Диоклийский // Пути просвещения и свидетели правды: Личность. Семья. Общество / сост. К. Сигов. – Киев : Дух і літера, 2004. – С. 128–145.
9. Модернізація туризмознавства: теорія і практика партнерства : монографія / [авт. кол.] ; за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2015. – 372 с.
10. Никитенко П. Г. Антикризисная модель жизнедеятельности Беларуси / П. Г. Никитенко // Институт экономики НАН Беларуси. – Минск : Право и экономика, 2009. – 379 с.
11. Проблеми розвитку туристичного бізнесу : монографія / за заг. ред. Г. П. Скляра, В. Г. Шкарупи. – Полтава : ПУЕТ, 2013. – 233 с.
12. Скляр Г. П. Формування показників розвитку туризму в умовах модернізації економіки / Г. П. Скляр, Л. В. Дробиш // Financial-economic and innovative support of entrepreneurship development in the spheres of economy, tourism and hotel-restaurant business: collective monograph / V. Yatsenko, S. Pasieka, and others: [Ed. By Doctor of Economic Sciences, Prof. Yatsenko V. M.]. − Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2017. − P. 88–101.
13. Соловьев В. С. Философское начало цельного знания / В. С. Соловьев. – Минск : Харвест, 1999. – 912 с.
14. Тарасевич В. М. Синтез М. Туган-Барановського та загальна теорія цінності / В. М. Тарасевич // М. І. Туган-Барановський: творча спадщина та сучасна економічна наука. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя з дня народження М. І. Туган-Барановського (15–16 жовтня 2015 року) / відп. ред. О. І. Давидов. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 62–69.
15. Юркевич П. Д. Философские произведения / П. Д. Юркевич. – Москва : Изд-во «Правда», 1990. – 672 с.

16. Dabrowski A. Forms of activity undertaken during free time by youth Hip – Hop culture participants / A. Dabrowski, J. Grochowski, B. Dabrowski // Hotelarstwo, rekreacja, turystyka kierunki przemian w swiecie postindustrialnym. – Poznan : Wydawnictwo Wyzsza Szkola Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, 2005. – P. 319–322.
17. Molewski M. Free time budget and its relation to the physical activity undertaken by female students in selected countries / M. Molewski, A. Wieczorek, J. Wieczorek, J. Adrian, L. Jadczak, M. Pietrzak, K. Rachwalski, R. Sliwowski // Contemporary trends in the hotel industry and international tourism. – Poznan : Scientific Publishing of The Academy of Hotel Management and Catering Industry, 2013. – P. 299–308.
18. Molewski M. The variety of forms of activities undertaken by male and female students in selected countries / M. Molewski, A. Wieczorek, J. Wieczorek, K. Rachwalski, J. Adrian, M. Pietrzak, L. Jadczak, R. Sliwowski // Spoleczno – Kulturowe studia z Turustuki, Rekreacji hotelarstwa i zywienia. – Poznan : Wydawnictwo Naukowe Wyzszej Szkoly Hotelarstwa I Gastronomii, 2012. – P. 67–79.
19. Tauber R. D. Praktyka masowej rehabilitacji i rekreacji: Porecznik dla studentiw szkol wyzszych / R. D. Tauber, L. W. Tarasowa. – Poznan, 2003. – 122 s.

О. В. Гладкий, *д. г. н., професор*
Київський національний
торговельно-економічний університет, м. Київ.
alexander.gladkey@gmail.com

ПОСТНЕКЛАСИЧНА ПАРАДИГМА ЄДНОСТІ В ТУРИЗМІ ТА ГЕОГРАФІЇ

Туризм та географія є одними з небагатьох наук, які претендують на об’єднання розрізнених знань про світ в єдиній цілісній системі, так званій «географічній (туристичній) картині людства». Крім того, через подібне поєднання, географія намагається підійти до розв’язання питань оптимізації співіснування та взаємопроникнення окремих природних і суспільних складових певної території (або середовища), а туризм – до поєднання розрізнених знань про світ та формування постдисциплінарних гу-

маністично забарвлених знань. Цими процесами вони обидві виходять на розуміння філософських концепцій єдності розрізнених елементів раніше існуючого цілого, об'єднання яких може призвести до створення всезагального блага «золотого віку» або, в більш простих категоріях, оптимізації різних сфер життя людини, найбільш повній, рівноцінній та раціональній реалізації її духовних і матеріальних потреб та здібностей.

Ідея єдності, яка була втрачена людством в наслідок різних причин, широко розкривалась в багатьох наукових і філософських течіях. Зокрема, теологічні аспекти втраченої єдності ми зустрічаємо в працях Платона, Аристотеля, Тертулліана, Блаженного Августина, Бенедикта Спінози, Аніція Боеція, природничі аспекти – в роботах Готфріда Лейбніца, Шарля Монтеск'є, Елізе Реклю, Дж. У. Дреппера, географів – О. Гумбольдта, А. Геттнера, суспільні аспекти – в роботах Н. Новгородцева, М. Бердяєва, О. Шпенглера, Г.-Г. Гадамера та географів – Ю. Голубчікова, Д. Замятіна, В. Максаковського, Д. Харвея, Г. Кларка, А. Льоша та ін. Сучасні географічні та туристичні науки стоять на порозі нового постдисциплінарного знання, яке тісно пов'язане з гуманізацією науки, відновленням її людиновимірного характеру, а також з об'єднанням фундаментальних засад та пізнавальних можливостей в єдиній науковій системі з метою цілісного осмислення картини світу та формування глибокого практичного змісту наукових досліджень.

Відомо, що географія і туризм ведуть свій початок від філософів Античної Греції (Птоломея, Аристотеля, Ератосфена, Страбона), хоча окремі розрізнені географо-туристичні знання дослідники знаходять ще в державах стародавнього сходу [1].

Птоломей Клавдій, наприклад, в своєму трактаті «Географія» визначає цю науку, як мистецтво зображувати землю, тобто складати географічні карти. Ці міркування Птоломея засновані на практиці складання греками описів земель, так званих «періодів» або «об'їздів», які, щоправда, мали лінійний характер зображення території і зводились до картографування головних водних та сухопутних шляхів між поселеннями (периєгезів), або узбережжя морів (периплів).

На думку Ератосфена, географія мала б описувати землю завдяки використанню наявного на той час астрономічного досвіду та математичних знань. Однак, один із найбільш відомих

засновників географії – Страбон – доволі критично ставився до такого спрощеного розуміння географічної науки. Не заперечуючи необхідність складання периплів та периєгезів, математичного та астрономічного аналізу відстаней між об'єктами на картах, він все більш схилявся до тої думки, що географія (*а в сучасному варіанті ще й туризм – О. В.*) має не лише «зображувати» відмінності окремих територій (займатися переліком гаваней, дослідженням узбережжя тощо), а перш за все займатися описом окремих країн, їх людей та умов життя в них.

Вважаючи Гомера першим географом, Страбон неодноразово підкреслює, що в його творах аналіз відстаней і межі окремих територій межують з описом їх клімату, природи, мешканців та їх побуту і звичаїв. Свій власний погляд на суть географії, Страбон виразив у перших главах своєї книги, де, зокрема, стверджувалось, що «географія... входить до кола занять філософа. Користь від географії різноманітна: її можна використовувати не лише для діяльності державних людей або володарів, але й для науки про небесні явища, про явища на землі та на морі, про тварин, рослин та все інше, що можна зустріти в різних країнах. Корисність географії припускає наявність в географі також філософа – людини, яка присвятила себе дослідженню мистецтва жити, тобто щастя» [9]. Твердження Страбона про географію, як «науку про щастя» істотно вплинуло на подальший розвиток туристичних досліджень, адже метою туристичної діяльності є саме задоволення людських потреб у подорожах та відкриттях, що і є «щастям» за Страбоном.

Пізніше Олександр фон Гумбольдт привніс до географії та туризму ідеї гуманізму та людиновимірності. У ряді своїх фундаментальних робіт, вчений представляє світ як природне ціле, що рухається та оживляється внутрішніми силами та намагається поєднати дух класичного ідеалізму та природничих наук, що піднімались до філософії. В своїх працях «Entwurf einer physischen Weltbeschreiburg»[1] та «Ansichten der Natur»[2] фон Гумбольдт представив цілісну наукову картину світу, яка мала яскравий прояв гуманістичних цінностей, заснованих на глибокому науковому аналізі [3]. Географія та туризм, на думку вченого,

[1] Проект фізичного опису світу (нім.)
[2] Картини Природи (нім.)

мають бути спрямовані не на детальний опис земель, або їх картографування, а перш за все на вивчення самої людини, його зв'язку з природою країн, його місця в природній системі. Таким чином, Гумбольдт спирається в своїх працях на думки Страбона, а також Демокрита, який першим зверну в увагу на вплив навколишнього середовища на людину та процеси їх взаємодії.

Гумбольдт говорить не лише про єдність природного цілого, але й про втрачену гармонію людського і природного, яку він бачить у піднесенні соціальних складових людського буття, що йдуть у розрив із природними законами існування. Ці ідеї отримали широкий розвиток серед російських географів і природознавців, зокрема у П. П. Семенова-Тян-Шанського, М. Пржевальського та ін.

Дослідження Д. У. Дреппера «Історія розумового розвитку Європи» [5] та «Природа і життя Америки і їх відношення до виникнення міжусобної війни» [4] присвячені обґрунтуванню тісної нерозривної єдності та взаємозалежності природного і суспільного начал в світовій гармонії також підтримали ідеї Гумбольдта з енвайронменталістських позицій. Порушення єдності, на думку Дреппера, спричинює усілякі катаклізми як природного, так і соціального характеру (наприклад, Громадянської війни в США у 1861–1865 рр.).

Подібної думки дотримувався німецький географ Карл Ріттер. В його працях у доволі оригінальний спосіб в основу географії та туризму були поставлені людиновимірні елементи: культурний, історичний, етнографічний та ін. Ріттер, на відміну від своїх попередників, зробив спробу визначити задачі географії і туризму, їх роль та значення серед інших галузей знань. На його думку, географія та туризм є науками не лише суто описовими, але перш за все науками пояснюючими, що виводить їх глибокий гносеологічний зміст.

Послідовник Ріттера, Альфред Геттнер неодноразово наголошував на естетичних якостях та мистецькій стороні дослідження в географії та туризмі. Ним досліджено та обґрунтовано естетичну та практичну цінність країн і ландшафтів, роль та значення географічних картин у розвитку науки тощо [1]. Вчений наголошував на тому, що естетичні та мистецькі сторони географії і туризму не повинні бути спрямовані проти її науковості,

а перш за все мають за мету уникнення надмірної уваги до практичної (прикладної) сторони дослідження.

Вчення зазначених вище науковців набуває значного поширення і в наш час в середовищі учених, що досліджують гуманістичні проблеми туризму та географії, які передбачають неформальний гуманітарно-забарвлений «аналіз географічних образів» саме з позицій утраченої єдності природного і соціального (Д. Замятін). Деякі з них (Ю. Голубчіков) навіть стверджують, що туризм є «наукою про гармонію та красу земної кулі» [2], відходячи тим самим до страбонівської «науки про щастя».

Ідеї втраченої єдності в географії та туризмі визначаються також як «новий світогляд, заснований на цінностях загальнолюдського і загальнокультурного характеру, який розглядає у першу чергу життя людей та їх суспільні відносини». Цей світогляд, на нашу думку, може бути покладений в основу формування нової парадигми географічного та туристичного мислення. Єдність компонентів географічного є тією основою, тим субстратом, на якому формуються нові постдисциплінарні знання про світ, визначаються субстанційні положення гармонійної єдності та співіснування сутностей. Саме ця ідея закладена у вченні про комплекси в суспільно-географічних науках, про ландшафти – у фізичній географії та про дестинації – в туризмі. Саме це покладається в основу втраченої єдності буття, необхідності його возз'єднання та взаємопов'язаного розвитку і існування [2; 6; 7].

Отже, географія та туризм Sub specie aeternitatis[3] формуються як науки, що об'єднують втрачену єдність природного і соціального в новому постдисциплинарному знанні про світ [8]. Її методологічний апарат визначає напрямки цілісного гармонійного розвитку людства, в якому враховуються різні аспекти його функціонування та розробляються комплексні шляхи оптимізації наявних диспропорцій. Розвиток географічних та туристичних досліджень, заснованих на теоретико-методологічних засадах єдності та гуманізації знань, має бути покладений в основу подальших наукових розвідок як в природничій та і в суспільній сферах досліджень, або в об'єднуючих їх постдисциплінарних знаннях про світ.

---

[3] З точки зору вічності (лат.) З трактату Спінози «Етика».

Проте, на сьогодні існують лише окремі напрями географічних та туристичних досліджень, які несуть в собі залишкові гуманістичні знання з минулого періоду їх розквіту. Широкомасштабного процесу гуманізації географії та туризму на рівні вдосконалення її концептуальних засад не відбулось. Для його здійснення необхідний цілий ряд перетворень у структурі географічних досліджень [2].

Гуманізація життя глобалізованого суспільства вимагає формування нового постдисциплінарного знання, заснованого на засадах людяності та людиновимірного підходу у наукових дослідженнях. Ключовою науковою дисципліною на цьому шляху виступає туризм. Оскільки він є «природничо-суспільною наукою» [2], в його предметі дослідження закладено синтез обох цих напрямків. Туризм не вичерпується суто системним формалізованим підходом до вивчення певних природних чи суспільних комплексів. Не можна його обмежити також лише описом окремих місцевостей, їх подібностей та різноманітностей [1]. В туризмі повною мірою повинні бути присутні обидва напрямки наукового аналізу в їх єдності та компліментарності, засновані на загальнолюдських цінностях. Туризм «мусить спиратися на імператив гуманістичного мислення» [8]. Його значний філософський, культурологічний та світоглядний потенціал посідає значне місце серед гуманітарних наукових досліджень, як і системні дослідження простору – серед природничих. Саме базування туризму на гуманістичній парадигмі дозволить нам розробити нову дисципліну, що за часів глобального інформаційного суспільства, займе одне з центральних місць в системі наук, оскільки збереже в собі елементи втраченої єдності наук та стане основою нового постдисциплінарного знання.

Список використаних інформаційних джерел

1. Геттнер А. География, ее история, сущность и методы / А. Геттнер. – Ленинград : Госиздат «Красный пролетарий», 1930. – 416 с.
2. Голубчиков Ю. Н. География человека / Ю. Н. Голубчиков. – Москва : Эдиториал УРСС, 2003. – 296 с.
3. Гумбольдт А. Картины природы / А. Гумбольдт. – Москва : Государственное издательство географической литературы, 1959. – 268 с.

4. Дреппер Д. У. Природа и жизнь Америки и их отношение к происхождению междоусобной войны / Дреппер Д. У. – Санкт-Петербург : Типография М. Хана, 1871. – 463 с. – (История Северо-Американской междоусобной войны).
5. Дреппер Др. История умственного развития Европы / Др. Дреппер. – Санкт-Петербург : Изд-во А. Ф. Маркса, 1875. – 634 с.
6. Замятин Д. Н. Гуманитарная география. Пространство и язык географических образов / Д. Н. Замятин. – Москва : Алетейя, 2003. – 249 с.
7. Іщук С. І. Гуманістична парадигма географії / С. І. Іщук, О. В. Гладкий // Економічна і соціальна географія : наук. зб. ред. кол.: С. І. Іщук (відп. ред.) та ін. – Київ, 2004. – Вип. 55. – С. 11–20.
8. Мороз С. А. Методологія географічної науки : навч. посіб. / С. А. Мороз, В. І. Онопрієнко, С. Ю. Бортник – Київ : Заповіт, 1997. – 333 с.
9. Страбон. География / пер. с греч., вступ. статья и комм. Г. А. Стратановского. – Москва : ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2004. – 639 с.

С. І. Лиман, *д. і. н., професор*
Харківська державна
академія культури, м. Харків
limans@ukr.net

ОСОБИСТІСТЬ, СИМВОЛИ І ТУРИЗМ: ПОДОРОЖ АД'ЮНКТА ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ М. Н. ПЕТРОВА ДО АНГЛІЇ В КІНЦІ 1850-Х РОКІВ

Туристична привабливість країни традиційно залежить від процесів інтерпретації її символів туристами [3, с. 85]. У зарубіжні подорожі турист вирушає назустріч тим символам, які дозволяють йому осмислити новий культурний простір, стають джерелами його гарного настрою, розширюють його кругозір. При цьому символами в розумінні туриста є не лише герби, прапори, предмети релігійного культу, пам'ятники архітектури, національний одяг або кулінарія. Символом в окремі історичні періоди може бути й ціла країна, яка сприймається іноземним мандрівником як зразок досконалої політичної чи економічної системи, або як центр розвитку окремих галузей науки.

У розумінні вітчизняних мандрівників середини XIX ст. такою країною-символом вважалася Англія. На сучасному етапі ця країна є одним з лідерів світової туристичної індустрії [8, с. 99; 17, с. 223, 224], але значні кроки до отримання цього статусу вона зробила ще у XIX ст. Конституційна монархія, політичні свободи, опозиційна преса, промисловий переворот – ось далеко неповний перелік характерних рис цієї країни, який сподівалися побачити й в дійсності бачили іноземні туристи. При цьому не менший інтерес, ніж парламентаризм, викликали і причини економічних успіхів Британії, швидке зростання машинного виробництва, торгівлі, споживчої кооперації. Слід підкреслити, що сучасні дослідники, наприклад, відомий український фахівець в області туризмології Г. П. Скляр, вказують на особливий статус території Великої Британії у середині XIX в. для розвитку «інституційної моделі» споживчої кооперації, яка в подальшому стала одним з основних механізмів формування «кооперативного сектора у туризмі», особливо соціального туризму [15, с. 21]. В очікуванні політичних реформ, лібералізації державної системи Російської імперії, прискорення її економічного розквіту, туристи з Києва, Харкова, Петербурга чи Москви незмінно шукали на Британських островах підтвердження своїм очікуванням. Ці очікування змін були властиві перш за все представникам інтелекутальної еліти, серед якої особливе місце належало викладачам імператорських університетів. На хвилі реформ багато з них були відправлені у тривалі закордонні наукові відрядження.

Одним з тих, хто під час своєї дворічної подорожі відвідав Англію був ад'юнкт, у подальшому – професор і відомий учений імператорського Харківського університету М. Н. Петров (1826–1887). Значну роль у його професійній підготовці відіграло дворічне наукове відрядження Західною Європою в 1858–1860 рр. Опублікований в 1861 р. звіт про це відрядження – цінне джерело для вивчення історії вітчизняного туризму. Проте це важливе джерело ще не стало предметом спеціального дослідження, незважаючи на те, що творчість М. Н. Петрова набула висвітлення в історіографії. Крім праць, присвячених аналізові історіософських поглядів ученого [13, с. 271–272; 16, с. 50–69], вивченню ним окремих проблем середньовічної історії, зокрема

в контексті розвитку медієвістики в Україні [7, с. 236–239, 250–254, 299–300, 312–314], сучасна історіографія поповнилася в останні роки двома дисертаційними дослідженнями: М. К. Кеди «Михайло Назарович Петров (1826–1887) та його внесок в історичну науку» (2005) [5] та Н. В. Остапова «Становлення викладання всесвітньої історії в університетах Росії: науково-педагогічні погляди і діяльність М. Н. Петрова: 1850–1880 рр.» (2006) [9]. Саме М. К. Кеда на високому професійному рівні розкрила причини, умови, маршрут, пріоритети й значення зарубіжного відрядження харківського ученого до Німеччини, Франції, Бельгії, Італії, Англії в становленні його наукового світогляду [5, с. 36–39].

Мета статті – проаналізувати ту частину наукового відрядження М. Н. Петрова, яку він провів у Англії. Зазначимо при цьому, що М. Н. Петров напередодні відрядження був відомий у вітчизняній науці як дослідник французької середньовічної історії, тому його подорож Англією мала для нього більш символічне, ніж суто наукове значення.

М. Н. Петров народився в 1826 р. у Вільно в родині офіцера [2, с. 2]. У 1844 р. майбутній учений закінчив Віленську гімназію, а в 1848 р. – історико-філологічний факультет Харківського університету [4, с. 277]. Учень професора О. П. Рославського-Петровського, М. Н. Петров був залишений на кафедрі загальної історії для підготовки до набуття ступеня магістра (1848–1849). У 1850 р. він захистив магістерську дисертацію «Про характер державної діяльності Людовика XI», після чого у 1851 році отримав звання ад'юнкта кафедри загальної історії [18, л. 187 (зв.)].

Подальше професійне і кадрове зростання М. Н. Петрова як викладача курсів зарубіжної історії багато в чому залежало від можливості здійснити зарубіжне наукове відрядження. Такі відрядження традиційно мали істотне значення в підготовці й удосконаленні кадрів медієвістів Російської імперії. У загальноросійському масштабі вони існували вже з 1820–х рр. у Професорському інституті при Дерптському університеті. І після закриття цього інституту міністерство неодноразово посилало молодих учених для поліпшення освіти за кордон [19, с. 56].

У зв'язку з революціями 1848–1849 рр. наукові контакти із Заходом були припинені, зарубіжні відрядження заборонені

[14, с. 994] і поновилися лише в 1855 р. після коронації Олександра II [19, с. 46, 107]. Більшість медієвістів України, як і представників інших університетських центрів Росії, з другій половині 50-х рр. XIX ст. відвідали з науковою метою зарубіжні країни. Згідно з міністерськими правилами, такі відрядження зазвичай тривали два роки.

М. Н. Петров вирушив у дворічне наукове відрядження в червні 1858 р. Маршрут ученого охоплював п'ять європейських країн: Німеччину, Францію, Бельгію, Італію і Англію. Мету відрядження він визначив достатньо чітко: «приготувати себе до можливо-грунтовного виконання обов'язків університетського викладача Загальної історії» [11, с. 1].

Наміри М. Н. Петрова цілком зумовлені реаліями вітчизняного університетського викладання XIX ст.: за відсутності вузької спеціалізації ад'юнкти і професори кафедр загальної історії зазвичай викладали всі її розділи – стародавню, середньовічну й нову, незалежно від наукових інтересів. Ось чому М. Н. Петров дуже широко визначив три головні завдання свого відрядження – ознайомитися з: 1) літературою загальної історії; 2) викладанням цієї науки в зарубіжних університетах; 3) її головними допоміжними галузями і «найближчими спорідненими науками» [11, с. 2]. Таким чином, у переліку означених завдань він спеціально не виокремив історію середніх віків з інших відділів загальної історії.

Не надавав учений переваги і Англії. Про це свідчить зміст його «Звіту». «З трьох історичних літератур, що мають усесвітнє значення, – зазначав М. Н. Петров про французьку, німецьку та англійську історіографію, – найбільше часу і праці я присвятив німецькій». Учений пояснював це передусім тим, що німецька історіографія є більш універсальною, оскільки охоплює «історію всіх часів і народів» [11, с. 3]. Звідси його визнання: «Не настільки детально і систематично, як двома першими, міг я зайнятися англійською історичною літературою [11, с. 10].

Тут необхідно зробити істотне пояснення: серед вітчизняних мандрівників в той час мало хто володів англійською мовою, оскільки найбільш активно в гімназіях і університетах викладали німецьку та французьку. Проте роль Англії як законодавиці європейського парламентаризму і популярність багатьох її істориків змушували молодих вчених вивчати й англійську.

З двох років своєї закордонної подорожі М. Н. Петров провів в Лондоні всього два тижні. Це був у всіх сенсах слова символічний вояж, оскільки в «Звіті» мандрівник відверто вказував: «Власне історичною літературою Англії займався я в Берліні, Парижі та Брюсселі. Заняття ці вимагали багато праці й часу, оскільки і з мовою англійською знаком я був менш, ніж з французькою і німецькою, і взагалі тому, що про англійську історичну літературу мав я дуже уривчасті відомості» [11, с. 11].

Як й інших вітчизняних мандрівників Лондон приваблював М. Н. Петрова насамперед як столиця конституційного королівства і як місто, в якому знаходилася значна кількість відомих пам'яток культури. Парламент Англії, цей політичний та історичний символ, настільки привертав увагу харківського мандрівника, що він скрупульозно вивчав його численні письмові джерела. Серед них, за словами самого М. Н. Петрова, – «величезне зібрання документів парламентської історії Англії (офіційні журнали обох палат, приватні журнали парламентських дебатів, колекцію Синіх книг, – державотворчих процесів, – парламентських актів)» [11, с. 11].

Парламентські документи М. Н. Петров вивчав у бібліотеці Брітанского музею, який вважався вітчизняними мандрівниками майже таким же відомим туристичним символом, як і британський парламент. У цій бібліотеці, крім парламентських документів, харківський учений вивчав й інші збірники документів англійської історії, зокрема нові збірники «невиданих документів англійської історії, під ім'ям «Rerum Britannicarum medii aevi scriptores» [11, с. 10]. Відзначимо, що ці збірники середньовічних джерел викликали не тільки позитивну оцінку М. Н. Петрова у зв'язку з відносно швидким виданням перших 15 томів. Він вказував на те, що видання страждає «недоліком суворої критичної редакції» [11, с. 11]. Подібна критика підкреслює високий професіоналізм М. Н. Петрова як дослідника, якому знайомі всі прийоми роботи з джерелами.

Слід підкреслити, що й при вивченні наукових досліджень своїх відомих британських сучасників (Г. Галлама, Г. Бокля, Т. Карлейля, Ф. Пальгрева) харківський дослідник прагнув, говорячи його словами, «скласти собі точне поняття про переваги і слабкі сторони кожного письменника» [11, с. 11]. Згодом ці пе-

реваги і слабкі сторонни англійської історіографії він докладно розкриє в своїй творчості [5, с. 119, 138–139, 165, 175].

У Британському музеї М. Н. Петров знайомився не лише з письмовими джерелами і літературою, але й з археологічними пам'ятками. Серед них – найвідоміше зібрання давньогрецького мистецтва Парфенонські барельєфи лорда Елгіна (або «Мармури Елгіна») [11, с. 61]. Харківський вчений оглянув також «кращу колекцію єгипетських старожитностей і музей ассірійських скульптурних пам'яток, протягом останнього десятиліття складений працями Лайарда, Рессама, Лофтуса і Ролінсона» [11, с. 61–62].

М. Н. Петров відвідав ще один туристичний символ британської столиці – лондонський Тауер «з його багатющими музеями стародавньої і середньовічної зброї» [11, с. 70]. Втім, які саме він не зазначив. Взагалі, оскільки жанр наукового звіту вимагав від подорожуючого лаконічності, багато відомостей, цікавих сучасним історикам туризму, залишилося, так би мовити, «за кадром».

Тим часом закінчилися два тижні перебування харківського мандрівника в Лондоні. Багато пам'яток культури залишилися невідвіданими ним, як і деякі з відомих наукових товариств. «На жаль, – зізнавався М. Н. Петров, – короткочасне перебування моє в Лондоні й взагалі обмеженість часу не дозволили мені ознайомитися з працями першого і найважливішого з географічних товариств» – Королівського географічного [11, с. 71]. Статус Англії як метрополії величезної колоніальної імперії цілком пояснює інтерес до цього товариства вітчизняного туриста середини XIX в.

Після повернення до Харкова в 1860 р. М. Н. Петров зумів не лише розкрити у «Звіті» особливості європейської, зокрема англійської, історичної науки, але й надрукувати монографію «Новітня національна історіографія в Німеччині, Англії і Франції» (1861) [12]. Через чотири роки М. Н. Петров захистив на цю тему докторську дисертацію. Це була перша у вітчизняній історіографії наукова праця з повним аналізом європейської історичної науки. Є всі підстави погодитися з твердженням М. К. Кеди про те, що «знайомство з новітньою європейською історіографією справило величезний вплив на теоретико-методологічні погляди М. Петрова» [5, с. 39].

Захист докторської дисертації дозволив М. Н. Петрову здобути звання екстраординарного (1866), потім ординарного (1867) професора кафедри загальної історії Харківського університету. По закінчені ним 25-річної служби рада університету двічі (в 1876 і 1881 рр.) залишала М. Н. Петрова на нові п'ятирічні терміни викладання [6, с. 13; 10, с. 134]. Він був не тільки дослідником і популяризатором середньовічної історії, але й автором першого в українських землях Російської імперії університетського навчального посібника з історії середніх віків. І до, і після зарубіжного відрядження 1858–1860 рр. історія Середньовіччя посідала ключове місце серед навчальних курсів М. Н. Петрова. Своїм студентам навіть в останні роки життя він запам'ятався як чудовий педагог. В. П. Бузескул стверджував: «…лекції М. Н. Петрова подобалися і нам своєю стислою мовою, прекрасною літературною формою, а головне тим, що він висував не стільки самі факти, скільки їх сенс і зв'язок, причини і наслідки, прагнучи представити, використовуючи його вислів, «механізм історичного руху» [1, с. 5].

Таким чином, зарубіжне наукове відрядження М. Н. Петрова 1858–1860 рр. значною мірою сприяло становленню його історіософських поглядів та істотно розширило масив знань ученого про зарубіжну Європу, зокрема Англію. Його нетривале двотижневе перебування у Лондоні мало переважно символічне, ніж наукове значення. Англія наприкінці 1850-х років сприймалася вітчизняними інтелектуалами та мандрівниками як країна-символ й зразок конституційної монархії, політичних свобод, бурхливого економічного піднесення. Ліберальні погляди М. Н. Петрова й очікування ним політичних реформ на Батьківщині зробили цілком зрозумілою його подорож до Лондону, під час якої він не лише вивчав англійські історичні джерела та наукову літературу, але й відвідував головні туристичні символи британської столиці, зокрема, парламент, Тауер, Британський музей. Надрукований М. Н. Петровим «Звіт» про його відрядження став основою першої в Російській імперії докторської дисертації, присвяченої аналізові західноєвропейської, зокрема англійської, історіографі. Означений «Звіт» є цінним джерелом для вивчення історії вітчизняного наукового туризму.

Список використаних інформаційних джерел

1. Бузескул В. П. Из истории Харьковского университета второй половины 70-х гг. / В. П. Бузескул // Наукові записки науково-дослідницької катедри історії української культури. – Харків, 1927. – № 6. – С. 1–14.
2. Деревицкий А. Михаил Назарович Петров. Биографический очерк. (Страницы из истории Харьковского университета / А. Деревицкий. – Харьков : Изд. книжного магазина Полуехтова, 1887. – 36 с.
3. Иванова Л. Ф. Символ в контексте туризма и проблема культурно-исторического позиционирования дестинаций / Л. Ф. Иванова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов, 2013. – № 5. – Ч. 1. – С. 85–88.
4. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. – Харьков : Тип. А. Дарре, 1908. – V, 558, XII с.
5. Кеда М. К. Михайло Назарович Петров (1826–1887) та його внесок в історичну науку : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / М. К. Кеда. – Чернігів, 2005. – 228 с.
6. Краткий отчёт о состоянии и деятельности Харьковского университета, читанный в торжественном собрании университета 17 января 1877 г. профессором Л. Владимировым // Записки Харьковского ун-та. – 1877. – Т. 1. – С. 1–73.
7. Лиман С. И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. – Харьков : ХГАК, 2009. – 688 с.
8. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – Київ : Знання, 2008. – 661 с.
9. Остапов Н. В. Становление преподавания всемирной истории в университетах России: научно-педагогические взгляды и деятельность М. Н. Петрова : 1850–1880 гг. : дисс…

канд. ист. наук: спец. : 07.00.02 «Отечественная история» / Н. В. Остапов. – Сыктывкар, 2006. – 191 с.
10. Протоколы заседаний совета [Харьковского] университета 8 октября 1881 г. // Записки Харьковского университета. – 1881. – Т. 4 (1883). – Отд. 2. – С. 133–160.
11. Петров М. Н. Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М. Н. Петрова в Германии, Франции, Италии, Бельгии и Англии в 1858–1860 гг. / М. Н. Петров. – Харьков : Тип. ун-та, 1861. – 76 с.
12. Петров М. Н. Новейшая национальная историография в Германии, Англии и Франции / М. Н. Петров. – Харьков : Тип. ун-та, 1861. –309 с.
13. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX ст. / В. А. Потульницький. – Київ : Либідь, 2002. – 480 с.
14. Сборник распоряжений по министерству народного просвещения. – Санкт-Петербург : Тип. имп. АН, 1866. – Т. 2. – 1102, 74, 58 с.
15. Скляр Г. П. Економічні умови і протиріччя розвитку споживчої кооперації в перехідній економіці : монографія / Г. П. Скляр. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 279 с.
16. Стельмах С. Історична думка в Україні XIX – початку XX ст. / С. Стельмах. – Київ : ВЦ «Академія», 1997. – 175 с.
17. Туристичне країнознавство : підручник / А. Ю. Парфіненко, В. І. Сідоров, О. О. Любіцева. – 2-е вид. – Київ : Знання, 2015. – 551 с.
18. Формулярный список о службе адъюнкта Харьковского университета 8 класса Михаила Назаровича Петрова (1854) // Центральный государственный исторический архив Украины (г. Киев). – Ф. 2162. – Оп. 2. – Д. 94. – Л. 187–188.
19. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической / Р. Г. Эймонтова. – Москва : Наука, 1985. – 350 с.

С. М. Ілляшенко, *д. е. н., професор*
Сумський державний університет, м. Суми;
Економіко-гуманітарний університет,
м. Бєльсько-Бяла (Польща)
illiashenko.s@gmail.com
Ю. М. Гладенко*, начальник відділу промоції та туризму*
Сумська облдержадміністрація, м. Суми
ygladenko@gmail.com

ТУРИСТИЧНИЙ ІМІДЖ РЕГІОНУ: СТРУКТУРА, ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТА УПРАВЛІННЯ

За даними Всесвітньої туристичної організації ООН світовий ринок туристичних послуг постійно зростає, частка туризму у світовому ВВП становить близько 10 %, у більше ніж 40 країнах туризм є основним джерелом наповнення їх бюджету. У цьому контексті для економіки України, яка має значний туристичний потенціал, варто звернути увагу на розвиток туристичної сфери. Нижче у табл. 1 наведено окремі показники розвитку туристичної сфери України та для порівняння країн-сусідів.

Таблиця 1 – Окремі показники розвитку туристичної сфери країн світу у 2017 р. (фрагмент) [2]

Країна	Позиція за індексом конкуренто-спроможності у сфері туризму	Обсяг туристичної сфери		Зайнятість у сфері туризму	
		млн долл. США	% від ВВП	тис. осіб	% від зайнятого населення
Україна	88	1,3	1,4	214,4	1,2
Польща	46	8,0	1,7	275,4	1,7
Туреччина	44	35,9	5,0	600,0	2,3

За окремими складовими індексу конкурентоспроможності у сфері туризму Україна займає такі місця: стан бізнес-середовища – 124; рівень безпеки в країні – 127; пріоритетність розвитку сфери туризму для уряду – 122; людські ресурси – 41; охорона здоров’я і гігієна – 8 і т. п. Як слідує з цього Україна має як сильні, так і слабкі позиції за складовими туристичного потенціалу. Уявляється доцільним обирати такі стратегії розвитку туризму в країні, які дозволять максимально використовувати відносні переваги і нівелювати недоліки.

Розвиток туризму також є ефективним напрямом розвитку регіонів країни і усунення економічних диспропорцій [1]. Проте практика свідчить, що в Україні формування ринку туристичних послуг відбувається безсистемно, в основному, лише у Прикарпатті, Карпатах, Причорномор'ї, Приазов'ї, окремих районах Полісся тощо, а у більшій частині країни туристичним послугам, приділяється дуже мало уваги [3]. Розглянемо з цих позицій проблеми і перспективи розвитку туристичних послуг у Сумській обл. для якої сфера туризму не є пріоритетною.

Результати виконаного системного аналізу свідчать, що Сумська обл. має потенціал для розвитку таких видів туризму [4, 5]: маршрутно-пізнавального; етнографічного; екологічного; спортивно-оздоровчого; ділового; промислового тощо. Однак, незважаючи на значний потенціал номенклатура туристичних послуг Сумської обл. є незначною, вони у переважній більшості є неконкурентоспроможними. Проведений аналіз свідчить, що це пояснюється нерозвиненістю відповідної інфраструктури, слабким маркетинговим супроводом, відсутністю дієвих механізмів державної і регіональної підтримки розвитку туристичного бізнесу.

Об'єкти туризму Сумщини є практично невідомими поза межами області. При цьому їх нечисельні відвідувачі відзначають високий рівень туристичних послуг і висловлюють бажання нанести повторні візити.

Автори мають багаторічний досвід проведення заходів ділового туризму, зокрема 11-ти Міжнародних науково-практичних конференцій «Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу» [6], які проводилися каф. маркетингу та управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету на туристичних об'єктах Сумської обл. (2-й і 3-й день конференції). Учасники конференцій, що репрезентували практично усі регіони України, а також зарубіжні країни (більше 20) були приємно вражені туристичними об'єктами області (природними, історичними, промисловими тощо) і висловлювали здивування, що вони не популяризуються. Частина з них потім самостійно відвідувала ці об'єкти. Схожа ситуація відмічалася і в колег з інших навчальних закладів, а також підприємств та установ, які проводили заходи аналогічного плану. З цього можна зробити висновок про

необхідність формування і популяризації іміджу Сумської обл. як туристичного регіону.

Туристичний імідж регіону авторами розглядається як стійкий тривалий позитивний, нейтральний чи негативний образ регіону як сприятливого для туризму у свідомості економічних контрагентів та контактних груп, що при своєму позитивному значенні створює для них певну значиму для них систему цінностей, а також є нематеріальним фактором формування конкурентних переваг регіону на національному чи міжнародному ринку туристичних послуг у довгостроковій перспективі.

Виходячи з викладено авторами було розроблено підхід до формування туристичного іміджу Сумської обл. Його структура подана на рис. 1.

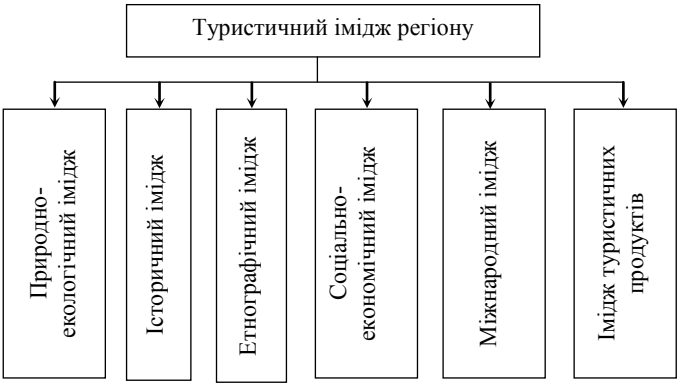

Рисунок 1 – Складові підсистеми туристичного іміджу регіону

Розглянемо представлені на рис. 1 складові.

Природно-екологічний імідж включає сприйняття (образ): природно-ресурсної бази (лісових, водних, степових, ландшафтних ресурсів тощо); екологічного стану (показників екологічності регіону); інституційного оформлення природно-екологічних об’єктів (заповідників, заказників, рекреаційних зон).

Історичний імідж: історичних об’єктів (населених пунктів, культових споруд, музеїв тощо); історичних подій, пов’язаних з регіоном (воєн, революцій та ін.); особ, що залишили слід в історії (науковців, митців, державних діячів і т. п.).

Етнографічний імідж: культурно-мистецьких заходів (фестивалів, свят, конкурсів тощо); продукції і технологій, що мають яскраво виражену регіональну особливість (побутових речей, сувенірів, творів народного мистецтва, народних промислів і т. п.).

Соціально-економічний імідж: бізнес-іміджу (видів бізнесу в регіоні, їх репутації, масштабів, відомих підприємств тощо); об'єктів соціальної інфраструктури (закладів торгівлі, охорони здоров'я, освіти і науки і т. п.); показників соціально-економічного розвитку регіону (темпів розвитку, обсягів регіонального продукту, рівня доходів населення тощо); економічної безпеки (правової захищеності бізнесу, захисту прав інтелектуальної власності, безпеки інвестицій і т. п.); безпеки життєдіяльності (рівня злочинності, судової системи тощо).

Міжнародного іміджу: міжнародних економічних, культурних, громадських зв'язків тощо.

Імідж туристичних продуктів: номенклатури туристичних продуктів; характеристик продуктів (кожного): споживчих характеристик, ціни, якості, популярності, престижності, обслуговуючого персоналу, культури обслуговування, традицій; об'єктів туристичної інфраструктури: туроператорів, доріг, транспорту, готелів і т. п.; іміджу споживачів (структури і складу за географічними, демографічними, поведінковими та ін. характеристиками).

Як слідує з переліку наведених елементів їх оціночні показники можуть мати як кількісну, так і якісну оцінку. В цих умовах для оцінки (виконується експертами) доцільно застосовувати бальну шкалу, наприклад 0-100. Згідно [7] за результатами оцінки рекомендується виділяти наступні рівні туристичного іміджу регіону, його складових та їх елементів: 0–50 – низький рівень; 50–80 – середній рівень; 80–100 високий рівень. Узагальнені оцінки окремих складових можуть бути розраховані як середньозважені оцінок їх елементів. Результати оцінки служать основою для прийняття рішень щодо оцінки шансів на успіх певних видів туризму, а також прийняття рішень з управління відповідними складовими іміджу.

Наприклад, низький рівень етнографічної складової туристичного іміджу регіону свідчить про те, що шансів на розвиток етнографічного туризму практично немає. Середній рівень істо-

ричної складової іміджу свідчить про невисокі шанси розвитку маршрутно-пізнавального туризму. Для підвищення іміджу цієї складової потрібно проводити комплекс комунікаційних заходів. Проте, для точної оцінки потрібно аналізувати рівень усіх складових туристичного іміджу регіону і за його результатами приймати відповідні цілеспрямовані управлінські рішення.

Аналіз підходів до управління формуванням іміджу [8] дозволив виділити основні комунікаційні інструменти, які доцільно застосовувати на рівні регіону:

– рекламні компанії з використанням різних медіаканалів (телебачення, преси, інтернету, зовнішніх носіїв, сувенірів, тощо);

– PR (презентації, свята, прес-конференції і т. п.);

– стимулювання збуту (цінові знижки, розіграши, комісійні, подарунки і т. д.);

– програми лояльності (надання привілеїв, клуби споживачів, партнери);

– прямий маркетинг (прямий продаж, списки адресної розсилки e-mail тощо);

– корпоративна і бізнес-культура персоналу туроператорів та туристичних об’єктів.

Які заходи, у яких комбінаціях, у якій послідовності і де слід застосовувати залежить від стану зазначених вище складових туристичного іміджу регіону, а також умов зовнішнього макро- і мікросередовища.

Слід зазначити, що окрім розглянутого вище комунікаційного підходу до управління іміджем також виділяють: виробничий (основну увагу приділяють розвитку туристичних продуктів та технологій їх надання); кадровий (основні зусилля спрямовають на підготовку персоналу, що надає туристичні послуги); споживчий (наголос роблять на налагодженні і підтриманні контактів зі споживачами туристичних продуктів, іншими економічними контрагентами та контактними аудиторіями). Проте ці підходи більшою мірою реалізують безпосередньо надавачі туристичних послуг. На рівні регіону більш ефективним є застосовування комунікаційного підходу. Доцільним є створення спеціального підрозділу облдержадміністрації (у Сумській області це відділ промоції та туризму), який планує та координує діяльність з управління туристичним іміджем регіону.

Подальші дослідження повинні бути спрямованими на розроблення, наукове обґрунтування та практичну апробацію методичних підходів до діагностики за формальними процедурами стану туристичного іміджу регіону, а також прийняття за результатами діагностики управлінських рішень щодо розвитку певних видів туризму та управління заходами, що сприяють підвищенню іміджу.

Список використаних інформаційних джерел

1. Ильяшенко С. Н. Формирование рынка туристических услуг как перспективное направление развития территории / С. Н. Ильяшенко, Ю. Н. Гладенко // Современные проблемы управления проектами в инвестиционно-строительной сфере и природопользовании: материалы III Международной научно-практической конференции. 12 апреля 2013 г. / под ред. В. И. Ресина. – Москва : ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г. В. Плеханова», 2013. – С. 242–249.
2. Рейтингові оцінки конкурентоспроможності українського туризму 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edclub.com.ua/analityka/reytyngovi-ocinky-konkurentospromozhnosti-ukrayinskogo-turyzmu-2017. – Назва з екрана.
3. Ілляшенко С. М. Маркетингові засади впровадження екологічних інновацій : монографія / С. М. Ілляшенко ; Сумський державний університет. – Суми : ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2013. – 184 с.
4. Ілляшенко С. М. Аналіз потенціалу ринку туристичних послуг Сумської області / С. М. Ілляшенко, В. О. Щербаченко // Вестник национального технического университета «ХПИ». – 2012. – № 14. – С. 65–77.
5. Програма сталого розвитку туризму в Сумській області на 2018–2022 роки. Затверджена рішенням обласної ради сьомого скликання 20.12.2017 р. – 20 с.
6. Офіційний сайт кафедри маркетингу та управління інноваційною діяльністю СумДУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://km.fem.sumdu.edu.ua/kafedra-marketingu/ konferents %D1%96ya-marketing-%D1%96nnovats%D1%96y-%D1%96-%D1%96nnovats%D1%96%D1%97-v-marketingu. – Назва з екрана.

7. Ілляшенко Н. С. Організаційно-економічні засади інноваційного маркетингу промислових підприємств : монографія / Н. С. Ілляшенко. – Суми : Сумський державний університет, 2011. – 192 с.
8. Ілляшенко С. М. Управління інтелектуальним капіталом підприємства : монографія / С. М. Ілляшенко, Є. О. Голишева, А. В. Колодка. – Суми : ТОВ «Триторія», 2017. – 360 с.

Т. П. Беценко, *д. філол. н., професор*
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка, м. Суми
becenko@rambler.ru

КРАЄЗНАВСТВО В СУЧАСНІЙ ПАРАДИГМІ НАУКОВО-ОСВІТНІХ ЗНАНЬ: БАЗОВІ ПОНЯТТЯ

Краєзнавство є сферою наукової, культурно-просвітницької, пам’ятко-охоронної діяльності, що пов’язана не тільки з минулим, а і з сьогоденням краю, а також із громадською, ідеологічною, національно-виховною діяльністю. Актуалізоване у другій половині XX ст. поняття «ментальність», тобто світосприйняття особистості як представника певної соціальної групи, має безпосереднє відношення до краєзнавчого напряму діяльності. Краєзнавство безпосередньо співвіднесене з поняттям «малої батьківщини». У зв’язку з означеним краєзнавчі студії повинні обов’язково бути враховані й актуалізовані у науково-освітній, навчально-виховній, культурно-просвітницькій діяльності вищих, середніх та загальноосвітніх закладах нашої держави. Пропагування краєзнавчих відомостей мусить бути доконче неухильним у нашому суспільстві.

Актуальність дослідження вбачаємо у потребі сформулювати основний поняттєвий апарат краєзнавчої науки в аспекті гуманітарних освітніх знань.

Історія краєзнавчої науки в Україні пов’язана з іменами таких учених і їх працями, як Михайло Максимович, Микола Костомаров, Павло Чубинський, Дмитро Багалій, Микола Біляшівський, Михайло Грушевський, Степан Рудницький, Павло Тутковський, Олександр Яната Дмитро Багалій, Микола Макаренко, Микола Біляшівський, Олександр Федоровський, Матвій Яворський, Михайло Криворотченко та багато інших. Крає-

знавчі ідеї в в педагогіці реалізували Софія Русова, Степан Рудницький, Костянтин Ушинський та ін. Серйозну увагу краєзнавству приділяв учений-географ Олександр Барков, який одним з перших науково опрацював зміст, методи та організацію краєзнавчої роботи (статті «Про наукове краєзнавство», 1946 р., «Ще про наукове краєзнавство», 1949 р.). З ім'ям ученого М. Баранського пов'язане окреслення вагомості краєзнавчого підходу та заходи щодо посилення його у викладанні географії. Географ-методист О. Половинкін високо поціновував значення краєзнавчого напряму в навчальній роботі з предмета. Величезний внесок у розвиток краєзнавства здійснив видатний економіст-географ, члена-кореспондент АН СРСР М. Баранський, У фундаментальній праці «Методика преподавания экономической географии» (1960 р.) є розділ, в якому висвітлено зміст географічного краєзнавства, значення краєзнавчого підходу та заходи щодо посилення його у викладанні географії.

Краєзнавчу проблематику в Україні серйозно і глибоко розробляв Петро Тронько.

Сьогодні постає потреба означити основоположні складники краєзнавчого блоку, що формують інтелектуально-духовну базу особистості.

Мета розвідки – з'ясувати поняття краєзнавства та схарактеризувати складники краєзнавчого блоку в парадигмі наукового пізнання.

Краєзнавство *– інтегративне науково-дослідне і популяризаторське вивчення природи, географії, історії, економіки, етнографії та ін. певної місцевості.* Це галузь науки і навчальна дисципліна.

Об'єктом науки про рідний край є природа, населення та господарство, мистецтво, культура та історичне минуле окремого регіону. Тривалий час у педагогіці використовували терміни «батьківщинознавство», «вітчизнознавство».

За нашими переконаннями, у процесі власне дослідницької чи навчальної краєзнавчої діяльності здійснюється формування важливих складників духовно-інтелектуального світу особистості, а саме – ***краєзнавчого світогляду, краєзнавчої свідомості, краєзнавчого знання, краєзнавчого чуття, краєзнавчого смаку.*** Спробуємо окреслити зміст запропонованих понять.

Краєзнавчий світогляд – *система поглядів на життя, природу, суспільство, сформована на основі спостережень та життєвого досвіду, отриманого в рідномовному середовищі.*

Життєдіяльність індивіда, оточення, досвід, спілкування у мікросоціумі з самого народження впливають на формування уявлень, поглядів, переконань про довколишній світ.

Краєзнавча свідомість – *сприйняття, розуміння та оцінка довколишнього світу, що здійснюється на основі пізнання різногалузевого досвіду поколінь, осмислення фактів і подій, пов'язаних з минулим рідного краю, з життям та діяльністю персоналій.*

Спостереження за континуумом, в якому перебуває, зростає, мужніє особистість, мимовільно спричинює вивчення досвіду старшого покоління. На основі аналізу життєвих ситуацій, подій, вчинків інших відбувається становлення особистості індивіда, формуються його громадянська позиція, суспільна активність, почуття патріотизму, національної гідності, національно-мовної свідомості.

Краєзнавчі знання – *обізнаність у різноаспектних питаннях минулого і сучасного рідного краю, наявність відомостей про історико-культурні факти, про життєдіяльність окремих осіб, про події, заходи; сукупність відомостей з галузей економіки, географії, історії, мови, культури, здобутих у процесі навчання, дослідження і т. ін. окремого регіону.*

Краєзнавчі знання потрібні особистості для того, щоб усвідомлено ідентифікувати себе з мікропростором – «малою батьківщиною» як первинним середовищем етнобуття та макропростором – загальнонаціональним континуумом. Отримані знання про мікросвіт згодом, у процесі набуття особистістю теоретико-практичного досвіду, органічно поєднаються із знаннями про макросвіт, стануть їх суттєвим складником і слугуватимуть міцним підгрунтям для подальшого інтелектуального зростання.

Краєзнавче чуття – *здатність відчувати, розуміти значущість різногалузевих історико-культурних надбань певного регіону та переживати, палко відгукуватися на життєві події, захоплюватися минулим та сучасним рідного краю; глибоке відчуття необхідності дослідження історико-культурної спадщини «малої батьківщини».*

Краєзнавче чуття мислиться як підсвідомий потяг до джерел ріднокультурної скарбниці, як духовна потреба у їх пізнанні, пропагуванні.

Краєзнавчий смак – *розвинене почуття потягу до вивчення минулого та сучасного рідного краю, здатність до оцінки пам'яток духовної і матеріальної культури, що співвіднесені з певним регіоном.*

Мати краєзнавчий смак – означає добре розбиратися в питаннях історії, культури, мови та ін., пов'язаних з рідним краєм; розумітися на історико-культурних пам'ятках «малої батьківщини»; належно пошановувати матеріальні та духовні надбання краєзнавчої сфери. Формування краєзнавчого смаку можливе за умови особистого зацікавлення різногалузевою краєзнавчою проблематикою. Краєзнавчі знання слугують виробленню краєзнавчого смаку.

Саме краєзнавчі студії формують у свідомості індивіда картину світу.

Краєзнавство треба розуміти як форму ідеологічної і політичної свідомості. Тому краєзнавчі знання започатковують фундамент освітньо-виховної, життєводіяльнісної програми-бази особистості.

Отже, краєзнавство – комплексна галузь наукових знань, що інтегрує лінгвістичне, літературне, географічне, музикознавче, історичне тощо краєзнавство. Формування цілісної, інтелектуально розвиненої, духовно багатої, національно свідомої особистості громадянина Української держави з багатовіковою історією, самобутньою культурою, своєрідним розвитком немислиме без вивчення історико-культурного спадку поколінь. Тому краєзнавчі студії повинні стати невід'ємним і обов'язковим складником науково-пошукового, навчально-виховного процесу в освітніх закладах усіх рівнів в Україні.

Список використаних інформаційних джерел

1. Беценко Т. Лінгвістичне краєзнавство в системі філологічної освіти / Тетяна Беценко // Матеріали Другої Міжнародної наукової конференції «Актуальні проблеми філології і професійної підготовки фахівців у полікультурному просторі». – Одеса, 2016. – С. 44–48.
2. Беценко Т. П. Лінгвістичне краєзнавство. Походження географічних назв Сумщини / Т. П. Беценко. – Суми, 2015. – 180 с.
3. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд : монографія / Світлана Єрмоленко. – Київ : НДІУ. – 444 с.

***І. В. Козюра**, д. держ. упр.*
Вищий навчальний заклад
Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі», м. Полтава
ivko@ukr.net

ПОДОРОЖІ ЗБАГАЧУЮТЬ ЗНАННЯ І ГРОМАДИ

Спираючись на власний туристичний досвід, цілком поділяю думку Анатоля Франса про те, що «Інколи один день, проведений в інших місцях, дає більш ніж десять років життя вдома». Нещодавно підрахував: за останні два десятиліття відвідав близько 25 країн світу, побував у більш ніж 70 містах і містечках – відомих туристичних центрах. При цьому як фахівець у галузі публічного управління, український історик і краєзнавець-полтавець ніколи не обмежувався традиційними об'єктами огляду (типу «майдан-храм-ринок»), завжди намагався віднайти матеріали, пов'язані зі становленням і розвитком державного управління і місцевого самоврядування для науково-дослідної роботи і використання на практиці, відстежити «український слід» в історії близького і далекого зарубіжжя, місця, пов'язані з Полтавщиною, знаковими постатями Батьківщини і рідного краю.

Такий підхід дав добрі результати. Так, у галузі публічного управління:

– матеріали, нагромаджені під час перебування в Канаді, Польщі, Франції, Німеччині та інших країнах можуть допомогти в підготовці і проведенні адміністративно-територіальної реформи в Україні;

– ознайомлення з досвідом практичної роботи парламентів і парламентарів 14 країн (від Європарламенту до найменшого парламенту в Ліхтенштейні, котрий налічує всього 25 депутатів, що засідають за одним круглим столом у місті Вадуц) багато дало для розуміння суті парламентської демократії;

– вивчення досвіду організації державного управління і місцевого самоврядування в провінціях Канади стало добрим підґрунтям для написання докторської дисертації.

В історико-краєзнавчому аспекті подорожі допомогли:

– пройти «не змитих вічності дощами» шляхами видатних наших краян – «першорозуму нашого» Григорія Сковороди,

який під час своїх європейських студій першим відкрив «Європу для України і Україну для Європи» та «великого російського письменника, але українського генія» (Л. Костенко) Миколи Гоголя (від «вічного міста Рима» до Віфлеєма і Єрусалима).

– Водночас, під час мандрівок світами ніколи не полишала думки мудра настанова Кобзаря: «І чужого научайтесь й свого не цурайтесь». Було прикро, що потужний туристичний потенціал нашої Вітчизни залишається маловідомим не лише в зарубіжжі, а й у самій Україні. Проілюструємо це кількома прикладами:

– пропливаючи у гондолі вулицями-каналами Венеції чи спостерігаючи за розбурханим виром її фестивалів, пригадуємо «українську Венецію» – місто Вилково в дельті Дунаю в Кілійському районі Одеської області – цікаву не лише своїми каналами, а й поєднаннням історії, культури й архітектури, тісно пов'язаних зі старообрядцями, засновниками поселення, а також про те, що українські карнавали «Маланка-фест» на Старий Новий рік на Буковині (містечка Вашківці та Красноїльськ Вижницького і Сторожинецького районів Чернівецької області та у самих Чернівцях) за своєю масштабністю і видовищністю мало чим поступаються італійським;

– смакуючи кавою у Відні чи пивом у Баварії, відчуваєш як історичний факт те, що саме українець Юрій Кульчицький започаткував традицію славетної австрійської кави, за що в 1885 р. йому було встановлено пам'ятник у столиці, а одна з вулиць Відня названа його ім'ям, вже як реальність сьогодення те, що український винний фестиваль «Червоне вино» у Мукачеві щороку збирає близько 100 тис. туристів з усіх куточків країни і з зарубіжжя як свято спілкування, веселого відпочинку і знайомства з закарпатським колоритом;

– стоячи біля будинку Джульєтти у Вероні, на балкон якого вона виходила, щоб побачити свого коханого, мимоволі думаєш про українських Ромео і Джульєтту – головних героїв повісті Михайла Коцюбинського та геніального кінофільму Сергія Параджанова «Тіні забутніх предків» – Івана та Марічку, належним чином так і не вшанованих в Україні.

Дані різних бліц-опитувань та соціологічних досліджень свідчать, що якщо запитати у пересічного жителя України, в яких містах і регіонах варто побувати, у 8 випадках з 10 відповіді будуть схожими. Найбільш будуть згадуватися Одеса, Львів,

Полтава і Карпати. Більш бувалі пригадають ще острів Хортицю, Холодний яр, Асканію Нову, пару пам'яток старовини рідного міста та здравниці. І це в той час, коли в Україні практично в будь-якому регіоні можна підібрати туристичний маршрут на будь-який смак. (Далеко не всі вони згадуються у путівниках, дорогу до багатьох з них важко назвати доброю, інфраструктура багатьох далеко не ідеальна. Та вони мають свої незаперечні переваги, не будучи об'єктами масового туризму часто малолюдні, але кожен з них по-своєму унікальний).

Дозволю собі лише один приклад: останнім часом великою популярністю у туристів-екстремалів користується Зона відчуження Чорнобильської АЕС та «мертве місто Прип'ять», але мало кому відомо, що неподалік недобудованої Чигиринської АЕС розташоване ще одне українське місто-привид, посестра Прип'яті – Орбіта.

Звичайно, приємно, що Полтава і Полтавщина входять до Топ-5 найвідоміших туристичних регіонів України. Та їх реальний потенціал використовується заледве на 5–10 %. Чому саме так – окрема тема для управлінців і фахівців туристичного бізнесу області. [Сподіваюся, що інтернет-семінар стане одним з заходів, який сприятиме цьому]. Дозволю собі подати кілька конктретних пропозицій, які, на моє переконання, допоможуть керівникам районів і новостворених ОТГ, спільно з туристичними організаціями та агенціями місцевого розвитку, поповнити місцеві бюджети, приваблять вітчизняних і зарубіжних інвесторів, сприятимуть створенню позитивного іміджу області в Україні і світі.

Так, з метою сприяння туристичної привабливості Полтавщини варто:

– включити до туристичних маршрутів невеликі села Полтавщини, які є батьківщиною видатних краян (наприклад, Федорівку Карлівського району – місце народження Двічі Героя Радянського Союзу, льотчика-космонавта Георгія Берегового, П'ятигірці Лубенського району – де народився Олексій Бутовський, друг П'єра де Кубертена, котрий повернув людству Олімпійські ігри», Зачепилівку Новосанжарського району, де народився поек-академік, Шевченківський лауреат Борис Олійник), а також місця захоронення славетних земляків (село Мелюшки Хорольського району – Левко Боровиковський, село Степове

Полтавського району – Герой України Олександр Лелеченко, який врятував світ від Чорнобильського апокапіпсису та ін.);

– більш повно використовувати можливості «малих міст» Полтавщини (наприклад, уславленої в світах своїми чудо-вишиванками та рослинними килимами Решетилівки (адже саме решетилівські килими роботи майстрів народної творчості Надії Бабенко та Леоніда Товстухи стали окрасою і своєрідною «візитівкою» України в штаб-квартирах ООН у Нью-Йорку та Ради Європи в Страсбурзі, щодо останнього автор мав змогу переконатися на власні очі), до того ж Решетилівка – єдиний районний центр України, який зростив 5 лауреатів Національної премії ім. Т. Г. Шевченка, а її щорічний мистецький фестиваль народної творчості «Решетилівська весна» давно переріс рамки регіонального і став навіть міжнародним);

– відродити маршрути туристичних подорожей Полтавщиною письменників – класиків української літератури, описані ними в їх творах (наприклад, «від Полтави до Гадяча» – Панас Мирний, «Як ми їздили до Криниці (на співочий ярмарок у Єнківцях) – Михайло Коцюбинський тощо);

– запропонувати туристам знайомство з кращими народними краєзнавчими музеями (с. Вовчик Лубенського, Новоаврамівка Хорольського, Хомутець Миргородського районів та ін.) та унікальними краєзнавчими музеями навчальних закладів (музей Миргородського художньо-промислового коледжу імені М. В. Гоголя, музей вишивки Решетилівського художнього промислового ліцею музей В. Симоненка (з відвідуванням хатини, в якій народився «молодий витязь української поезії» в Тарандинцівській ЗОШ на Лубенщині);

– розробити нові маршрути, пов’язані з маловідомими фактами історії рідного краю (наприклад, «Ніхто не забутий, ніщо не забуте» – від урочища Шумейково на Лохвиччині – через відвідування меморіального комплексу на місці концтабору «Хорольська яма» – до Долини Смерті – місця форсування Дніпра «чорносорочечниками» поблизу Кременчука).

– спільно з Полтавською єпархією розширити діапазон подорожей паломників України від знайомства зі святинями храмів Полтави до відвідання Мгарського, Великобудищанського і Хрестовоздвиженського монастирів Полтавщини;

– вважати за необхідне введення до навчальних програм гуманітарних дисциплін закладів вищої освіти Полтавщини спецкурсів з історичного краєзнавства, невід'ємною складовою яких має бути історична біографістика, а також проведення щорічних обласних конкурсів з розроблення нових туристичних маршрутів і на їх основі підготовку та видання нових путівників по рідному краю.

Вказане вище, зрозуміло, у поєднанні зі створення необхідної інфраструктури, ремонтом під'їздних шляхів і розвитком «зеленого туризму», сприятиме суттєвому притоку туристів з різних куточків України та зарубіжжя. Адже, як зазначала Агата Крісті, «життя під час подорожей – це мрія у чистому вигляді».

Список використаних інформаційних джерел

1. Полтавщина : енцикл. довідн. ; за ред. А. В. Кудрицького. – Київ : УЕ, 1999. – 1024 с.
2. Лыховий Д. Там, на неведомых дорожках / Д. Лыховий, Н. Шовкун // Фокус. – 2015. – 14 авг. – № 31–32 (443). – С. 57–65.
3. Козюра І. Історичні силуети : нариси / І. Козюра, В. Козюра. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. – 320 с.
4. Козюра І. Історія крізь долі (Абетка славетних краян) : [історичні нариси] / І. Козюра, В. Козюра. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2016. – 271 с.

Н. А. Опанасюк, *к. юр. н.*
Національний університет
фізичного виховання і спорту України,
перший віце-президент
Туристичної асоціації України м. Київ
tau_nataly@ukr.net

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН ТУРИЗМУ: ДЕФІНІТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА Й ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ

Туризм є складним і суперечливим феноменом XX століття. В усьому світі він набув великого значення як важливий фактор зближення народів, налагодження мирного діалогу між ними, сприяння ознайомленню з історичною й культурною спадщиною

нашої планети, засіб фізичного й духовного розвитку людини, а також ефективний чинник економічного зміцнення країн [1].

Маючи вікову історію, туризм до цього часу не отримав однозначного юридично цілісного, науково обґрунтованого визначення й по-різному трактується не тільки зарубіжними науковцями, але й вітчизняними. Проте фахівцями зроблені спроби визначити межі туризму та елементи, з яких він складається, і надати цьому явищу загальноприйняте розуміння. Тлумачення терміну «туризм» – предмет жорстких дискусій фахівців теорії туризму. Туристична термінологія еволюціонувала, зазнаючи суттєвих змін, відповідно до стрімкого темпу розвитку і формування суспільних відносин, становленню й розбудови туризму, його галузей і видів [1].

Беззаперечною і загальновизнаною є думка, що туризм – це багатогранне явище сучасного світу. На сьогодні туризм має велику кількість визначень, які постійно підлягають коригуванню й вдосконаленню. Тому при його дослідженні вважаємо за доцільне застосувати синергетичний метод, сутність якого полягає в спробі інтегрувати теоретичні знання ряду галузевих юридичних наук, інших предметів і дисциплін та сконцентрувати їх у сфері вивчення системи знань про туризм. На наш погляд, використання саме такого підходу дасть змогу більш повно й цілісно (системно) розглянути туризм з точки зору права, тобто надати цьому явищу відповідне правове оформлення.

Важливим методологічним положенням, яке слід враховувати при проведенні наукових досліджень поняття туризму, є аналіз історичного розвитку цього явища з часу його виникнення. Це дасть змогу з урахуванням історичного досвіду оцінити сучасний стан і висловити пропозиції щодо можливого вдосконалення існуючих дефініцій туризму, з’ясувавши його зміст, насамперед в юридичному значенні.

Генеза терміну «туризм» пов’язана з буржуазним періодом. Він з`являється в Англії на початку XVII століття. І якщо його авторами об`єктивно стали британці, то згодом термін «туризм» набуває загальноєвропейського визнання й поширення.

У вітчизняній правовій думці термін «туризм» з’являється на початку XX століття, застосовується, насамперед, у директивних матеріалах партії (1920 р.) і вживається в контексті «проле-

тарський туризм» як інструмент ідейно-класової боротьби та засіб активної пропаганди й агітації серед населення. Вчені не стільки намагалися дослідити правову природу цього явища, скільки пояснити й обґрунтувати ту роль, яка відводилася туризму в перші роки радянської влади. Така ситуація є закономірною з огляду на те, що вітчизняні теоретичні розробки з цього питання знаходилися під впливом тоталітарної політики держави. Яскравим прикладом цьому є визначення відомого радянського туризмознавця Л. Гурвіча, який у своїй праці писав: «Відпочинок, спорт, розваги – такий зміст буржуазного туризму… Пролетарський туризм слугує справі виховання класових борців, основною зброєю масової роботи партії з агітації й пропаганди під час подорожей» [2]. Звідси й певна розпливчастість, умовність самого терміну, який не відтворює сутнісне значення туризму.

Поступово теоретичні погляди на зміст цього терміну значно розширюються, оскільки враховуються функції туризму та зовнішні ознаки його проявів.

Нині фахівці як юристи, так і економісти, розуміючи, що проблема визначення науково обґрунтованого поняття туризму є актуальною, пропонують розглянути його у різних аспектах.

Існуючі дефініції туризму можуть бути об`єднані в дві великі групи. Одні з них, робочі, носять вузькоспеціалізований характер, стосуються окремих правових, економічних, соціальних й інших аспектів туризму або його видових особливостей і виступають в якості інструменту для вирішення конкретних завдань. Інші, концептуальні, охоплюють предмет в цілому, розкривають внутрішній зміст туризму, що виражений в єдності всієї багатоаспектності властивостей і відносин, та дозволяють відмежувати його від подібних, часто взаємопов’язаних, але інорідних понять [3].

Одне з перших визначень туризму було сформульоване Комітетом експертів з питань статистики Ліги Націй (1937 р.), яке отримало міжнародне визнання й дійшло до наших днів з деякими поправками. Зокрема, туризмом рекомендовано вважати явище, якщо подорожуючі особи знаходяться не менше 24 годин в країні, в якій вони не живуть, а їх перебування не пов`язане з працею та зарплатою [4; 5, с. 10].

Протягом останніх десятиріч проблема дефініцій туризму обговорювалася на нарадах Міжнародної спілки офіційних туристичних організацій (Дублін, 1950 р.; Лондон, 1957 р.), на Конференції ООН з міжнародного туризму і подорожей (Рим, 1963 р.), конгресі Всесвітньої туристичної організації (Маніли, 1986 р.), Міжпарламентській конференції по туризму (Гаага, 1989 р.) та інших. Все це свідчить про теоретичне й практичне значення чіткого визначення терміну «туризм», а також про прагнення зробити його більш повним і точним з урахуванням нових тенденцій та теорій.

Більш широке визначення цього поняття надає Академія туризму в Монте-Карло: «Туризм – загальне поняття для всіх форм тимчасового виїзду осіб з місця постійного проживання з метою оздоровлення, пізнання у вільний час або професійно-ділових цілях без зайняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування» [6, с. 17], тобто основний наголос робиться на характер діяльності відвідувачів у місці, відмінному від місця проживання.

Отже, якщо сформулювати коротко з урахуванням надбань історії й теоретичних розробок зарубіжних і вітчизняних фахівців щодо визначення поняття туризму, то туризм – це взаємодія явищ, які виникають в процесі подорожей. Якщо говорити про туризм як про сферу економічної діяльності – це вироблення й реалізація туристичних послуг і товарів різними організаціями, що володіють туристичними ресурсами.

Відповідно до визначення, прийнятого ООН в 1954 році, туризмом вважається активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров`я, фізичний розвиток людини, пов’язаний з переміщенням за межі місця постійного проживання. В 1980 році Манільська декларація з світового туризму проголосила: «Туризм слід розуміти як діяльність, що має важливе значення в житті народів, як засіб безпосереднього впливу на соціальну, культурну, просвітницьку й економічну сфери життя держав і їх міжнародні відносини» [7, с. 159].

У Гаазькій декларації 1989 року більш змістовно підійшли до визначення туризму, резюмувавши всі існуючі поняття й тлумачення цього своєрідного явища. Зокрема, констатується, що

«туризм стає явищем, яке увійшло в наші дні в повсякденне життя сотень мільйонів людей:

а) він включає всі вільні переміщення людей від їх місця проживання і роботи, а також сферу послуг, яка створена для задоволення потреб, що виникають в результаті їх переміщення;

б) він є видом діяльності, що має важливе значення для життя людей і сучасних суспільств, перетворившись на важливу форму використання вільного часу окремих осіб і основний засіб політичних, економічних і культурних контактів, що стало необхідним в результаті інтернаціоналізації всіх секторів життя націй;

в) він повинен бути турботою кожного; він є одночасно наслідком і рішучим фактором якості життя в сучасному суспільстві…» [8, с. 130].

Зазначене поняття більш повно й всебічно розкриває сутність туризму і є першою спробою надати формально-юридичне визначення цього терміну.

Зрештою, в нашій державі визнано і в 1995 році законодавчо закріплено туризм як «тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування» (ст. 1 Закону України «Про туризм») [9].

Проте, слід зазначити, що всі запропоновані визначення туризму не тільки не розкривають його глибинної сутності, а й є недостатньо так би мовити «юридизованими». Вони не акцентують увагу на самому туризмі як явищі, його правовій природі, функціях та зовнішніх ознаках. За своєю суттю туризм – явище багатофункціональне. Він активно впливає на життя людей, організацію їх праці та відпочинку, а відтак – соціальний, політичний і економічний розвиток суспільства.

Тому цікавою є пропозиція розглядати туризм також як важливий елемент соціальної сфери. Соціальна стратегія туризму виникла у зв’язку з проведенням соціальної політики, що призвела до надання працівникам щорічних оплачуваних відпусток та визнання державою основного права особи на відпочинок і дозвілля, а також спрямована на підтримку і розвиток можливостей людини адаптуватися в умовах зростаючого темпу життя. Туризм став фактором соціальної рівноваги в суспільстві.

Говорячи про соціальне значення туризму, необхідно відмітити також і його вплив на міжнародні відносини. Туризм слід розглядати, перш за все, в контексті економічних відносин країн і континентів. Чим більш інтенсивний і регулярний характер мають міжнародні туристичні зв'язки, тим передбачуванішою є світова економіка. До цього висновку дійшли канадські вчені.

Безумовно, туризм є також категорією економічною, тому що країна, яка приймає туристів, продає йому місцеві послуги, створює робочі місця для своїх громадян і отримує великі прибутки від ввезення валюти. В багатьох країнах світу він є найбільш прибутковим видом економічної діяльності. У цьому зв'язку виникає об'єктивна потреба дослідження туризму як економічної діяльності, насамперед, діяльності суб'єктів підприємництва у сфері туризму.

Отже, кожне з наведених вище визначень, категорій і функцій туризму має право на існування, оскільки тлумачать певні грані цього своєрідного явища. Водночас, як вже зазначалося раніше, всі розглянуті поняття «туризму» мають вузькоспеціалізований, конкретногалузевий характер і не надають комплексного уявлення про його сутність, а значить потребують концептуального підходу до визначення.

З розвитком наукових знань про туризм (в основу його дослідження покладено системний підхід) останній являє собою системний об'єкт вивчення. Робочі дефініції, що обмежені вузькогалузевими рамками, не розкривають всієї сутності цього суспільно-економічного явища. Тому виникає нагальна потреба концептуального визначення туризму, що дозволить сформувати максимально комплексне уявлення про предмет дослідження.

Широкого поширення серед фахівців отримало сутнісне визначення поняття «туризм», запропоноване Міжнародною асоціацією наукових експертів в галузі туризму: «туризм – сукупність відносин і явищ, які виникають під час переміщення і перебування людей в місцях, відмінних від їх постійного місця проживання або роботи» [10].

З огляду на вищенаведене варто зауважити, що за широтою спектру різних елементів суспільного життя, що були розглянуті й проаналізовані з точки зору співвідношення з туризмом, ве-

ликій кількості складових, що входять до нього, можна умовно виділити чотири види визначень туризму:

1) туризм – це, перш за все, пересування, поїздка, тобто елемент певного переміщення людини в просторі й часі;

2) туризм – засіб спілкування з культурою й природою місць, що відвідують туристи, тобто елемент соціально-культурної сфери;

3) туризм включає в себе як пересування, так і перебування туристів у місцях відвідання; це форма тимчасової міграції населення. Такої позиції дотримується Енциклопедія Брокгауза (ФРН, 1968 р.) [11, с. 738];

4) туризм – це комплексне явище, що охоплює широку сферу соціальних, культурних, технічних і, в першу чергу, економічних моментів. При такому визначенні основним є питання ведення бізнесу (тобто підприємницька діяльність його суб'єктів). Таку точку зору відстоюють В. Хунцикер і К. Крапф (1942 р.), П. Бернеккер (1952 р.), Економічний лексикон (НДР, 1967 р.), Х. Юбель (1968 р.) і С. Каспар (1971 р.) [12].

Таким чином, можна констатувати, що не зважаючи на багатоаспектність, своєрідність і складність поняття «туризм» та безліч його визначень, які постійно підлягають корегуванню й вдосконаленню, єдиною є точка зору: в туризмі завжди присутня характерна дія, яка, власне, й визначає та виокремлює туризм від інших сфер діяльності, – тимчасове пересування особи в іншу місцевість або країну за межі свого постійного місця перебування або проживання. Тобто для явища «туризм» характерною є наявність трьох головних ознак, які дозволяють об'єднати туристів і одночасно відрізнити їх від інших осіб: пересування за межі звичного середовища, тривалість перебування в місці призначення і мета поїздки.

Характеризуючи поняття і сутність туризму, яке було б неповним для надання йому концептуального визначення без аналізу конституційно-правових основ, звернемося до змісту Конституції України 1996 року. Адже саме вона втілила найкращі здобутки людства щодо загальних принципів, громадянських, політичних, економічних і соціальних прав та відкрила нові перспективи для розвитку туризму в державі. На нашу думку, підґрунтям дальшого становлення вітчизняного туризму на су-

часному його етапі є реалізація гарантованих конституційних прав людини як суб'єктивного права на туризм: на свободу пересування, права вільно залишати територію України й повернутися до неї (ст. 33); на відпочинок (ст. 45); відновлення і зміцнення здоров'я (ст. 49); безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50); задоволення духовних потреб (ст. 54) тощо [12].

Тобто всі вищеперелічені права – лише основа, що надає можливість особі реалізувати своє право на туризм. Дане право (на туризм) рідко виділяється у внутрішньому законодавстві країн і міжнародно-правових актах, хоча необхідність в його закріпленні існує. В Глобальному етичному кодексі, прийнятому 01 жовтня 1999 р. ЮНВТО, під правом на туризм розуміється можливість безпосередньо й особисто відкривати для себе й ознайомлюватися з культурними досягненнями нашої планети, яким рівною мірою володіють всі жителі Землі. Загальне право на зайняття туризмом – наслідок права на свободу пересування, відпочинок і рекреацію, що включає розумне обмеження робочого часу і періодично оплачувані відпустки, які гарантовані Загальною декларацією прав людини і Міжнародним пактом про економічні, соціальні й культурні права.

Отже, за результатами загальнотеоретичних досліджень та виходячи з положень законодавства України про туризм, можна виділити наступні ознаки (критерії) цього своєрідного і багатоаспектного явища «туризм» в широкому його значенні: 1) туризм – це, перш за все, вільне тимчасове пересування осіб від їх місця проживання і роботи, а також сфера послуг, яка створена для задоволення потреб, що виникають в результаті їх пересування; 2) туризм – засіб ознайомлення з культурою й природою місць, що відвідують туристи, тобто елемент соціально-культурної сфери; 3) туризм включає в себе як пересування, так і перебування туристів у місцях відвідання, це форма тимчасової міграції населення; 4) метою туризму завжди є пізнання, відпочинок, оздоровлення та інша мета, що не супроводжується зайняттям оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування; 5) туризм – це комплексне явище, що охоплює широку сферу соціальних, культурних, технічних і, в першу чергу, економічних елементів. У цьому зв'язку туризм виступає як вид економічної (підприємницької) діяльності, що має важливе зна-

чення для життя людей і сучасних суспільств, перетворившись на важливу форму використання вільного часу окремих людей і основний засіб політичних, економічних і культурних контактів, що стало необхідним в результаті інтернаціоналізації всіх секторів життя націй.

Список використаних інформаційних джерел

1. Опанасюк Н. А. Конституційно-правові основи туризму в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Н. А. Опанасюк. – Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – 218 с.
2. Гурвич Л. М. Туризм и экскурсии / Л. М. Гурвич. – Москва, 1931.
3. Квартальнов В. А. Туризм / В. А. Квартальнов. – Москва : Финансы и статистика, 2011. – 320 с.
4. League of Nations, Economic Committee. Survey of tourist traffic considered as an international economic factor. – Geneva, 1937. – P. 8.
5. Гезгала Я. Туризм в народном хозяйстве / Я. Гезгала. – Москва : Прогресс, 1974. – С. 10.
6. Бюллетень туристской информации. – 1992. – № 1. – С. 17.
7. Манильская декларация по мировому туризму (основные положения) // Туризм в Україні : Збірник нормативно-правових актів : В 5 т. – Ужгород : ІВА, 2000. – Т. 5.
8. Гаагская декларация по туризму // Туризм в Україні : Збірник нормативно-правових актів : В 5 т. – Ужгород : ІВА, 2000. – Т. 5.
9. Про внесення змін до Закону України «Про туризм» : Закон України № 1282-IV від 18.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – С. 241.
10. Александрова А. Ю. Международный туризм : учебное пособие для вузов / А. Ю. Александрова. – Москва : Аспект Пресс, 2010.
11. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь. Общество и государство. Правители и полководцы. Народы и страны / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Москва : Изд-во Эксмо, 2003. – 832 с.

Т. О. Тимошенко *член Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС, Голова Ради Всеукраїнської федерації роботодавців в сфері туризму України, Помічник-консультант народного депутата України*
t.tymoshenko24@gmail.com

ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА ІНДИКАТОРІВ ТУРИЗМУ (ETIS) ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ МЕНЕДЖМЕНТУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Актуальність наукових досліджень щодо розвитку туризму обумовлена тим, що туризм є одним з основних видів соціально-економічної діяльності в багатьох країнах світу та широко впливає на економічне зростання, зайнятість та соціальний розвиток, може бути потужним інструментом боротьби з економічним падінням та безробіттям. Туризм, як вид економічної діяльності та важливий соціальний інститут, є важливим сектором, що сприяє економічному, соціальному, політичному та культурному розвитку. А це в свою чергу позитивно впливає на процес диверсифікації економіки регіону, наповнення дохідної частини місцевих бюджетів за рахунок підвищення податкових надходжень від суб’єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб в результаті збільшення кількості підприємств та створення нових робочих місць, оскільки розвиток туризму надає стимул для розвитку суміжних галузей, які безпосередньо беруть участь в обслуговуванні туристів під час мандрівки, а саме: роздрібної торгівлі, громадського харчування, готельного господарства, побутового обслуговування, зв’язку, виготовлення сувенірів та інших товарів туристичного призначення, сільського господарства, харчової промисловості, будівництва, рекламної індустрії, екскурсійної діяльності, культури, сфери розваг тощо. За дослідженнями Світової організації туризму (UNWTO) розвиток туризму має безпосередній впив на розвиток більш ніж 50-ти суміжних сфер економіки.

У 2015 році на Саміті ООН були затверджені Цілі сталого розвитку на період до 2030 року. З 1 січня 2016 року вступила в дію економічна частина Угоди про асоціацію Україна-ЄС – Поглиблена та всеосяжна зона вільної торгівля [1].

Перед Україною постали нові виклики актуалізації Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [2] у відповідності до 17 глобальних Цілей сталого розвитку ООН, з однієї сторони, та нової торгівельної стратегії ЄС «Торгівля для всіх», з іншої.

Сталий розвиток є фундаментальною метою Європейського Союзу, закріпленою в установчих договорах ЄС, Стратегії «Європа 2020» [3] щодо інклюзивного та сталого зростання.

Стійке зростання є одним з трьох пріоритетних напрямків в стратегії Європа 2020. Воно має чітко визначений акцент на просуванні конкурентоспроможності економіки ЄС, в тому числі капіталізації та провідної ролі в екологічно чистих технологіях, просування інтелектуальних мереж, поліпшенні бізнес-середовища, особливо для малих і середніх підприємств, а також обумовлення вибору споживачів.

Щодо досягнення екологічних цілей стійке зростання полягає в зменшенні інтенсивності викидів парникових газів, сприяння ефективному і сталому використанню ресурсів, охороні навколишнього середовища і запобіганні втрати біорізноманіття.

Інтелектуальне зростання, що є ще одним пріоритетом стратегії Європа 2020, означає підвищення ефективності ЄС в галузі освіти, наукових досліджень / інновацій і цифрового суспільства. Це повинно бути зроблено за рахунок: заохочення людей до навчання, пошуків і оновлення свої навичок; вдосконалення академічних знань і ефективності університетів; створення нових товарів / послуг, які генерують зростання і робочі місця і допомагають у вирішенні соціальних проблем; поширення інформаційних і комунікаційних технологій.

Всеоохоплююче зростання, яке є третім стовпом Європи 2020, сприяє зростанню рівня зайнятості в Європі. Це тягне за собою створення все більш і більш якісних робочих місць, особливо для жінок, молоді та літніх працівників, допомагаючи людям будь-якого віку передбачати і управляти змінами за допомогою інвестицій в кваліфікацію і підготовки кадрів. Воно також включає в себе модернізацію ринків праці і системи соціального забезпечення, забезпечення того, щоб вигоди від зростання були відчутними в рамках всього ЄС.

Стратегія сталого розвитку України має визначити перехід від суто економічної моделі розвитку до пошуку оптимального балансу між трьома складовими розвитку – економічною, со-

ціальною та екологічною та сформувати цілісну систему стратегічних та операційних цілей переходу до інтегрованого економічного, соціального та екологічного розвитку країни до 2030 року. Реалізація цієї моделі потребує формування системи публічного управління сталим розвитком, необхідною передумовою якого та його важливою складовою є належне врядування. Впровадження Стратегії має супроводжуватись Національним планом дій (дорожньою картою) переходу України до сталого розвитку.

Сьогодні сталий розвиток та стійкість є невід'ємною частиною дискусії про те, як туризм повинен використовувати природні та соціальні ресурси для отримання економічної вигоди. Це призвело до поступового визнання того, що актори державного та приватного туризму повинні враховувати баланс між максимізацією економічних вигод, мінімізацією соціокультурного впливу на місцеве населення та туристів, а також захистом природного середовища. У глобальному масштабі, декілька світових організацій поставили сталий туризм у свій порядок денний – це такі організації як Світова туристична організація ООН (UNWTO) або Глобальна рада сталого туризму (GSTC). Подібні ініціативи віддзеркалюються в Європі і розробляються та впроваджуються інституціями ЄС, такими як Європейська комісія та Європейське агентство з охорони довкілля, Рада Європи через Європейський інститут культурних маршрутів. Всі ці заходи намагаються зменшити труднощі практичного застосування теоретичної концепції сталого розвитку для різних зацікавлених сторін, до яких входять приймаюча громада/місце призначення, туристичний бізнес, політики (головним чином на місцевому та регіональному рівнях), неурядові організації, мережі, кластери та туристи. В цілому, однією з головних проблем залишається складність концепції сталого туризму.

ETIS являє собою загальну методологію щодо сталого управління місцями призначення. Вона розроблена як місцевий процес, що керує процесом збору та аналізу даних з загальною метою – оцінити вплив туризму на місце призначення. ETIS була спеціально розроблена для туристичних напрямків таким чином, щоб контролювати продуктивність та допомагати населенню розробляти та виконувати свої плани щодо сталого розвитку з довгостроковим баченням. ETIS є інструментом добро-

вільного управління. Результати його моніторингу базуються на самооцінці, спостереженнях, зборі та аналізі даних самими пунктами призначення. ETIS не встановлює мінімальних значень, що мають бути досягнуті, і не передбачає будь-якої сертифікації. Однак, визначаючи сукупність основних показників, ETIS забезпечує місця призначення основною інформацією, якої вони потребують для моніторингу сталості та більш ефективного управління туристичною діяльністю. Набір інструментів ETIS забезпечує первинну підтримку (керівні принципи) та чіткі пояснення щодо показників (основних та додаткових) і їх використання. Він також показує, яким чином ETIS доповнює інші існуючі інструменти та методології на міжнародному та європейському рівнях.

В Україні заходи зі стандартизації та сертифікації у сфері туризму регламентуються Законами України «Про стандартизацію», «Про акредитацію органів з оцінки відповідності», «Про підтвердження відповідності». Це перші українські законодавчі акти у сфері технічного регулювання, розроблені з урахуванням сучасних міжнародних стандартів, норм та правил. Відповідно до ст. 18 Закону України «Про туризм», державна система стандартизації у сфері туристичної діяльності спрямована на: захист інтересів споживачів і держави з питань безпеки туризму, життя і здоров'я громадян, охорони майна та довкілля; класифікацію туристичних ресурсів України, забезпечення їх охорони, встановлення гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля; підвищення якості товарів, робіт, послуг відповідно до потреб споживачів; забезпечення безпеки об'єктів туристичних відвідувань з урахуванням ризику виникнення природних катастроф та інших надзвичайних ситуацій; взаємозамінність та сумісність товарів, робіт, послуг, їх уніфікацію; створення нормативної бази функціонування систем стандартизації та сертифікації товарів, робіт, послуг.

Сертифікація товарів, робіт, послуг у сфері туристичної діяльності здійснюється з метою: запобігання реалізації товарів, робіт, послуг, небезпечних для життя, здоров'я людей, майна та довкілля; сприяння споживачам у свідомому виборі товарів, робіт, послуг; забезпечення дотримання обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення еко-

логічної безпеки; гармонізації стандартів, норм і правил з міжнародними стандартами, рекомендаціями, нормами і правилами, що стосуються вимог до об'єктів відвідування і туристичних послуг, взаємодії туроператорів, використання обмежених туристичних ресурсів, якості та видів туристичних послуг. Одним з напрямків, які найбільш динамічно розвиваються в сфері туризму, є створення кластерів та мереж кооперації, використання механізму приватно-державного партнерства для розвитку регіональних та місцевих можливостей з метою створення доданої вартості через фокусування на цінностях. Для української туристичної галузі – це є можливістю і, одночасно, викликом, стати країною туризму сталого розвитку, увійти до верхніх щаблів рейтингу туристичних країн. Українські організації, що просувають концепцію відповідального туризму стверджують, що туристичний сектор повинен створити репутацію «білої галузі» серед зацікавлених сторін (постачальників послуг, працівників, туристів, мешканців місць призначення), з тим щоб розкрити свій потенціал для довгострокового економічного розвитку. Все це потребує прийняття /погодження єдиного базового підходу на основі кращих міжнародних практик, які враховують міжнародні стандарти, рекомендації, норми і правила, актуалізовані на протязі останніх років згідно з існуючими тенденціями світового розвитку. Таким механізмом на сьогодні є запропонована Європейська система індикаторів туризму (ETIS) для менеджменту сталого розвитку.

Список використаних інформаційних джерел

1. Електронний ресурс: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=248387631&cat_id=223223535.
2. Електронний ресурс: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015.
3. Електронний ресурс: https://ec.europa.eu/info/strategy/European – semester/framework/Europe - 2020-strategy_en.
4. Електронний ресурс: http://igu.org.ua /sites/default/files/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%A1%D0%A1%D0%A0%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%CC%88%D0%BD%D0%B8_%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%96%D1%8F%203_4_0.pdf.

5. Davos Declaration: Climate Change and Tourism – Responding to Global Challenges / Second International Conference on Climate Change and Tourism, 3 October 2007, Switzerland (Davos).
6. The Cape Town Declaration: Responsible Tourism in Destinations / The Cape Town Conference on Responsible Tourism in Destinations, August 2002, World Summit on Sustainable Development in Johannesburg.
7. Johannesburg Plan of Implementation of World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, 2004.
8. Barlet S. Approches de Quelques Defnitions, in Tourisme Solidaireet Developpement Durable / S. Barlet, J.-M. Colombon. – Paris : Les Editions du Gret, 2004. – 120 p.
9. Електронний ресурс: http://institute.sivertraining.org.ua/biblioteka2/Realizacia.pdf, стр. 38-44, 67–77.

В. Г. Жученко, *к. е. н., доцент*
Київський національний
торговельно-економічний університет, м. Київ
Vg_zhuchenko@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ІНДИВІДА В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасні реалії змушують шукати єдині цінності, на які повинна спиратися культура всього людства. Проблема збереження життя на Землі стає наріжним каменем формування світової екологічної культури. Розвиток суспільства, його виживання і стабільність вимагає мобілізації всієї множини типів культурного досвіду. Єдиний шанс вижити, людство отримає, тільки кардинально змінивши стратегію своїх взаємин з біосферою. Проявами екологічної кризи є зміни, що загрожують життю людини і негативно впливають на розвиток суспільства: небезпека зміни генетичного фонду; недостатня енергетична, ресурсна і продовольча забезпеченість; демографічний дисбаланс; зростаюча забрудненість навколишнього середовища. У зв’язку з бурхливим науково-технічним прогресом, вторгненням людини в біосферу і рядом інших проявів людської діяльності, що носять глобальний характер, виникають хвороби цивілізації. Вони пов’язані з духовним неблагополуччям, порушенням моральних

норм і механізмів адаптації до несприятливих факторів антропогенно-зміненого середовища в умовах стрімкого зростання прогресу.

Прогрес цивілізації та природні катаклізми, що зумовлені серйозними змінами клімату Землі, висунули проблеми екології на перший план. У наш час екологічна культура є умовою виживання цивілізації на планеті, дуже важливим є формування у населення екологічного світогляду.

Становлення екологічної культури відкриває шлях до створення екологічно орієнтованого суспільства. Екологічна культура – процес усвідомлення людиною свого природного і одночасно соціального буття. Багатосторонній процес формування екологічної культури складається з національних і загальнолюдських, матеріальних і духовних цінностей, освітнього, інформаційного, правового життя суспільства.

Екологічна культура визначає характер і закономірності соціоприродних взаємодій, рівень екологічного благополуччя, фізичного і соціального здоров'я людей, допомагає знайти способи оптимізації якості соціально-екологічного простору на глобальному, регіональному і локальному рівнях, в кінцевому рахунку, вона стає каталізатором якості навколишнього середовища.

Якість екологічної культури в значній мірі характеризується сукупністю діяльнісних складових: рівнем екологічної грамотності та обізнаності населення, їх зацікавленості в такій інформації, рівнем природоохоронної активності.

Оцінка екологічного сприйняття природи показала, що серед сучасної молоді дуже мало тих, хто ставиться до неї як найвищої соціокультурної цінності.

Актуальність дослідження екологічної культури особистості зумовила різні трактування цього поняття великою кількістю науковців.

Екологічна культура людини – рівень засвоєння людиною екологічної культури суспільства, який проявляється в здатності і готовності людини до оптимальної взаємодії з природою.

Екологічна культура – це здатність людей користуватися своїми екологічними знаннями і вміннями в практичній діяльності. Люди, у яких не сформована екологічна культура, можуть мати необхідні знаннями, але не користуватися ними.

Екологічна культура – це складне структурне утворення, в якому з урахуванням ціннісного підходу виділяють взаємопов'язані компоненти: систему екологічних знань і умінь, екологічне мислення, культуру почуттів і діяльності, культуру екологічно виправданої поведінки.

Основою екологічної культури особистості є система цінностей. Цінність являє собою особливий тип значущості предметів і явищ, що має значення тільки для людини. За своєю природою цінності не первинні. Як правило, цінності мають предметний і суб'єктний характер.

Екологічна культура включає екологічну свідомість та екологічну поведінку. Розвиток екологічної культури традиційно пов'язується насамперед із екологічною освітою. Однак цей процес більш складний і багатогранний.

В контексті формування екологічного мислення індивіда доцільно зосередити увагу на розвитку рекреації, так як вона відноситься до тієї групи галузей і видів діяльності, які мають яскраво виражену ресурсну орієнтацію.

У вітчизняній і зарубіжній літературі досі немає єдиної думки з приводу визначення поняття «рекреація». У науковій літературі термін рекреація з'явився в США в кінці 90-х років XIX століття. Його поява пов'язана з введенням нормованого робочого дня, другого вихідного дня та літніх відпусток. Виходячи з цього, рекреація розглядається як відпочинок, відновлення сил та оздоровлення, а також як простір, де здійснюються ці види діяльності.

У сучасній науковій літературі спостерігається перехід до нового бачення рекреації, де розуміння її сутності можна звести до наступного, а саме рекреація – це:

– розширене відновлення фізичних, інтелектуальних та емоційних сил людини;

– різноманітні види людської діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола потреб, як особистісних, так і соціальних (розвиток навичок міжособистісного спілкування, підвищення трудового й культурного потенціалу суспільства, формування нових рис і якостей особистості, навичок сприйняття природних і культурних цінностей);

– процес відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, який забезпечується системою відповідних заходів і здійснюється у вільний від роботи час;

– це сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної й культурно-дозвільної діяльності людей на спеціалізованих територіях.

Рекреація і туризм перетинаються: рекреація включає всі види діяльності, не пов'язані зі зміною місця проживання; туризм – це тимчасовий виїзд людини поза місця постійного проживання з певною метою (навчання, діловий туризм, лікувальна рекреація, шоп-тури). Отже, зоною їх перетину є всі види туризму, які спрямовані на відновлення, оздоровлення та відпочинок індивіда.

У цілому рекреація виконує ряд важливих функцій, які поділяються на 4 основні групи: медико-біологічна; соціально-культурна; економічна; виховна.

Медико-біологічна функція полягає в санаторно-курортному лікуванні й оздоровленні населення. Оздоровлення – один із шляхів вирішення проблеми зняття виробничого й позавиробничого психологічного стомлення людини. Лікування – відновлення здоров'я людини під час та після перенесеного захворювання.

Соціально-культурна функція – це провідна функція рекреації. Культурні, або духовні потреби – це потреби пізнання навколишнього світу й свого місця в ньому, пізнання сенсу й призначення свого існування. Рекреаційна діяльність відкриває широкі можливості для духовного спілкування людини з природними, культурно-історичними й соціальними цінностями не тільки своєї країни, але й усього світу.

Серед економічних функцій рекреації варто виділити декілька основних:

– просте й розширене відтворення робочої сили. Завдяки рекреації підвищується здатність трудящих до праці, збільшується тривалість періоду збереження повноцінної працездатності, що веде до збільшення фонду робочого часу внаслідок скорочення захворюваності, підвищення життєвого тонусу.

– нова форма споживчого попиту на специфічні товари й послуги, що призводить до формування цілої сфери господар-

ської діяльності, що розширює асортимент випуску продукції як традиційних галузей промисловості, так і сільського господарства. Наприклад, виробництво туристського спорядження, одягу, готельних меблів і встаткування, товарів туристського попиту (карти, буклети, парасолі, листівки, окуляри й т. ін.), розвиток сувенірної промисловості.

– прискорений розвиток господарської структури певного регіону країни, збільшення надходжень до бюджету.

– розширення сфери застосування праці, тобто збільшення зайнятості населення за рахунок рекреаційного обслуговування в галузях, пов'язаних із рекреацією прямо й побічно. Роль економічної функції рекреації постійно зростає.

Рекреація є важливим засобом виховання. Туризм у багатьох країнах пов'язаний із патріотичним рухом, із вихованням у населення любові до Батьківщини на основі знайомства із природою, історичним минулим. Велика роль туризму і в інтернаціональному вихованні, толерантному відношенні народів один до одного, зміцненні міжнародних зв'язків, розвитку спілкування між людьми, зближенні націй.

Найважливішою складовою частиною рекреаційного потенціалу будь-якої території є рекреаційні ресурси, під якими розуміються компоненти природного середовища, об'єкти господарської діяльності, що володіють унікальністю, оригінальністю, естетичною привабливістю, оздоровчою цінністю і можуть бути використані для організації різних видів і форм рекреаційних занять.

Слід зазначити, що термін «рекреаційні ресурси» в наукових джерелах зустрічається порівняно недавно, появу цього поняття слід відносити до 1968–1971 рр.

Саме у ці роки Ю. К. Єфремов до рекреаційних ресурсів рекомендував відносити місця відпочинку і туризму, мальовничі пейзажі, красиві і декоративні види організмів.

В. Б. Нефьодова запропонувала розглядати як рекреаційні ресурси такі елементи природи, як рельєф, клімат, поверхневі і підземні води, рослинність і грунти.

Б. Б. Родоман рекомендував відносити до рекреаційних ресурсів тільки ті елементи географічного середовища, які можуть бути використані для відпочинку.

При аналізі поняття соціально-історичні рекреаційні ресурси, перш за все, необхідно виділити групу культурно-історичних ресурсів – культурні об'єкти, пам'ятники, історичні місцевості, етнографічну різноманітність і ін. Крім того, існують соціально-економічні об'єкти, які в процесі відпочинку виступають як умови, так і як ресурси. Так, населення курортної місцевості виступає як умова рекреаційної діяльності, а частина його, яка може бути зайнята в установах відпочинку, це вже трудові ресурси цього господарства.

Підводячи підсумок всьому сказаному вище, П. В. Большаник пропонує розуміти під рекреаційними ресурсами природні, природно-технічні і соціально-економічні геосистеми і їх елементи, які при існуючих технічних і матеріальних можливостях можуть бути використані для організації рекреаційного господарства.

На думку В. О. Квартальнова, рекреаційні ресурси – частина туристських ресурсів, що є природними і антропогенними геосистемами, тілами і явищами природи, артефактами, які володіють комфортними властивостями і споживчою вартістю для рекреаційної діяльності і можуть бути використані для організації відпочинку і оздоровлення певного контингенту людей у фіксований час за допомогою існуючої технології і наявних матеріальних можливостей.

Рекреаційні ресурси володіють рядом властивостей. По-перше, вони історичні, тобто можуть видозмінюватися у міру зростання рекреаційних потреб, техніко-економічних і соціальних можливостей. Наприклад, стають рекреаційними ресурсами (об'єктами туристського показу) болота, промислові підприємства, стара техніка і устаткування і ін.

По-друге, вони територіальні, тобто займають великі площі; відпочинок як соціально-економічне явище вже зараз вимагає територій, майже рівних використовуваним сільським і лісовим господарством.

По-третє, володіють організуючою роллю, сприяючи формуванню особливих рекреаційних пунктів, районів і зон, що мають ту або іншу спеціалізацію, набір рекреаційних підприємств від туристських маршрутів.

Відповідно, виділяють 2 типи рекреаційних ресурсів – природні і культурно-історичні.

Таким чином, під природними рекреаційними ресурсами слід розуміти природні і природно-технічні геосистеми, тіла і явища природи, які володіють комфортними властивостями для рекреаційної діяльності і можуть бути використані для організації відпочинку і оздоровлення деякого контингенту людей протягом певного часу. Основними їх властивостями є: привабливість, контрастність ландшафтів, екзотичність, унікальність, розміри і форми об'єктів, можливість їх огляду.

Культурно-історичні ресурси включають:

– матеріальні – всі засоби виробництва і матеріальні цінності суспільства (пам'ятники історії і культури, підприємства всіх галузей народного господарства), що можуть задовольняти пізнавальні потреби людей;

– духовні – досягнення суспільства в державно-суспільному житті, науці, культурі, мистецтві.

Для рекреаційних ресурсів характерна соціокультурна просторова і тимчасова відносність, контрастність із звичним місцем існування людини і поєднання різних природних і культурних середовищ.

Рекреаційним ресурсом є мало не будь-яке місце, що відповідає наступним двом критеріям:

1) місце відрізняється від звичного місця існування людини;

2) місце є поєднанням двох і більше різноманітних в природному відношенні середовищ.

У ідеалі, найпривабливішими поєднаннями є контрастні середовища: гори – море – різноманітне культурне середовище. Потреби соціокультурного освоєння територій – це основна причина і чинник перетворення сукупності тих або інших властивостей території в рекреаційні ресурси (Т. В. Николаєнко, 1998).

Рекреаційні ресурси та розвиток рекреаційної діяльності на всіх рівнях визначають рекреаційні потреби, причому вони впливають на два її основні аспекти: просторово-часову динаміку і територіальну організацію.

Рекреаційна діяльність – вид діяльності людей у вільний час, спрямований на відновлення й розвиток психічних, фізичних і духовних сил людини; – система заходів, пов'язаних із використанням вільного часу для оздоровчої, культурно-пізнавальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, і характери-

зується, у порівнянні з іншими видами діяльності, зміною, розмаїтістю, незвичністю поводження людей і самоцінністю процесу.

У науковій літературі висвітлені численні різноманітні класифікації й групування рекреаційної діяльності. Їх сутність полягає у виділенні окремих форм і видів рекреації по різних напрямках. Проведення класифікації дозволяє на науковій основі вирішувати ряд проблем розвитку й територіальної організації рекреаційного господарства, визначати попит на окремі види рекреаційних послуг.

Із огляду на складність і багатоаспектність рекреаційної діяльності загальноприйнятої класифікації на основі єдиного підходу не розроблено.

Найбільш розповсюдженими ознаками, за якими проводиться класифікація рекреаційної діяльності є наступні: територіальна ознака, тривалість, правовий статус, мета (ціль, мотивація) рекреаційної діяльності, сезонність, спосіб пересування, вік, кількість учасників, форма організації, використовувані транспортні засоби.

За основним мотивом рекреаційна діяльність може бути класифікована наступним чином: лікувальна, оздоровча, спортивна, пізнавальна. Останнім часом науковці до наведених вище мотивів рекреаційної діяльності стали додавати розважальний мотив.

Залежно від правового статусу рекреаційна діяльність може бути класифікована наступним чином: внутрішня (національна), яка здійснюється рекреантами, мешканцями країни на території власної країни, і міжнародна, яка здійснюється рекреантами на території інших країн, що не є місцем їх постійного проживання.

У залежності від територіального охоплення рекреаційна діяльність поділяється на: рекреацію в межах населених пунктів – місць постійного проживання; рекреацію приміську або місцеву; рекреацію дальню.

Відповідно, в залежності від тривалості рекреаційна діяльність розділяється на: короткочасну (до 1 доби) – яка здебільшого відповідає поняттю «короткотерміновий відпочинок в межах постійного проживання» – щоденна і щотижнева (уікенд) рекреаційна діяльність; тривалу (понад 1 добу) – яка здебільшого співпадає з поняттям «туризм».

За формою організації рекреаційна діяльність підрозділяється на організовану й неорганізовану. При здійсненні рекреаційної діяльності рекреанти задовольняють свої потреби різним чином. Отримати певний набір послуг рекреант може за посередництвом певних організацій, наприклад туристських фірм, або без їх участі. Організована рекреаційна діяльність передбачає отримання чітко зафіксованого умовами обслуговування комплексу рекреаційних послуг, надання яких організовано фірмами посередниками в міру проходження заздалегідь розробленого маршруту і попередньо оплачується рекреантами. Прикладом організованої рекреаційної діяльності можуть бути екскурсія, екологічний тур, пізнавальний тур. Неорганізовані рекреанти котрі не мають жодних домовленостей з організаціями-посередниками, здійснюють свою діяльність на принципах самодіяльності і самообслуговування. Прикладом неорганізованої рекреаційної діяльності є піший похід, виїзд до приміської рекреаційної зони на пікнік, відвідування цікавих рекреаційних об'єктів і місцевостей.

За кількістю учасників рекреаційна діяльність поділяється на: індивідуальну (від однієї до п'яти осіб), сімейну (три – п'ять осіб), групову (10 і більше осіб), масову. Кількість учасників у першу чергу залежить від характеру рекреаційної діяльності. Наприклад, індивідуальний характер діяльності притаманний здебільшого лікувальним, діловим, освітнім видам рекреації. Сімейний і груповий – оздоровчим, розважальним, пізнавальним. Прикладом масової рекреаційної діяльності може бути літній пляжно-купальний відпочинок на спеціалізованих рекреаційних територіях: гідропарках, водосховищах або щотижнева розважальна діяльність на територіях міських парків культури й відпочинку.

За віковими категоріями розрізняють такі види рекреаційної діяльності: дитяча (до 14 років), молодіжна (15–29 років), осіб середнього віку (30–60 років), рекреаційна діяльність осіб третього віку (60 і більше). Розподіл категорій рекреантів за віком має вирішальне значення з точки зору мотивації рекреаційної діяльності та наявності вільного часу, який необхідний для її здійснення.

Залежно від форм фінансування рекреаційна діяльність може бути: комерційна – здійснюється за власні кошти рекреанта;

соціальна – можливість одержання відпочинку реалізується за рахунок систем соціального страхування, дотацій від держави, суспільних і комерційних структур. Такі міри вживають із метою забезпечення можливості одержання відпочинку різними верствами населення, які не мають для цього достатніх фінансових засобів. Наприклад, пенсіонери, студенти, люди з обмеженими можностями, категорії низькооплачуваних працівників.

Залежно від сезонності рекреаційна діяльність буває сезонна і позасезонна. Так, певні види рекреаційних занять, особливо спортивні, можна здійснювати виключно при наявності відповідних погодно-кліматичних умов, наприклад купання, прийняття сонячних ванн, катання на лижах; а пізнавальні й розважальні види рекреації здебільшого не мають обмежень по сезонам.

Залежно від способу пересування рекреаційна діяльність підрозділяється: на активну, пасивну, комбіновану. Активна передбачає використання фізичної сили рекреанта і може бути пішохідна, велосипедна, водна, лижна та ін. Пасивна передбачає використання різних видів транспорту: автомобільна, автобусна, залізнична, авіаційна, річкова, морська. Нерідко для організації рекреації використовують і нетрадиційні способи пересування – підводні човни, криголами, повітряні кулі, тварин. Здебільшого реакційна діяльність за способом пересування має комбінований характер.

Серед мотивів, що мають вплив на формування рекреаційної діяльності виділяють наступні групи:

1. Психологічні мотиви: потреба у відпочинку; потреба в спортивних заняттях; потреба в оздоровленні, лікуванні; потреба у психологічній розрядці тощо.

2. Культурні мотиви: бажання більше знати про інші країни (історія, мистецтво, живопис, архітектура); бажання спілкуватися з іншими народами; релігія, пілігримство тощо.

3. Міжособистісні мотиви: бажання змінити постійне оточення (місце проживання, робота, сім’я, сусіди тощо); відвідування друзів, родичів; завести нових знайомих тощо.

4. Мотиви престижу: репутація; потреба в загальному визнанні; бажання бути оціненим; ділові інтереси тощо.

За виконуваними суспільними функціями, такими як лікувальна, оздоровча, спортивна, пізнавальна, рекреаційна діяльність охоплює такі види діяльності:

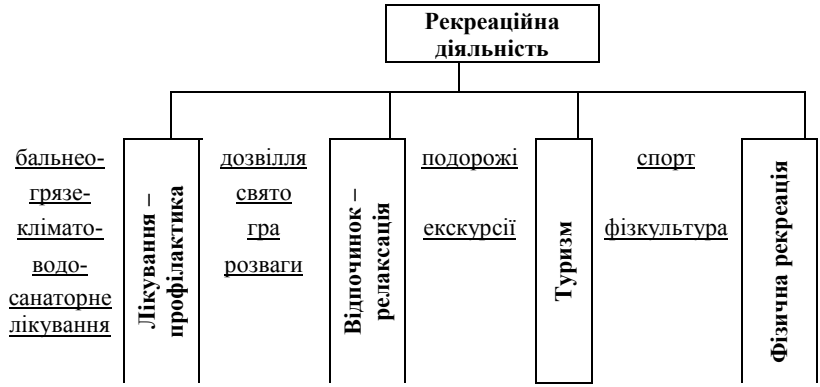

Рисунок 1 – Види рекреаційної діяльності

Лікування та профілактика – один із видів рекреаційної діяльності, що здійснюється з лікувальною чи оздоровчою метою. Як, правило, така діяльність відбувається на спеціалізованих територіях, які характеризуються природними лікувальними ресурсами і є придатними для організації відпочинку населення та профілактики захворювань. Вибір курорту і використання цілющих властивостей мінеральних вод і лікувальних грязей повинен здійснюватись згідно рекомендацій лікаря.

Лікування та профілактика виконує такі основні функції:

– профілактичне оздоровлення населення;
– реабілітація хворих;
– дозвілля та анімація.

Профілактичне оздоровлення здійснюється з використанням 2 основних форм:

– компенсаторно-розширене відтворення фізичних сил (компенсаторна рекреація) здійснюється в щоденному лікуванні в санаторіях-профілакторіях у вечірні години;

– розширене відтворення фізичних сил і здоров’я (розширена рекреація) – відновлення здоров’я в процесі санаторного лікування протягом відпускного періоду.

Релаксація (від лат. Relaxation – розслаблення, заспокоєння) – це стан спокою, що виник в результаті зняття напруженості, відпочинок після робочого дня, тижня, місяця в процесі якого відновлюються фізичні і духовні сили людини, знімається емоційна напруга. Відпочинок є багатофункціональним та індивідуальним. Він залежить від характеру праці, і є необхідним у всіх видах діяльності людини у вільний час.

Одним із складових відпочинку є дозвілля – це вільний час, в процесі якого людина займається діяльністю, протилежною обов'язковому заняттю: це розваги, творчі, любительські заняття тощо. В процесі дозвілля людина зорієнтована на відновлення фізичних сил, розвиток соціальних зв'язків, задоволенню духовних потреб. Розрізняють пасивне і активне дозвілля. Пасивне дозвілля – це споживання культурно-дозвільних послуг. Активне дозвілля – передбачає фізичні навантаження, яскраво виражений емоційний стан особистості. З метою проведення дозвілля створюється спеціальне середовище, що відрізняється від звичайного. Штучно створене середовище дозвілля визначається: його змістом – відпочинок, розваги, розвиток особистості; його просторовою організацією – міське і позаміське середовище відпочинку; часом проведення дозвілля – будні, вихідні, відпустка і пенсійний період.

Особливою формою дозвілля є свято як прояв високого емоційного настрою людини. Свято звільняє індивіда від щоденних будніх турбот. Сутність свята змінювалась на різних етапах розвитку суспільства, хоча й зберегло свою особливість – це один із видів масового відпочинку. Свята відображають національні традиції, історичні та ювілейні дати. Вони є:

- пізнавальними;
- спортивними;
- розважальними;
- сімейними;
- особистими;
- державними;
- професійними;
- релігійними.

Найбільш поширеними формами свята є фестивалі, карнавали, ярмарки та змагання: фестиваль пива (Німеччина), винний

фестиваль (Греція, Іспанія, Закарпаття), Юморина (Одеса), корида, фламенко (Іспанія).

Свята визначаються звичаями і традиціями народу. Особливими ознаками свята є:

– короткотривалість,
– ритуальність,
– тематичність.

Фізична рекреація – це сукупність видів діяльності, які пов'язані із спортом та фізичною культурою на спеціальних територіях.

Для фізичної рекреації використовуються такі види споруд:

1 – споруди для активних занять охоплюють спеціалізовані зони для любительських занять (футбол, хокей, фігурне катання) – стадіони, катки. Призначені для населення будь-якого віку і можуть бути розміщені автономно чи приурочені до закладів освіти (спортмайданчики у школах);

2 – басейни рекреаційного типу: закритий чи відкритий в мікрорайоні чи центрі дозвілля;

3 – заміські комплекси сезонних розваг: зимового відпочинку – каток, лижна траса, готель, заклад харчування; літнього відпочинку – готель, база відпочинку на березі річки, озера, пляжна смуга, місця кінних маршрутів тощо.

Отже, залучаючи у рекреаційну діяльність природні ресурси необхідно створення системи ефективного цілеспрямованого формування екологічної культури всіх категорій населення з використанням для цього всіх можливих інструментів і інститутів.

Для реалізації даного пріоритету необхідно забезпечити вирішення таких завдань:

- формування у населення системи уявлень про цінності природних ресурсів, про основні положення стратегії сталого розвитку;
- формування гуманного ставлення до природи;
- освоєння населенням екологічно безпечних способів природокористування;
- формування у людей потреби в активній особистій підтримці природоохоронних дій.

Екологічна освіта повинна бути інтегрована в усі області освітньої діяльності і має охоплювати всі вікові та соціальні

групи населення. Виходячи з цього, доцільно проводити роботу паралельно за кількома напрямками:

- підвищення кваліфікації фахівців підприємств міста та області, представників природоохоронних служб;
- проведення відкритого екологічного лекторію для педагогів, студентів, старшокласників;
- широке інформування різних соціально-вікових груп населення;
- участь в міжгалузевих і міжрегіональних конференціях і семінарах з проблем сталого розвитку та виживання в нових економічних і політичних умовах;
- організація, підтримка та інформаційне забезпечення проведення природоохоронних акцій спільно з екологічно орієнтованими громадськими організаціями;
- співпраця із засобами масової інформації з метою популяризації екологічних знань.

Список використаних інформаційних джерел

1. Дубовий В. І. Екологічна культура : навч. посіб. / В. І. Дубовий, О. В. Дубовий. – Херсон : Грінь Д. С., 2016. – 256 с.
2. Кушнірук Ю. С. Рекреалогія : навч. посіб. / Ю. С. Кушнірук. – Рівне : НУВГП, 2015. – 148 с.
3. Лукьянова Л. Г. Рекреационные комплексы : учеб. пособие / Л. Г. Лукьянова, В. И. Цыбух ; под общ. ред. В. К. Федорченко. – Киев : Вища шк., 2004. – 346 с.
4. Николаенко Д. В. Рекреационная география : учеб. пособ. / Д. В. Николаенко. – Москва : ВЛАДОС, 2001. – 288 с.
5. Рутинський М. Й. Рекреалогія з основами курортології. Ч. І. Теоретичні засади : курс лекцій / М. Й. Рутинський ; за ред. М. Мальської. – Львів : Фенікс, 2004.– 68 с.
6. Стафійчук В. І. Рекреалогія : навч. посіб. / В. І. Стафійчук. – Київ : Альтпрес, 2008. – 263. с.
7. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму : монографія / [В. К. Федорченко, В. С. Пазенок, О. А. Кручек та ін.] – Київ : ВЦ «Академія», 2013. – 368 с.
8. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія : навч. посіб. / Н. В. Фоменко. – Київ : Центр навч. л-ри, 2007. – 312 с.

І. М. Звягольська, *к. біол. н., доцент*
Вищий Навчальний Заклад України
«Українська медична
стоматологічна академія», м. Полтава
zviaholska.iryna@gmail.com

ВХОДЖЕННЯ МЕДИЧНОЇ МІКРОБІОЛОГІЇ У ПОСТНЕКЛАСИЧНУ РЕАЛЬНІСТЬ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО ПРОСТОРУ ТУРИЗМУ

Найважливішою цінністю людського суспільства є загально популяційне та індивідуальне здоров'я Homo sapiense, формування і збереження якого визначається економічно-соціальним потенціалом будь-якої країни, її світовою орієнтацією та розподілом виробничого продукту. При високих темпах розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва, упровадження в практику найсучасніших досягнень науки і техніки в останні десятиліття значно посилився вплив антропогенних факторів на людину та оточуюче середовище, що має як позитивні, так і негативні наслідки. В умовах сучасної екологічної напруженості, тиску професійно-виробничих компонент у поєднанні зі стресовими та нервово-психічними навантаженнями підвищується ризик порушення регуляторно-адаптаційних механізмів організму людини аж до їх зриву та виникнення захворювань. За аналізом відповідних джерел і наукової літератури серед факторів, що визначають рівень захворюваності стан довкілля займає приблизно 20 % [1]. Одним із сучасних превентивних заходів щодо підтримання та відновлення соціально-біологічного гомеостазу організму, збереження та подовження життя є туризм, географія якого стрімко розширюється в останні роки.

Туризм за сучасними науковими дослідженнями є формою природно-соціального буття та життєдіяльності людини, яка подорожує [2, 3], і охоплює різноманітні змінні параметри та відношення, що виникають всередині туристського процесу, подорожі, починаючи з підготовчих заходів, прямий й зворотній шлях щодо місця призначення – прибування, саме перебування в певній дестинації і відбуття, відновлення після повернення в місце постійного проживання. Упродовж XIX–XXI століть ця сфера діяльності людства зазнала суттєвої трансформації завдяки переходу від класичної, некласичної до постнекласичної па-

радигми, що зумовлено сучасним стилем наукового мислення – коли людина, світ і процеси, які відбуваються в ньому, розглядаються як відкриті взаємопов'язані системи.

На сьогодні туризм став важливою складовою життєзабезпечення діяльності сучасної людини. Зважаючи на дивергентний характер формування та удосконалення різних видів надання туристських послуг, натепер реально існує ієрархічно структурована гнучка система туристсько-рекреаційних просторів (від глобальних до локальних), в результаті чого кожна людина у відповідністі зі своєю філософією подорожі має змогу побувати практично у всіх куточках світу різної відстані як по горизонталі, так і по вертикалі – надземна, підземна, надводна, підводна, повітряна складові біосфери Землі і навіть навколоземний космічний простір.

В новій екологічній системі окремі індивіди або цілі групи подорожуючих людей вступають у взаємодію з певними комбінаціями аліментарних, кліматичних, біотичних та антропогенних факторів, які є відмінними від «своїх» динамічно діючих в постійних умовах проживання цих суб`єктів. Внаслідок такої взаємодії відбувається активація адаптаційних механізмів подорожуючої людини різного рівня їх структуризації та спрацювання регуляторно-захисних компонент у часі в залежності від вагомості діючих в цій системі чисельних факторів. Завдяки пластичності еволюційно вироблених і генетично закріплених фізіологічних пристосувальних реакцій організму та новітнім наробкам технічної діяльності суспільства, туристи достатньо швидко адаптуються до змінених факторів, їх нових варіантних поєднань. Проте вагомим і незаперечним фактором впливу на адаптаційно-регуляторні системи кожного індивіду, як одиниці соціально- біологічного угрупування, у визначених комбінаціях умов нової екосистеми, окрім клімато-географічних умов, залишається мікробний чинник (мікроорганізми).

Світ мікроорганізмів чисельний і надзвичайно різноманітний. Основними представниками світу мікробів є: найпростіші, гриби, бактерії, спірохети, мікоплазми, хламідії, рикетсії (клітинні форми організації живої матерії); віруси, віро їди, пріони (неклітинні форми організації живої матерії) [4]. Усі ці мікроорганізми є убіквітарними (всюдисущими) і такими, що заселяють будь-які біотопи навколишнього середовища (біотичні та абіо-

тичні його об`єкти), утворюючи в них угрупування – мікробіоценози. Мікроугрупування різняться своїм кількісним та якісним складом, а також характером взаємовідносин мікроорганізмів між собою, а також з об'єктами живої й неживої природи. За останнім – вони можуть бути сапрофітами, патогенними (хвороботворними) та умовно-патогенними. Біологічні властивості, фізіологію, генетику патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів вивчає медична мікробіологія, що в практичному плані дає змогу встановити екологічні взаємовідносини між світом мікробів і людиною, встановити етіологію і патогенез інфекційних хвороб, спричинених мікробами, застосувати методи лабораторної діагностики, специфічної профілактики і лікування інфекційної патології. За допомогою розроблених в сфері медичної мікробіології мікробіологічних методів можливе проведення епідеміологічних та санітарно-гігієнічних спостережень.

Знаходячись в грунті, воді закритих та відкритих водойм (прісних та солоних), вільному повітрі, в повітрі й на атрибутах промислових, сільськогосподарських та житлових приміщень, в повітрі й атрибутах транспортних засобів, спортивно-розважальних закладів, в/на харчових продуктах патогенні та умовно-патогенні мікроби впливають на санітарне благополуччя того середовища, де постійно чи тимчасово перебуває людина, на стан її здоров`я. Значну питому вагу серед мікроорганізмів, що виявляються в біоценозах навколишнього середовища, становлять ті, які потрапляють в грунт, воду, повітря із різних біологічних матеріалів та продуктів життєдіяльності людей (слина, харкотиння, слиз, блювотні маси,сеча, фекалії та інш). З одного боку – це мікроорганізми, які є складовими автохтонної та алохтонної нормо флори людського організму і є непатогенними або умовно-патогенними, а з іншого боку – це патогенні мікроорганізми – чинники інфекційної патології людини. Тому, грунт, вода, повітря, дикі та свійські тварини, контаміновані харчові продукти є резервуаром і/або фактором передачі чисельних патогенів – збудників бактеріальних, вірусних, грибкових, протозойних та інших інфекційних захворювань.

У зв'язку з цим великого значення набувають питання біобезпеки і захисту всіх, хто вирушає у подорож, мандрівку.

Біобезпека (за результатами співпраці наукової спільноти світу, що відображені в основних документах ВООЗ та міжнародних організацій з питань біобезпеки і біозахисту) – це дієва багатоскладова система попередження масштабних збитків для живих структур різного рівня їх упорядкування, спрямована на збереження екологічної рівноваги та здоров'я людини. Актуальність питання біологічної безпеки у сучасних умовах розвитку туризму набирає все більшого значення, так як, завдяки, наявному сучасному швидкісному транспорту за короткий проміжок часу подорожуючі мають змогу перетинати годинні пояси, швидкоплинно змінювати клімато-географічні умови свого існування, де одним із основних джерел біонебезпеки для подорожуючих є патогенні мікроорганізми. В останні десять років в світі ідентифіковано понад 600 видів патогенних мікроорганізмів різного походження, які є збудниками інфекційних хвороб продуктивних тварин і птиці, і більше 1 400 видів – патогенів людини. 60–90 % із них викликають інфекційні захворювання людини і тварин в природних умовах [5]. За своїм походженням це можуть бути бактерії (власне бактерії, а також спірили і спірохети), актиноміцети, рикетсії, хламідії, мікоплазми, віруси, гриби, найпростіші (одноклітинні тварини).

Різноманітність природних ландшафтів та біоценозів певних екосистем на території України та інших країн світу створює умови для довготривалого існування так званих природно-вогнищевих (осередкованих) інфекцій. Можливість багаторічного підтримування (десятки, сотні років) такої форми епідемічного процесу зумовлено наявністю переносників збудників захворювань, найчастіше якими є кровосисні членистоногі (комахи, кліщі), в організмі яких збудник може зберігатись тривалий час, іноді по життєво, і навіть трансоваріально передаватись потомству. Крім того, стійкість і тривалість підвищується при спів паданні ареалів розповсюдження диких тварин, які виступають у ролі джерела і сприйнятливого організму, формуванні розгалуженої мережі трофічних зв'язків. Такі природні осередки, наприклад, туляремії, вірусних енцефалітів, деяких рикетсіозів, конвенційних захворювань (чума, жовта лихоманка), певних форм лейшманіозів, при яких переносниками є різні види іксодових, гамазових, червонотілкових кліщів, комарів, москітів та інших членистоногих-кровосисів, є у багатьох краї-

нах світу. В іншому випадку природні осередки підтримуються при передачі збудників за допомогою прямого або опосередкованого контакту інфекційно хворих і здорових тварин при їх суспільному проживанні, харчуванні, інших природних потребах (наприклад, осередки лептоспірозу, Ку-лихоманки та інш.). Людина, яка включається в епідемічний ланцюг під час перебування в природних вогнищах інфекції, як сприйнятливий макроорганізм може заразитись або через укуси кровосисних переносників, або шляхом прямого чи непрямого контакту з інфікованою твариною. Особливо велика небезпека зараження наявна в постійно діючих природних (ендемічних) осередках для вперше прибулих осіб, зокрема туристів, мандрівників, так як люди, які в них постійно проживають, мають достатню імунну стійкість до ендемічних збудників, деякі з них нерідко переносять ці інфекційні захворювання у ранньому дитинстві і набувають напруженого постінфекційного імунітету.

Досить високу біонебезпеку для будь-якої категорії населення становлять представники іншої еколого-географічної групи – тварини і птахи, яких розводять або утримують на сільськогосподарських фермах, господарствах, домашніх господарствах (велика і мала рогата худоба, пушні звірі, кури, індики, гуси та інш.) та синантропні тварини (переважно гризуни – миші, пацюки). Наймовірніше зазнати ризику інфікування патогенами (збудники бактеріальних, хламідійних, вірусних захворювань) мають особи обраної профільної подорожі та мандрівники за умов відвідування, харчування і ночівлі у визначених за маршрутом комплексах, де можлива наявність інфікованих тварин і птахів, а також виникнення окремих випадків їх захворювання або навіть спалахів епізоотій.

Значний біоризик для подорожуючих становлять сапронозні інфекції, при яких природним резервуаром збудників є субстрати зовнішнього середовища (переважно грунт, вода). Так, легіонели автономно існують в природних водоймах, клостридії і гриби – збудники глибоких мікозів – в грунті. Деякі сапронози можуть паразитувати в організмі тварин, і тоді зараження людини можливе як від грунту, води, рослинних решток, так і від тварин чи харчових продуктів тваринного походження (ботулізм, холера, клостридіальні інфекції). Класифікація сапронозів за механізмом передачі неможлива, бо епідемічний процес у

цьому випадку представлений незалежним зараженням людей від загального резервуара – першочергово від субстратів зовнішнього середовища.

Велику небезпеку для людства становлять емерджентні хвороби, захворюваність на які з середини минулого століття почала невпинно зростати (ВІЛ, легіонельоз, кліщовий борреліоз, «атипова пневмонія», геморагічні лихоманки Ласса, Марбург, Ебола, пріонні хвороби – діагностовані вперше і які суттєво впливають на людей; сальмонельоз, лістеріоз, ієрсеніоз, ешерихіози, кампілобактеріози, тощо – вже старі відомі інфекційні хвороби, які були контрольовані, але знову неочікувано отримують розповсюдження або проявляються в нових змінених формах епідемічного стереотипу) [6]. Так, ті туристи, маршрути подорожі яких перетинають територію країн Східної, Західної та Південної Африки (ЮАР, Кенія, Зімбабве, Заїр, Судан) наражаються на небезпеку захворіти або на Марбургську лихоманку (летальність 30–50 %), або на лихоманку Ебола (летальність до 90 %).

У подорожуючих у разі ефекту «неспрацювання» адаптаційно-регуляторних механізмів, послабленні імунореактивності можливі захворювання, спричинені мікроорганізмами, що мають низький ступінь патогенності, але проявляють свій патогенний потенціал на тлі порушень морфо-функціональних систем організму людини, т. б. умовно-патогенними мікроорганізмами екзо- чи ендогенного походження. Таких мікроорганізмів налічують понад сотню, і вони зустрічаються серед бактерій, грибів, найпростіших (одноклітинних тварин) і вірусів.

В сформованих туристичних групах певну небезпеку становлять люди, які виділяють патогенних мікроорганізмів за причини перебування на стадії інкубаційного або продромального періодів інфекційної хвороби, здорового мікробоносійства, при загостренні хронічних інфекцій і т. д. Інкубаційний період за конкретних інфекційних захворювань має різну тривалість – від кількох годин до кількох днів, місяців. У інфікованої людини в залежності від походження збудника ознаки хвороби можуть проявитись як під час подорожі, так і після повернення з неї. Наслідки двонаправлені: або небезпека захворіти членам тимчасового колективу ще під час подорожі, або завезення збудника хвороби до нової території іншої країни. Приклади цьому чи-

сельні.Так, в Україні за останні роки зареєстровані випадки малярії, лістеріозу, орнітозу, поліомієліту після повернення на батьківщину туристів, мандрівників, відряджених із країн Африки, Далекого і Близького Сходу; в Канаді у медпрацівників і лаборантів – захворюваність на лихоманку Ебола при діагностиці і лікуванні людей на 10–14 день після їх повернення із Заїру (інкубаційний період за умов Еболи – 7–14 днів).

Прояв і перебіг інфекційного захворювання визначається масивністю дози обсіменіння, інфікуючою дозою та вірулентністю збудника. Такий вплив інфекційного агента можна розглядати як дію на організм людини подразника високої інтенсивності, що викликає напруження його адаптаційних можливостей, і як наслідок – неадекватність відповідної захисної реакції організму на такий стрес-фактор, розвиток загального адаптаційного синдрому [7], а за конкретної ситуації – розвиток інфекційного захворювання різного ступеню важкості.

Важливу роль у формуванні ефекту адаптації відіграє імунітет, який є функцією імунної системи. Згідно сучасним уявленням імунітет – це спосіб захисту організму від будь-яких генетично чужорідних агентів (антигенів) екзогенного чи ендогенного походження з метою збереження гомеостазу організму на клітинно-органному рівні. Захисні функції імунна система здійснює за допомогою комплексу складних взаємопов’язаних реакцій, які мають як специфічний, тобто притаманний лише імунній системі, так і неспецифічний (загально фізіологічний) характер. Тому всі форми імунного реагування і фактори захисту організму підрозділяють на специфічні і неспецифічні, конкретизація яких викладається в посібниках і монографіях із загальної та спеціальної імунології та реалізується в сфері практичної діяльності фахівців медико-біологічного профілю [8, 9, 10]. Зазначені фактори функціонують у взаємодії, складаючи єдину систему захисту організму від антигенів, хоча вони можуть включатися в процес захисту не одночасно і не всі зразу. В залежності від характеру антигенного впливу провідними може бути або одна, або декілька форм реагування, а деякі взагалі можуть не проявлятися. В цьому полягає багатовекторність, економічність та ефективність дії імунної системи, і при взаємодії з нервовою та ендокринною системами визначає адаптаційний потенціал людини.

Функціональний стан імунної системи, а отже її реактивність на будь-який чинник, визначається філогенетично сформованим комплексом специфічних та неспецифічних показників, що характеризують роботу як окремих ланок, так і системи в цілому. Сукупність цих показників визначає імунний стан організму, тобто його імунний статус.

Імунний статус організму за умов фізіологічної норми знаходиться в динамічній рівновазі. В той же час живий суб'єкт є відкритою біологічною системою, тому фактори оточуючого середовища (абіотичні, біотичні, антропогенні) здійснюють постійний вплив на фізіологічні та біохімічні процеси організму [9, 10]. Потік діючих впливів завдяки компонентам імунної системи розпізнається, запам'ятовується і передається через кровотік за допомогою цитокінів до центральної нервової системи. Остання, обробивши сигнал, чинить регуляторний вплив на структурно-функціональні складові імунної системи за допомогою нейропептидів і гормонів гіпоталамо-гіпофізарно-адреналової осі, тобто «спрацьовує» єдина регуляторна система [9].

Таким чином, постійні адаптивні зміни імунної реактивності є основою життєздатності і виживання організму в постійно мінливому навколишньому середовищі. Сила і форма імунної відповіді може коливатись в широких межах, і за ступенем прояву імунореактивності навіть на один і той же антиген можлива суттєва відмінність не тільки між окремими індивідуумами, але й у однієї і тієї ж людини (зокрема, в залежності від віку).

Екологічний фактор чинить на інфекційний процес опосередковану дію, знижуючи чи підвищуючи сприйнятливість організму людини, або знижуючи чи підвищуючи інфікуючу дозу та вірулентність збудника, активує механізми зараження і відповідні до них шляхи передачі інфекції. Тому, для упередження можливих негативних наслідків взаємодії організму людини з представниками мікросвіту нової екосистеми вважаємо за доцільне донесення до відома подорожуючих, що провідну роль у захисних реакціях за змінених умов існування буде відігравати анатомо-фізіологічний стан їх імунної системи, який визначить рівень імунореактивності на той чи інший інфекційний та неінфекційний агент, а отже визначить рівень адаптованості кож-

ного конкретного індивідуума та його фізіологічно-емоційний стан під час подорожування.

Отже, слід констатувати, що проблема мікробіологічних ризиків для подорожуючих в контексті зменшення ймовірності їх інфікування патогенами та умовними патогенами набирає все більшої актуальності для сфери туризму. Ефективне підвищення якості туристського продукту досягається натепер все активнішим залученням спеціалістів медико-біологічного профілю. Кваліфіковані фахівці, керуючись національними програмами біобезпеки і біозахисту населення, національними правилами та нормами щодо контролю інфекційних захворювань з різними потенційними ризиками небезпеки, здатні проводити науковий моніторинг за антропонозними, зоонозними, зооантропонозними, сапронозними і зоосапронозними інфекціями, аналізувати і узагальнювати накопичений матеріал щодо інфекційної захворюваності населення, оцінювати динаміку епідемічного процесу різних груп інфекцій і надавати одержану інформацію до суб'єктів відповідного рівня в структурі туризму. Отримана інформація у визначеному об'ємі, що надана через мас-медіа, проспекти, рекомендації, дозволить потенційному туристу, мандрівнику ефективно і усвідомлено оцінити масштаби можливих біоризиків під час обраної подорожі та вжити необхідних контрзаходів (щеплення, визначення імунного профілю, прийом призначених лікарем фармацевтичних засобів, різнопланова консультативна і дієва допомога фахівців, тощо).

Окрім того, надійною перепоною щодо виникнення інфекційних захворювань, є інформованість людей, вже потенційно готових до подорожі, про епідемічну ситуацію того регіону, куди вони вирушать, про комплекс елементарних індивідуальних заходів по запобіганню інфікування їх організму, про санітарний стан природних об'єктів та об'єктів соціального призначення, харчовий асортимент та санітарну оцінку якості продуктів харчування у визначеному регіоні.

Сучасний науковий підхід до питання організації раціонального харчування має двомірну визначеність, ґрунтується на досягненнях медицини, біології, фізіології, біохімії, мікробіології, епідеміології, гігієни харчування і низки суміжних наук; розглядається та вирішується в загальному аспекті з наступною

екстраполяцією в певні сфери людської діяльності, в тому числі і сферу туристичної індустрії, де, окрім віку людини, її статі, фаху, особистої фізичної підготовки, фізіологічного стану, зросту і маси тіла, враховуються особливості національної кухні, годинникові пояси, клімато-географічні зони постійного та тимчасового проживання подорожуючих. Отож, подорожуючі люди для збереження своїх адаптаційних можливостей повинні отримувати здорове харчування, що на практиці забезпечується дотриманням фізіологічних та гігієнічних основ харчування, а також дотриманням санітарних правил під час отримання, транспортування, зберігання та кулінарної обробки харчових продуктів. Це є необхідною умовою для запобігання їх забрудненню патогенними мікроорганізмами (бактеріями, вірусами, певними видами хламідій, рикетсій, найпростіших, грибів), яйцями гельмінтів та шкідливими хімічними домішками, які при недотриманні зазначених вимог можуть спричинити інфекційні захворювання, глистні інвазії, гострі харчові отруєння та хронічні інтоксикації, і як наслідок – патологічні зрушення фізіологічного стану людини різного ступеню важкості з наступним зривом її адаптаційно- компенсаторних реакцій під час перебування в обраному туристично-рекреаційному кластері.

Недоброякісні продукти можуть стати причиною різних захворювань аліментарного походження і, в першу чергу, гострих кишкових отруєнь. Сучасна класифікація харчових отруєнь [11] враховує пріоритетний етіологічний чинник і включає три основні групи із зазначенням нозологічних форм. Серед подорожуючих здебільшого реєструються такі нозологічні форми як харчові токсикоінфекції і токсикози (мікробні інтоксикації) мікробної етіології, переважно спричинені бактеріями або токсинами, які продукують певні види цих мікроорганізмів, а також гострі кишкові інфекції. Бактеріями – чинниками визначених захворювань є: Eschechia coli, Citrobacter freundii, Enterobacter claceae, Serratia marcescens, Proteus mirabilis, Pseudomonas aeruginosa, Campylobacter jejuni, Vibrio hemolyticus, Staphylococcus fureus, Enterococcus faecalis та багато інших видів.. Частіше представники із зазначених таксономічних категорій бактерій викликають захворювання, які перебігають за типом харчової токсикоінфекції (зокрема, сальмонельози), рідше – токсикозів

або мікробної інтоксикації (зокрема, стафілококова, клостридіальна мікробна інтоксикація) та гострої кишкової інфекції (зокрема, ешерихіози, кампілобактеріози). Певні види бактерій можуть спричинювати напади холециститу, панкреатиту, провокувати паропрактит, перитоніт.

Зараження людей відбувається у результаті прийому контамінованих мікробами їжі, води, питних напоїв, в які останні потрапляють від людей – хворих та мікробоносіїв, рідше – від тварин. В харчових продуктах вказані бактерії здатні до розмноження в умовах кімнатної температури, а ієрсинії, псевдомонади і клебсіели – при температурі побутового холодильника. При розмноженні стафілококів і клостридій в харчових продуктах накопичується екзотоксин. Окрім аліментарного, можлива передача певних збудників контактно-побутовим і водним шляхами. Сприяють розповсюдженню і зберіганню патогенів в оточуючому середовищі механічні та специфічні переносники (представники молюсків, членистоногих, гризунів, синантропних та свійських тварин); за певних обставин вони є головним джерелом патогенних мікроорганізмів.

Інкубаційний період цієї групи інфекційних захворювань – відносно короткий (в цілому від 1–6 годин до 2–3 діб); його тривалість обумовлена масивністю заразної дози збудника або токсину, видом збудника, його вірулентністю, індивідуальними особливостями організму людини, і в першу чергу фізіологічним станом імунної системи. Певне значення мають властивості харчового продукту, характер харчування. Початок захворювання, як правило, гострий, а нерідко бурхливий. В клінічному перебігу розрізняють три синдроми (загально токсичний, ентеральний і зрідка – септичний), що за умов маніфестної інфекції супроводжуються такими симптомами як пропасниця, головний біль, слабкість, нудота, блювота, пронос, болі в животі, підвищена температура тіла та інш. Клініка захворювання проявляється у вигляді гастриту, ентериту, гастроентериту, коліту, ентероколіту та гастроентероколіту. Більшість збудників викликає легкі або середньої важкості захворювання. Кишкова паличка, стафілококи, клостридії ботулізму можуть спричинювати тяжкі форми. Клінічне одужання звичайно наступає через 5–6 днів, запальні прояви в кишечнику можуть спостерігатися ще

7–10 днів. Можливий затяжний або хронічний перебіг захворювання (зокрема, при клостридіальній, псевдомонадній інфекціях). Септичні форми хвороби можуть мати летальний кінець.

Можлливі мікотоксикози; в цьому випадку токсини продукують гриби родів Aspegillus, Fusarium, Penicillium та інш. Виникають частіше при споживанні рослинних продуктів (рис, пшениця, горіхи, арахіс, певні фрукти та овочі) у людей, які постійно або тимчасово перебувають в регіонах з помірним або тропічним і субтропічним кліматом (Африка, Південно-Східна Азія).

В країнах із розвинутим рибальством (прибережні райони морів та океанів) для місцевого населення та подорожуючих велику небезпеку складають токсикоінфекції, які спричинюються Vibrio parahaemolyticus. Захворювання виникає переважно в теплу пору року, проявляється у двох формах: холероподібній (частіше) і дизентеріє подібній (рідше).

Гострі кишкові інфекції можуть бути і вірусної етіології. До 90 % спалахів гострих гастроентеритів, які реєструються у різних країнах світу, спричинені коро- і рота вірусами. Найбільш уразливими щодо цієї вірусної інфекції є діти.

Як ще одна нозологічна форма гострих кишкових захворювань зареєстрована діарея туристів (diarrhea turista). Захворювання у подорожуючих виникає звичайно на 4-й день після прибуття на нове місце, а пік хвороби на 7–10-й день. Дисфункція кишечнику починається гостро з появи нерізко виражених кольок і проносу; можливі ще такі симптоми як короткочасна гарячка, блювання, болі у м’язах та суглобах. Захворювання спостерігаються в разі прибуття в будь-яку нову для людини клімато- географічну зону, але частіше в країни Африки, Близького Сходу, Південної Азії. Вважають, що захворювання є поліетіологічним і, окрім, наявності інфекційного агента, має значення прийом незвичної їжі, питної води з іншим сольовим балансом, наявної незвичної мікрофлори у питній води і харчових продуктах, яка дієво впливає на тлі кліматичного потрясіння.

Діагноз зазначених гострих кишкових інфекцій встановлюють на підставі клінічної картини захворювань, даних санітарно-епідеміологічного обстеження зареєстрованого спалаху і порівняння результатів проведеного мікробіологічного дослідження

підозрілих харчових продуктів, води та напоїв з результатами досліджень патологічного матеріалу (випорожнення, сеча, блювотні маси, промивні води, кров) від хворих людей чи можливих мікробоносіїв. Для встановлення етіологічного діагнозу гострих кишкових інфекцій, харчових токсикоінфекцій і токсикозів використовують такі методи мікробіологічного дослідження як бактеріологічний, мікологічний, вірусологічний, протозологічний, іноді серологічний.

Чи все так фатально відносно можливості захворіти на гострі кишкові інфекції для людей, якщо вони вирішили подорожувати і звернули увагу на організацію раціонального харчування під час тимчасового перебування за межами свого проживання? З огляду на сучасні підходи до вирішення збереження здоров`я людей, залучених до сфери туристичної діяльності [12] стає очевидним, що вирішення цього питання реалізується відповідними службами визначеного туристично-рекреаційного кластеру і є важливою складовою їх практичної діяльності. Безпека подорожуючих у даному випадку гарантована завдяки створенню низки запобіжних заходів, базисом яких є загально-профілактичні міроприємства, а також індивідуальна інформованість окремих осіб або груп в залежності від різновиду туристичної подорожі. Так, для профілактики всіх нозологічних форм гострих кишкових інфекцій велике значення має правильне уявлення про епідеміологію, патогенез і клінічні прояви таких захворювань, а також, що головним чинником в патогенезі є наявність в харчовому продукті живих патогенних і умовно-патогенних мікроорганізмів або їх токсинів.

Доведеним є те, що для спалаху харчової токсикоінфекції потрібна наступна тріада: 1) контамінація (забруднення) харчового продукту збудниками токсикоінфекції; 2) недостатнє оброблення, зокрема термічна обробка, харчових продуктів із врахуванням їх походження, внаслідок чого в приготовленій їжі, напоях патогенні та умовно-патогенні мікроорганізми залишаються життєздатними; 3) порушення норм зберігання і термінів реалізації харчових продуктів або готових страв, напоїв. Детальний і науково правильний розгляд визначених складових тріади фахівцями різного медичного профілю, які є співробітниками служб туристично-рекреаційного кластеру, дасть змогу

виявити і усунути причини інфікування продуктів харчування або вже готової їжі, обрати необхідний режим обробки і приготування м'ясних, рибних та молочних страв, оптимальні у відповідності із санітарно-гігієнічними нормативними документами умови зберігання готової кулінарної продукції.

Одночасно відповідні фахівці проводять санітарно-освітню роботу як індивідуальну, так і групову для сформованих колективів, які скористаються тим чи іншим різновидом туризму для кожної конкретної ситуації (через традиційні та новітні гаджетні форми зв'язку).

Завдяки комплексному впровадженню превентивних заходів харчові продукти та напої збережуть своє функціональне навантаження, що сприятиме збереженню і зміцненню здоров`я подорожуючих і усуне негативний вплив на адаптаційно-компенсаторні реакції їх організму.

Слід зазначити, що залишається актуальним і питання щодо підготовки фахівців різного рівня кваліфікації для роботи на підприємствах по наданню туристичних послуг [13], і зокрема, які володіють необхідними компетенціями в галузі медицини: медична і санітарна мікробіологія, інфекційні хвороби, епідеміологія, санітарна медицина, лабораторне діло та інш. Залучення висококваліфікованих спеціалістів медико-біологічного профілю у сукупності з іншими структурно-функціональними складовими туристичної індустрії сприятиме невпинному зростанню загального темпу інноваційних процесів цієї видоекономічної діяльності людства.

З окресленого та проведеного аналізу сучасних наукових джерел, за авторським баченням, можна визначити місце медичної мікробіології в науково-практичному просторі туризму (рис. 1).

Векторні напрями медичної мікробіології в науково-практичному просторі туризму

Практичні та теоретичні висновки із викладеного матеріалу, інтегруючись з сучасними міждисциплінарними напрямками в багатогранній сфері туризму, сприятимуть збереженню соціально-біологічних параметрів подорожуючих і рекреантів, сприятимуть узагальненню знань про закономірності взаємодії Homo viator і довкілля, усуненню можливого антропоекологічного напруження в реальних умовах подорожі.

Рисунок 1 – Складові медичної мікробіології

Список використаних інформаційних джерел

1. Коцур Н. І. Екологічні ризики і здоров'я людини: сучасні проблеми та шляхи розв'язання / Н. І. Коцур // Молодий вчений. – 2016. – № 9.1 (36.1). – С. 91–94.
2. Федорченко В. К. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму : монографія / В. К. Федорченко, В. С. Пазенок, О. А. Кручек та ін. – Київ : ВЦ «Академія», 2013. – 368 с.
3. Скляр Г. П. Партнерство в структурі відносин сталого розвитку туризму / Модернізація туризмознавства: теорія і практика партнерства : монографія [авт. кол.] / за заг. ред. Г. П. Скляр. – Полтава : ПУЕТ, 2015. – С. 118–122.
4. Медична мікробіологія, вірусологія та імунологія / за редакцією В. П. Широбокова. – Вінниця : Нова Книга, 2011. – 952 с.
5. Возіанова Ж. І. Інфекції – реальна загроза населенню України / Ж. І. Возіанова, М. А. Андрейчин, С. О. Крамарев

// Інфекційні хвороби. – № 1, 2007. – С. 76–78.
6. Емерджентні і ре-емерджентні вірусні інфекції: глобальна проблема XXI століття / Л. О. Панченко, С. І. Васіна, І. М. Звягольська, Н. Г. Попова, Ю. В. Копча // Інфекційні хвороби. – № 4 (82), 2015. – С. 59–66.
7. Меерсон Ф. З. Адаптация к стрессорным ситуациям и физическим загрузкам / Ф. З. Меерсон, М. Г. Пшенникова. – Москва : Медицина, 1998. – 256 с.
8. Клиническая иммунология и аллергология / под. ред. А. В. Караулова. – Москва : Медицинское информационное агентство, 2002. – 651 с.
9. Дранник Г. Н. Клиническая иммунология и аллергология : пособие для студентов, врачей-интернов, иммунологов, аллергологов, врачей лечебного профиля всех специальностей / Г. Н. Дранник. – 4-е изд., доп. – Киев, 2010. – 552 с.
10. Казимирчук В. Е. Клиническая иммунология, аллергология с возрастными особенностями / В. Е. Казимирчук, Л. В. Ковальчук, Д. В. Мальцев ; под. ред. В. Е. Казимирчук. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев : ВСИ Медицина, 2012. – 520 с.
11. Нікбер І. І. Гігієна з основами екології / І. І. Нікбер, І. В. Сергета, Л. І. Цимбалюк. – Київ : Здоров’я, 2001. – С. 142–213.
12. Звягольська І. М. Медико-біологічні аспекти організації раціонального харчування як одного із векторів збереження здоров’я та адаптаційних можливостей подорожуючих / Модернізація економіки в умовах зростання суспільної свідомості і людино розмірність, духовність, партнерство, кооперація [Електронний ресурс] : Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава 1 листопада 2016 р.). – Текст і граф. дані (2,7 МБ). – Полтава : ПУЕТ, 2016. – С. 71–77.
13. Дробиш Л. В. Партнерство в освітній діяльності підготовки фахівців для сфери туризму / Модернізація туризмознавства: теорія і практика партнерства : монографія [авт. кол.] / за заг. ред. Г. П. Скляр. – Полтава : ПУЕТ, 2015. – С. 336–345.

В. О. Животенко, *к. е. н., доцент*
Вищий навчальний заклад
Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі», м. Полтава
vzhyvotenko@gmail.com

ЩАСТЯ ЯК ІНДИКАТОР ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

Тенденції розвитку сучасних туристичних уподобань свідчать, з одного боку про розширення інтересів туристів, а з іншого – про адаптацію ринку туристичних послуг під можливості та потреби кожного окремого туриста. У контексті таких змін набуває актуальності проблема щастя туриста як основного визначального індикатора задоволеності споживачів туристичних послуг. Разом з тим, щастя не може забезпечуватися лише географічною присутністю туриста у певному місті. Тому особливої актуальності набуває термін «економіка щастя», що підтверджено світовою тенденцією досліджень індексу щастя та рівня щастя окремих країн.

Етимологія поняття щастя трактувалася вченими та філософами різних поколінь, що визначає дане поняття як основу соціальної та духовної стабільності будь-якого суспільства. Але, на жаль, до сьогодні залишається дискусійним питання визначення щастя особистості та особливостей його забезпечення чи досягнення.

Українським основоположником дослідження категорії щастя та визначення концепції щастя є Г. Сковорода, який у власних дослідженнях використовував філософські погляди грецьких філософів, особливо Епікура і стоїків [1]. Критичне відношення до яких дозволило визначити, що стоїчне твердження про тотожність апатії та щастя, тобто відсутності пристрастей, з точки зору Г. Сковороди, є невірним.

Поняття щастя у концепції Г. Сковороди є позитивним і динамічним. Він вважав, що щастя не залежить від зовнішніх змін людського буття, його не треба шукати ні в Америці, ні в Єрусалимі. Якщо людина щаслива, то перш за все це досягнуто завдяки її внутрішньому стану. Щоб бути щасливою, людина має жити в гармонії із власною внутрішньою суттю [1]. Тобто,

не та людина щаслива, у житті якої немає розчарувань, зрад, страждань, а та, яка змогла прийняти ці зміни та опанувати себе.

Виходячи із досліджень Г. Сковороди, можна стверджувати, що визначення поняття щастя є складним та дискусійним. Підтвердженням цього є поглиблене його дослідження представниками наукових шкіл різних напрямів, таких як економіка, психологія, філософія тощо. Разом із дослідженнями Г. Сковороди щодо теорії досягнення щастя із точки зору філософії як науки, шотландським економістом та філософом А. Смітом було проведено паралель між добробутом та щастям, що пізніше економісти та філософи науковці визначили як «економіка щастя» [2]. Відповідно до окремих наукових теорій та поглядів навіть в умовах сьогодення є прихильники теорії А. Сміта, які переконані, що щастя визначається розміром накопичених благ, а основними показниками, що відображають його рівень є ВВП та ВНП.

Сучасний світ та світогляд більшості суспільних прошарків населення ґрунтується на тому, що розвиток людства відбувається в умовах споживання природних благ. Тобто, за останні десятиліття сформувалося суспільство споживання, яке не в змозі осягнути поняття щастя з іншого, духовного чи філософського погляду. Зацикленість людства на накопиченні та споживання виготовлених або природних благ досягла свого апогею, а поняття економіки щастя поступово займає ключове місце у сучасних наукових дослідженнях.

Результатом цього є закономірна реакція визначання та розробки у 2006 р. Всесвітнього індексу щастя (The Happy Planet Index), який було визначено за результатами досліджень британського дослідницького центру New Economic Foundation спільно із екологічною організацією Friends of the Earth, гуманітарною організацією World Development Movement та групою незалежних міжнародних експертів, що використовували статистичні дані національних інститутів та міжнародних організацій. Даний індекс підтверджує те, що науковою спільнотою визнано недієздатність економіки, яка ґрунтується лише на накопиченні благ та матеріальному благополуччі кожного окремого індивіда. Тому сьогодні зусилля провідних вчених філо-

софів та економістів спрямовані на пошук інших нематеріальних чинників забезпечення щастя [3].

Е. Освальд, економічний експерт з проблеми щастя в Університеті Уорвіка (Великобританія) досліджуючи поняття щастя, звертає увагу на те, що стрес став словозамінником для тривоги, яка поширюється все більше. Це занепокоєння є особистим, оскільки воно стосується роботи, грошей і здоров'я, а також загальним: що ми не можемо жити так далі, поспішати тільки для того, щоб стояти, виготовляти речі все швидше і швидше, споживати все більше і більше їжі (з відповідним тиском на ціни); що світ, у якому живе понад сім мільярдів людей, повинен якось «сповільнитися», переглянути критерії того, що є добробутом, аби впоратися із цим [5].

Але те, що становить поняття добробуту, є заплутаним. Чимало змінних таких як любов, дружба і родинні стосунки – важко визначити. Тому британський дослідник припускає, що самі по собі гроші не приносять щастя, хоча заможні люди більше схильні почуватися щасливими; що критично важливим для самооцінки є наявність роботи; що жінки більш схильні бути щасливими, ніж чоловіки; і що для самореалізації людям потрібно щось більше, ніж матеріальне досягнення. Звичайно, економіка щастя не є точною наукою, і у подальшому, за переконанням експертів, індекс щастя може бути пов'язаний з політикою. Але ідея полягає в тому, що треба оцінити речі, які не мають цінників. Відкриті простори, чисте повітря, безпека, звільнення від тиску – це речі, яких стає все менше і важливість яких зростає. Тоді постає питання: як представники влади сприятимуть цьому, водночас створюючи робочі місця, які так потрібні в усіх західних суспільствах? Звичайно, економічне зростання є великою частиною відповіді, але воно не може бути всією відповіддю [5].

Серед безлічі складових індексу щастя є суб'єктивна задоволеність життям, що відповідно до наших переконань може бути результатом розвитку туризму. Туризм дозволяє людині відчути себе вільною та убезпеченою (відповідальність за власну безпеку несе лише сама людина). Такий вільний вибір може робити щасливими майже усі соціальні прошарки, оскільки усі

туристи незалежно від місця, способу та термінів відпочинку отримують задоволеність тих внутрішніх потаємних потреб про які ніхто не дізнається. Така таємничість та вільність дозволяє бути щасливим кожному окремому індивіду і окремій соціальній групі. Поняття економіки у даному ракурсі не займає вирішальну позицію, а має лише супроводжуючу роль.

Поглиблення розвитку різноманітних соціальних процесів у суспільстві спричинило:

по-перше, розвиток виїзного туризму у пошуках «кращого життя» з метою зміни постійного місця проживання;

по-друге, розвиток виїзного туризму з метою покращення власного фінансового стану туриста;

по-третє, розвиток виїзного туризму з метою відпочинку.

Зазначені причини ґрунтуються лише на внутрішньому стані подорожуючого, що в залежності бід бажань та уподобань туриста, робить не важливим наявність матеріальних благ. Бажання туриста змінити буденність, «втекти» від проблем та отримати естетичне задоволення є настільки нестримним, що незважаючи на світові катаклізми, туристичні потоки постійно збільшуються. Підтвердженням є те, що ринок туристичних послуг сприйняв розвиток кредитування відпочинку та суспільну максимальну економію задля відпочинку без суттєвих коливань, а виробники та постачальники туристичних послуг все частіше використовують системи надання окремих видів безкоштовних послуг.

З точки зору економічної науки показник щастя не може ґрунтуватися чи бути забезпеченим однією галуззю економіки, адже розвиток туризму, у всіх можливих його проявах, поєднує майже усі існуючі сфери економіки, при цьому сама туристична сфера є окремо визначеною та постійно зростаючою. У таких умовах, наукові дослідження економіки щастя, на нашу думку мають зводитися до таких принципів:

по-перше, вільність (тобто поняття щастя може бути забезпечене лише вільністю, у межах соціальної дозволеності, окремого індивіда);

по-друге, пріоритетність вибору (тобто щастя, та його прояв для індивіда, може бути досяжним лише за умови наявності альтернатив та можливості вибору);

по-третє, соціосистемна відповідність (тобто щастя може бути забезпечене за умови приналежності окремоно індивіда до певної соціальної системи, що не дозволяє йому відчувати себе поза системою, а дарує відчуття потрібності).

У разі збереження чи досягнення комплексу даних принципів, сучасна наука може сформувати поняття економіки щастя, та шляхом його адаптації до умов тих чи інших соціокультурних систем сформувати уніфіковану відповідну нормативно-правову базу, що у майбутньому дозволить досягти та визначити поняття щастя як основу нової економіко-філософської теорії розвитку людства.

Отже, виходячи із проведеного вище дослідження, ми переконані у можливості та необхідності осучаснення основних наукових підходів до визначення категорії щастя та поняття економіки щастя як основи формування ефективних економік світу через призму розвитку туристичної сфери.

Список використаних інформаційних джерел

1. Сковорода Г. Розмова п’яти мандрівників про істинне щастя в житті / Г. Сковорода // Україна: філософський спадок століть – Хроніка 2000. – Київ : Фонд сприяння розвитку мистецтв. – 2000. – 803 с. – С. 323–332.
2. Смит А. Теория нравственных чувст / А. Смит. – Москва : Республика, 1997. – 352 с.
3. About the HPI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://happyplanetindex.org/. – Назва з екрана.
4. Власти Китая для оценки благополучия граждан придумали индекс «счастья» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.tsn.ua/svit/vlast-kitaya-dlya-ocenki-blagopoluchiya-grazhdan-pridumala-indeks-schastya. html – Назва з екрана.
5. Cohen R. The Happynomics of Life [Електронний ресурс] / R. Cohen. – The New York Times, 13.03.2011.
6. Броницкая В. В. Счастье как критерий состояния духовного производства, критерий и цель социально-экономического развития / В. В. Броницкая // Социальная экономика. – № 3. – 2010. – С. 219–229.

І. В. Усанов, *к. філос. н., доцент*
Вищий навчальний заклад
Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі», м. Полтава
ivusanov@i.ua
Л. А. Усанова, *к. філос. н., доцент*
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г.Короленка, м. Полтава.
poshta.usanova@gmail.com

МЕРЕЖЕВИЙ ТОПОС ТУРИЗМУ І РОЗМИКАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ

Шлях галузі – від системної до мережевої

Постмодерний перехід від системного до сітьового простору існування стає головною трендом часу і в приватному, і в соціальному, і в глобальному плані. Народжуються нові форми ідентичності, як індивідуальні так і суспільні. Симптоматично, що однією із значимих галузей господарства стає туризм, але не просто як рекреаційна діяльність, а як особливий спосіб виробництва культурного середовища й космополітичних світоглядних установок інформаційного суспільства.

Система має екстравертивний формальний принцип улаштування, націлений на інституоналізацію, на утворення дискретних ієрархічних рівнів. Мовою фрейдизму система надбудовує своє superego над безоднею стихійних сил і каналізує їх прояви в сублімованих культурних формах. Рух громадян і цінностей відбувається під контролем центральних органів влади та розприділяється по ієрархічній піраміді. Наша країна, зіткнулась, наприклад, із феноменом локального консерватизму світогляду жителів Донбасу. Вони здебільшого ніколи в житті не виїздили за межі свого регіону, не мали досвіду спілкування і безпосереднього порозуміння із іншими культурними традиціями не те що у далеке зарубіжжя, але й у межах України. Таке положення створило умови для легкої маніпуляції колективною свідомістю, призвело до сепаратистських настроїв і, врешті, до анексії територій проживання цих громад сусідньою централізовано орієнтованою імперською державою. Як вихід, на підконтрольних територіях, виявилось можливим світоглядне розкріпачення населення. Його методом став саме туристичний обмін із такими

«невідомими» західними областями країни. Дорослі та діти, в особливості школярі та студенти, не тільки відвідували, але й і проживали у сім'ях досі чужих і далеких західних співвітчизників, закладали основу порозуміння та довгострокові комунікативні мережеві стосунки, що принципово виводять за межі компетенції державних інституцій.

За нових умов і обставин, утворений департамент туризму та курортів при Мінекономіки [1] діє на рівні регулятивних заходів соціальної інженерії та здійснює політику сприяння розвитку живого суспільного організму через гнучку покрокову реформаторську діяльність, на відміну від соціального проектування та формаційного конструювання суспільства під певні ідеї, як це відбувалося за радянської доби, коли особливо: «Исходя из функций и задач туризма в условиях развитого социалистического общества основным элементом комплекса туристской услуги признаются услуги, оказывающие прямое воздействие на человека, воспитывающие и обогащающие его духовно» [2, с. 8].

Державна система розмикається також назовні, і правила, які вона встановлює та забезпечує їх дотримання усередині її кордонів потребують іще й зовнішньої легітимації. Адже є транснаціональні об'єднання – корпорації, соціальні мережі, потоки інформації, людей і грошей, які не можуть бути замкнені в межах якоїсь однієї держави. Відбувається розширення функцій приватного, недержавного сектору, яким наприклад є туризм, котрий у свою чергу, потребує забезпечення транспортної, фінансово-банківської системи, військово-охоронної, юридично-правової та культурної сфери.

У глобалізованому поствестфальскому світі держави взагалі перестають бути єдиними політичними гравцями і їх повноваження перебирають міжнародні організації, як політичні так і економічні, або міжнародні корпорації та союзи: фінансові, військові, виробничі, культурно-освітні, туристичні та ін. За нашої доби ми вчимось жити без суверенітетів жорсткого формату.

Центральна влада розподіляється між багатоманітними мережами різного масштабного рівня і впливової потужності. Держава стає лише *одним із* гравців глобалізованого світу не тільки ззовні, але й всередині, її повноваження делегуються співучас-

никами владних дій, міжнародним наглядовим органам. Наприклад, Всесвітня туристична організація (ВТО) є міжурядовою організацію, а на її сесіях та конференціях розглядаються економічні, соціальні, екологічні, правові аспекти розвитку туризму, приймаються відповідні рішення. До організаційної системи ООН відноситься Конференція ООН туризму та подорожей. Неурядовими спеціалізованими організаціями з питань розвитку туризму є Всесвітня федерація асоціацій туристських агентств (ФУААВ); Міжнародна асоціація наукових експертів по туризму (АІЕСТ); Всесвітня асоціація з професійної освіти в туризмі при ВТО; Міжнародна асоціація журналістів і письменників, що спеціалізуються на туризмі (ФІЖЕТ); Міжнародна готельна асоціація (МГА) тощо.

Міжнародні відносин поглиблюють уніфікацію та стандартизацію до міри, що дозволяє М. Гардту і А. Негрі вбачати єдину імперію в контексті якої розвиваються наднаціональні тенденції транзитних обмінів «гібридними ідентичностями, гнучкими ієрархіями й множинними обмінами за допомогою модулювання командних мереж» [3]. Ця світова імперія живе в процесах децентрації та детериторизації, тобто без визначеного центру і прив'язки до певної території.

За таких обставин, відбувається зміна головних акторів, коли вже не скільки *система* має мережеві елементи, скільки *мережа* громадських інституцій, міжнародних наднаціональних центрів утримує і забезпечує системне існування держави.

В ряду інших міжгалузевих форм туристичне середовище стає освоєним фактичним простором, в якому розчинена системна тотальність відроджується у сітьових зв'язках. Комунікаційні мережі усіх рівнів перетворюють системний підхід на властивості сітьових вузлів. Швидка досяжність найвіддаленіших регіонів земної кулі знімає просторову тяглість і залишає лише властиві якісні ознаки позицій. Туристичний світ ніби піднімається над територією і пронизує її, рух у цьому світі це не рух по території, буквально, по землі. Коли людина сходить на борт літака то переходить від полярного до тропічного клімату, переноситься через величезний простір з усіма його особливостями, до яких їй немає справи. Або, коли скайп зв'язок дає можливості спілкування тет-а-тет безвідносно до відстані, то це

вже не той самий великий системний старий світ, а той, де нові мережеві засоби творять нові форми досвіду, які породжують нові засоби.

За своїм устроєм система – вертикальна структура функціонування, де кожен елемент виконує функцію на забезпечення цієї вертикалі. В антитезу, мережа – горизонтальна структура, в якій функціонування елементів викликає самозбудження одиничних смислових сутностей, які й організують взаємини в новонароджених об'єднаннях. Народжені горизонтальні організаційні форми відмінні вибудованих вертикально, вони пропонують нелінійне самозбудження інформаційного середовища, що активується зворотнім результуючим ефектом, і може бути описаною в контексті парадигми складності [4].

Улаштування постмодерних структур вказує, що для них немає класичних територій, немає зовнішнього, бо немає і внутрішнього, їх замінюють іншого типу утворення, кластери, фрейми, фрактали, локуси, графи і т. і. Також є різнорідні інформаційні потоки, що пронизують собою смислову сферу, *перетинаючись у вузловій позиції спостерігача-актора*, обмінюючись атрибутами між системою і мережею. Без цього перехрестя система залишається сліпою до внутрішніх процесів у власних складових елементах, бо має про них хіба що системні відомості, а мережа принципово сліпа до цілого, хіба що опосередковано через середовище їх взаємного положення.

У протилежність до ідеологічної системності, мережа байдужа до змістовності, для неї не так і суттєво, що саме і з чим поєднувати, важливі лише зв'язки обміну. Значимі самі стосунки, а характер зв'язків, які саме вони по суті, для горизонтальної динаміки це не грає принципової ролі. Важливо зібрати у кластери усі найслабші розпорошені сили і тим проявити їх позицію, а отже і впливовість. Карта мереж живе тим, що здійснює вияв, уточнення і дислокацію сил, але байдужа до самих смислів проявлених в результаті такої зборки. Для мережевого простору байдуже чи державник, чи корупціонер, чи колекціонер пробок, чи то футбольний фанат, потрібно тільки зв'язувати у відповідних комунікаціях, а відтак, на його вимогу постає питання легалізації усіх несистемних, стихійних проявів і толерантності до їх самоствердження.

Саме тому, іще однією важливою задачею, яку вирішує мережа, є те, що вибудовується селективний етап історії у відношенні до людського існування. Так як людина є проективною істотою, що має утвердитися у власному виборі, та своєму покликанні, то й визначеність її особистості відбувається процесуально, й констатувати її однозначний статус неможливо ні за яким критерієм. Мережа звільняє людину із однозначної замкненої системи цінностей, і дозволяє перепрофілювати свою причетність, виходячи із значимих саме для себе етичних позицій. Хто визначає, що «погана поведінка» чи «хороша поведінка»? Релятивізм виникає через різні цільові причини, до яких людина йде доцільним шляхом, і може здаватися з інших позицій та інших спрямувань, що той чи інший шлях не правильний. Хто сказав, що поведінка погана, а може вона просто не туди, або інший шлях. Мережа «пам'ятає» все, усю хорошу і погану «карму» її учасників, усі шляхи віртуальні та реальні. Траєкторія кожного (чартери, VIP відпочинки держслужбовців та ін.), через її відкритість, стає особистим капіталом в політико-економічних відносинах реалізуючи радикальне гасло методологічного анархізму, що «можна усе» (anything goes). Мережа урівнює в правах «вірне» і «невірне», «раціональне» і «ірраціональне», «наукове» і «псевдонаукове», «архаїчне» і «сучасне». Її раціональний цинізм стає тут цілком доречним як методологічний принцип, а не оціночна характеристика.

Міфологія туризму як турне до опери

Сфера туризму стає одним із пошуків світоглядних позиції для власного облаштування в суспільному організмі зі зміною усіх масштабів, рівнів і ймовірних форм антропологічних проекцій. Виникає ряд, можливо, тривіальних запитань – як туристична галузь входить у наш світ, звідки виникає її така потужність і така жива людська потреба та більше того, як вона онтично розгортається і творить свій світ. Ймовірно, що відповідь у глибокій міфологічній потребі побачити невидане, відчути небувале і поставитись серйозно до не казкової вимоги життя: «піти туди невідомо куди і знайти те, невідомо що» і тим збутись, і так знайти себе собі не власне для себе.

Туризм породжений новою ірраціональною потребою довершення прагматичного повсякдення, як його живе коріння. Турне

онтично є туром (фр. tur, tour, англ. turn – круговий рух, обертання, поворот) у інший вимір. Турне на оперу Коли його здійснює вулична повія в образ якої пускається Джулія Робертс у казкових обставини фільму «Красунька» Гаррі Маршалла і відвідує чартером із Лос-Анджелеса в Сан-Франциско разом з раптовим принцом (Річардом Гіром) оперну постановку Джузепе Верді La Traviata (італ. досл.: «пропаща жінка»), за мотивами роману «Дама з камеліями» О. Дюма-сина, то це магічно перевертає її ницість на її піднесеність, а разом і ті мільйони глядачок, що слідували за героїнею у тих людей, які побували у мрії. А той, хто пройшов кругом туру повернувся звідти, уже не той самий. Вузлики карколомних мережевих поєднань часів, людей, мистецьких образів, технологій і випадковостей зустрічаючись породжують нову реальність.

Вдалий тур ніби те самий магічне обернення у сценічному дійстві. Продовжимо театральну метафору. «Привид опери» виконується зі сцени, в символічних декораціях, які виразно позначають відсутній привид. І витончений спів виконавців, і повноту звучання оркестру, і таємниче освітлення, і артистичну гру виконавців, все вдається злити у єдиний образ музики-слова-дійства «привиду опери» поданого на сцені. І коли кожен у залі, дивлячись на всю цю умовну знакову узгодженість дану як єдиний організм, говорить: «вірю» – він оживає, і оживає, повертається не тільки у відчуттях акторів виконавців ролей, але стає реальним образом сприйняття глядачів.

На сцені, як у турне, ми маємо кілька рівнів реальності, що нашаровуються залишаючись незмінними. Перший – це те, що глядач спостерігає і розуміє як умовність, відсторонено оцінюючи: сюжет вистави та її героїв, акторський склад, віртуозність використання театральних прийомів, доречність використання декорацій. Другий рівень: внутрішній світ акторів, їх переживання в даному образі, як вони змогли в нього втілитися, наскільки вони вдихнули життя в його існування, як ним жили, щоб він жив ними. Тут глядач пасивно приймає співучасть потоку почуттів, співпереживає світу героя. І третій рівень, наскільки потужним виявився образ відтворений усіма задіяними засобами, наскільки глядач перестає бути просто відстороненим спостерігачем, а стає учасником події втілення образу, коли

віртуальний фантом уже сам захоплює своєю дійсністю і акторів, і глядачів, і всі вони починають переживати його реальну присутність у даній миті. Цей віртуальний образ як у фокусі лінзи зосереджує в собі зусилля усіх, хто породжував його і приймав у ньому участь. Але не тільки, він багатократно примножує резонансну дію за рахунок когерентних співзвучностей іншим символічним образам. Включаючись у мережу культурних зв'язків він прояснює єдине полотно життєвих взаємин. Це можна вважати за наступний рівень, коли смислова візуальність наповнює всі речі своїм сенсом, робить їх ясними і очевидними в своєму світлі. Не полишивши своєї умовності, він робить зримими речі, явлені його відсутньою присутністю. Примарне породжує власну реальність коли в неї входить «привид» – роман Ґастона Леру, мюзикл Ендрю Ллойда Веббера, світові гастролі, зіркові виконавці, присвячені веб-портали, легенди, книги, кінофільми і це все багатьма мовами і в різних постановках світового масштабу. Врешті, У. Джеймс констатує множинні реальності зі структурною подібністю між світом повсякденним, галюцинацією, театром, книгою, подорожжю, врешті, верховною, фізичною реальністю. Мережа хвиль заставляє оживити системні механізми усіх рівнів, пробуджує дійсністю почуттів і щирістю переживань. Турне «Божественна комедія» великої світової постанови збувається. Світосприйняття стає новим способом збирання індивідуального із глобального досвіду усіх можливих рівнів реальності та розставляє усе на свої місця. А турне розгортається до туризму і стає тією галуззю виробництва множинних світів, які мережно поєднанні у метарельний образу існування, туром-кругом уточнення особистісних позицій.

Список використаних інформаційних джерел

1. Про затвердження Положення про департамент туризму та курортів. Мін. економ. розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] : Наказ від 22 липня 2016 року № 1202. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME160971.html. – Назва з екрана.
2. Щенникова Л. В. Гражданско-правовое регулирование туризма в СССР : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юр. наук. спец. 12.00.03 «Гражданское право; Семейное право;

Гражданский процесс» [Електронний ресурс] / Л. В. Щенникова ; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. – Москва, 1983. – 18 с. – Режим доступу: http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1171607#_ftn1. – Назва з екрана.
3. Хардт М. Империя / Хардт М., Негри А. ; пер. с англ. ; под ред. Г. В. Каменской. – Москва : Праксис, 2004. – 440 с. – С. 12.
4. Аршинов В. И. Системы и сети в контексте парадигмы сложности [Електронний ресурс] / В. И. Аршинов, В. Г. Буданов // Вопросы философии. 2017. – № 1. – Режим доступу: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1555&Itemid=52. – Назва з екрана.

М. М. Мовчан, *к. філос. н., доцент*
Вищий навчальний заклад
Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі», м. Полтава
movchan-momm@gmail.com

ПРОБЛЕМА СТРАХУ В ТУРИЗМІ

Ще з давніх-давен люди намагалися подорожувати, оскільки подорожі сприяють розвитку творчого мислення і самостійності, виробляють уміння відповідати за свої вчинки, спонукають вчитися на власних помилках, допомагають пізнати живий багатоманітний та незвичний світ, інших людей і самих себе. Відомо, що в сучасній туристичній сфері існує немало проблем, які доводиться вирішувати як на глобальному, так і на індивідуальному рівні (в нашому випадку мова йтиме передусім про закордонні подорожі). Серед таких проблем виділимо надзвичайно актуальну на сьогоднішній день проблему страху, яка може зіпсувати будь-яку подорож (і навіть не розпочати її).

Про страх говорять, як про емоцію, почуття, афект тощо. Ми вважаємо, що страх – емоційний процес і визначаємо його як «стан, який виражає невпевненість у пошуках надійності, що зумовлений дійсною чи уявною загрозою біологічному чи соціальному існуванню і благополуччю людини, забезпечуючи при цьому, певний час, самозбереження індивіда» [2, с. 6].

Дослідники туристичної сфери виділяють не мало страхів (від чотирьох до десяти і більше), які можуть перешкоджати мандрівкам взагалі, та їх якості зокрема. Основними десятьма, на нашу думку, страхами є: 1) боязнь авіаперельотів (часто таку боязнь можна класифікувати як фобію (аерофобія). «Фобія – нав'язливі неадекватні переживання страхів конкретного змісту, що виникають в певних («фобічних») умовах і супроводжуються вегетативними порушеннями (прискорене серцебиття, підвищена пітливість тощо)» [4, с. 596]; 2) страх бути одному (подорожувати без інших людей); 3) боязнь, пов'язана з невпевненістю в собі; 4) страх всього незнайомого; 5) страх нестачі грошей; 6) боязнь загубитися в чужій країні; 7) страх залишитися без мобільного зв'язку; 8) страх мовного бар'єру (наприклад, незнання англійської мови); 9) боязнь за малих дітей; 10) патологічний страх подорожей. Додамо до означеного переліку страхів – страх смерті, страх бути пограбованим, боязнь попасти в рабство, страх неповернення, боязнь бути вбитим. Список страхів у туристичній галузі можна продовжувати і продовжувати і який з них буде основним для конкретної особистості є досить складним питанням.

Боязнь авіаперельотів безпосередньо пов'язана із базовим страхом – страхом смерті (смерті боїться все живе), адже людський організм кардинально пов'язаний з інстинктом самозбереження, не дивлячись на розповіді авіакомпаній (із конкретними статистичними даними), що літати літаками набагато безпечніше, ніж їздити на автомобілях. Причина цього страху напевно криється в неможливості людини проконтролювати все, що відбувається і в результаті відсутності цього контролю раптово померти. Щоб вирішити проблему страху перед польотом на літаку особа спочатку повинна вирішити чи дійсно польоти є для неї дуже необхідними. Якщо так, то варто підключити так званий уявний контроль. А це означає, що індивід має налаштувати себе (в даному випадку більше підходить термін «обдурити себе») і вважати, що все знаходиться під його контролем. В цей час у голові людини має з'явитися стійка картина позитивного і безпечного образу авіаперельоту типу «літати безпечно, в літаку я відчуваю себе в безпеці». На мові психології це називається афірмацією. Дану афірмацію май-

бутній мандрівник може говорити, промовляти (навіть вголос) сам собі декілька разів на день. І це дасть позитивний ефект – або ж повністю вирішить означену проблему чи бодай суттєво знизить панічний страх. Якщо людина не в змозі самостійно вирішити це «літакове питання» то їй варто звернутися до фахівця-психолога і бажано зробити це якомога раніше, а не, скажімо, за десять днів до польоту.

Страх бути одному виникає в осіб, які бояться залишитися без певної спільноти, колективу, компанії. Ці люди звикли до спілкування, дружніх взаємин тощо. Без цього їм надзвичайно тяжко і передусім в емоційному плані. Але тут ні в якому разі не треба впадати у відчай, попутники можуть знайтися де завгодно і навіть у самих несподіваних місцях. Варто спочатку заявити про свій намір поїхати в ту чи іншу країну і про своє бажання подорожувати самостійно. Передусім про свій намір потрібно повідомити друзів і попутники обов'язково знайдуться. Навіть якщо не вдалося знайти попутника, це не означає, що його неможливо найти пізніше. Наприклад, сівши в літак, потяг чи автобус, завжди є шанс зустріти нових знайомих, з якими можна об'єднатися і подорожувати разом. В майбутньому вони можуть стати хорошими друзями. Якщо людина страждає від самотності, то краще підбирати такі пункти своєї подорожі, де є спільноти з нашої країни. Їх можна знайти в Інтернеті і соціальних мережах. Слід завжди налаштовувати себе на позитивний результат: «Звичайно, я поїду в подорож. І обов'язково зустріну самого найкращого для себе попутника-однодумця, з яким мені буде легко і комфортно подорожувати». Але важливо не забувати і про інше. Не потрібно боятися подорожувати одному. Тому що, в цьому випадку, особа не відволікається на стороннє, вторинне, на те, що є недоречним і не потрібним. Людина просто інтуїтивно рухається по своєму шляху, і її внутрішній провідник приведе туди, куди їй потрібно. Там, де можна зустріти того, кого потрібно зустріти. Дізнатися те, що саме потрібно дізнатися.

Страх індивіда, який невпевнений у собі полягає в сумніві, що його належним чином не приймуть і не сприймуть. В результаті він часто робить неправильний висновок: «Я не гідний бути за кордоном». Впевненість в собі може прийти тільки

завдяки накопиченню особистого досвіду, тобто, все, що потрібно зробити – це розпочати справу. Адже перший крок є найскладнішим і найважливішим. У свій час славнозвісний китайський філософ Лао-Дзи говорив: «Подорож довжиною в тисячу миль починається з першого кроку».

Боязнь всього незнайомого виникає найчастіше у людей, які привикли до звичних, передбачуваних ситуацій. Вони не можуть (не звикли) виходити за будь-які межі. Їх лякає все ірраціональне, чуже, нове, невідоме. В подорожі доводиться жити в умовах невизначеності, а це реально викликає страх. Слід зазначити, що ступінь цієї невизначеності встановлює сам турист. Тому йому потрібно заздалегідь ретельно продумати весь маршрут, закупити квитки, забронювати готель і знати, коли і де він буде перебувати і що буде там робити. Але важливо бути готовим і до того, що все може піти не за планом і в цьому немає нічого страшного. Людина повинна вірити в себе, адже не буває безвихідних ситуацій, можна впоратися практично з будь-якою проблемою. При цьому не слід забувати і про допомогу як місцевих жителів, так і інших мандрівників до яких слід звертатися при потребі.

Страх нестачі грошей властивий багатьом. Люди не можуть розрахувати бюджет поїздки і часто придумують різні обставини, які з ними можуть статися в подорожі, коли у них буде обмаль грошей (або не буде зовсім) і таким чином якість такої подорожі, на їхню думку, рівна нулю. Щоб даний страх зник, або ж був мінімальним важливо особливо поцікавитися вартістю авіаквитків і місць в готелях. Основні витрати пов’язані саме з цими питаннями. Потрібно спитати в друзів чи знайомих, які щойно побували в цій країні (куди хочете вирушити ви) і повторити те саме, що робили вони – забронювати готель, харчуватися в тих закладах (кафе, ресторанах тощо), де й вони, відвідувати ті ж музеї що й вони. Важливо скористатися сайтом на англійській мові Budgetyoutrip і особливу увагу слід звернути на Daily Cost – «Витрати в день», орієнтуючись на середній рівень – без надмірностей, але комфортно. Не зайве чітко сформулювати запит в «Google», наприклад: «Скільки грошей брати в Париж на 3 дні» і отримати правильну відповідь.

Боязнь загубитися в чужій країні. Деякі особи вважають, що вони не зможуть правильно зорієнтуватися, не запам’ятають,

заблукають, не потраплять до місця призначення в конкретний час тощо. Є дуже хороший спосіб не загубитися – спілкування з людьми. Також у багатьох країнах є спеціальні центри допомоги туристам. У таких центрах можна отримати вичерпні відповіді на будь-які питання, дізнатися, як дістатися до певного місця, взяти безкоштовні карти місцевості тощо. Не слід забувати про візитку готелю (з його телефоном і точною адресою), яку необхідно завжди брати з собою. А ще варто підстрахувати себе картою міста на якій буде позначено місце розташування готелю. Не зайве також купити місцеву сім-карту, щоб подзвонити в готель тощо.

Страх залишитися без мобільного зв'язку (номофобія) – відносно новий страх. Термін «номофобія» вперше з'явився у дослідженнях 2010 році. Ці дослідження показали, що номофобією страждають 72 % туристів. Багато людей зараз не можуть нормально жити без мобільного телефону. Втрата такого звичного щоденного мобільного зв'язку для них означає, що подорож зіпсована або ж вона не відбулася взагалі. І тому ці люди намагаються постійно слідкувати за балансом та рівнем заряду батареї на телефоні, щоб мати постійний зв'язок. Страх у таких осіб (як показують дослідження) досить високий і може часто переходити навіть в паніку. Люди стають нервовими, неуважними, сумними. Боротися з нозофобією не просто, але цілком можливо. Для цього потрібно виписати всі найважливіші номери в телефонну книжку і робити дзвінки лише у разі гострої необхідності з будь-якого іншого телефону. Необхідно позбавитись від додатків, які змушують постійно перевіряти свій телефон. Намагатися замінювати телефон іншими предметами, виходити в Інтернет з комп'ютера. Варто тренуватися. Якщо відмовитися від телефону на тривалий термін складно, то потрібно розпочинати хоча б з кількох годин.

Страх мовного бар'єру. Особистість, яка не знає мови (в більшості випадків англійської) відчуває велику боязнь перед подорожами, адже вважає, що її можуть не правильно зрозуміти і її комунікація за кордоном буде невдалою. Не слід думати, що в зарубіжних мандрівках людина обов'язково опиниться в англомовному середовищі. Багато чого залежить ще й від того, в яку конкретно країну особа збирається їхати. Оскільки англій-

ська мова не є рідною для багатьох країн світу (це передусім Японія, Китай та ін.), а лише для 5–10 % населення Землі. Близько 15–20 % людей її благополучно вивчили. Решта мешканців знаходяться в тому ж положенні, як і особи, що хочуть подорожувати, але не вивчали англійську мову. Щоб подолати означений страх варто запам'ятати принаймні 25–30 простих фраз англійською (типових, таких, які б не складно можна було використовувати в запитаннях чи відповідях з людьми іншого культурного середовища). Якщо індивід буде в країні, де англійська майже не вживається, то потрібно вивчити близько 10–15 висловів на місцевій мові, котрі без сорому (на початковому етапі мандрівки) можна навіть зачитувати з папірця. Бажано встановити перекладач на свій смартфон, скориставшись при цьому мобільним додатком (наприклад, Google Translate). Треба провести декілька тренувань з перекладу певних фраз, сформульованих якомога простіше (в цьому випадку автоматичний перекладач не зробить помилок) і місцеві люди швидко зрозуміють туриста.

Боязнь за малих дітей часто зупиняє батьків від подорожей, бо вони вважають – діти в поїздці за кордон створять для них багато незручностей і вони не відпочинуть, а навпаки – будуть багато переживати і це призведе до подвійної втоми. Туристи-батьки повинні знати, що дітям корисно подорожувати. У них чудова пам'ять, вони дуже швидко вчать мови (а мова, як відомо, «слугує основним засобом передачі культури» [3, с. 52]) і беруть початкові знання не з підручників, а з реального життя, спостерігаючи різні простори, подорожуючи різними країнами, у національних парках, древніх, історичних будівлях та інших різноманітних цікавих місцях планети. Таким чином діти можуть досліджувати традиції та звичаї різних народностей, виносити крупинки мудрості звідусіль, спілкуючись на різних мовах, з людьми багатьох національностей. Вони, з раннього дитинства, ростуть космополітами, не перебувають у чотирьох стінах замкнутого простору квартири і міста, а бачать світ навколо в більш розширеному форматі.

Патологічний страх подорожей (годофобія) викликає у деяких людей занепокоєння у всіх ситуаціях, які стосуються планування поїздки (подорожі). Особливо він проявляється перед

майбутньою тривалою мандрівкою. Це стосується проблеми транспорту, бронювання білету, очікування черги в аеропорту, віддаленості від домівки, непередбачуваних обставин тощо. Часто годофобія пов'язана з дитинством, з неприємними дитячими спогадами про подорож (подорожі). Подолати такий страх дуже складно, а то й не можливо взагалі. Дослідники вважають, що з даною проблемою людина може комфортно і спокійно жити, але вона мусить уникати тривалих туристичних поїздок. У випадку з довготривалими подорожами, особі з годофобією, варто звернутися до психолога чи психотерапевта. І результатом співпраці з цим фахівцем буде не страх і паніка, а лише відчуття легкого невдоволення і роздратування.

Ті, що бажають подорожувати повинні звертати увагу і на щорічні звіти Всесвітнього економічного форуму про конкурентоспроможність у туристичній галузі [1], в якому аналізується туристичний сектор країн світу. Зокрема в останньому звіті оцінюється рівень безпеки в 136 країнах світу. Страх у туристів найчастіше пов'язаний з особистою безпекою (насильством і тероризмом). В перелік десяти найнебезпечніших країн входять: Колумбія, Ємен, Сальвадор, Пакистан, Нігерія, Венесуела, Єгипет, Кенія, Гондурас, Україна. На превеликий жаль, наша держава в оприлюдненому списку займає десяте місце. А це означає, що туристична привабливість України з відомих причин невелика.

Коли людина визнала, що в неї є певні страхи, пов'язані з подорожами, а потім пропрацювала їх і позбавила себе від негативних спогадів, які тиснули на її психіку і весь час тримали в напрузі, то в неї після такої тривалої процедури виникає в душі приголомшливе почуття, яке дало усвідомлення, що зараз вона вже цього не боїться, страх або ж зник, або ж вгамувався. Особистість відчула повноту життя і збагнула, що світ живе по своїх законах, які потрібно поважати і що він надзвичайно різнобарвний та прекрасний. Не дивлячись на страхи, фобії та інші негаразди з якими постійно стикатиметься людина, вона повинна безперестанно працювати над собою. Позитивні зміни відбуваються тільки у тієї людини, яка весь час розвивається, осягає нове. Особистість тепер не лише може, а й повинна подорожувати і відкривати для себе нові країни, нові місця, нові

культури та радіти кожному прожитому дню і будь-якій позитивній зміні у своєму духовному і душевному стані.

Список використаних інформаційних джерел

1. Вот 20 самых опасных для туристов стран в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://lifter.com.ua/1965/vot-20-samih-opasnih-dlya-turistov-stran-v-mire. – Назва з екрана.
2. Мовчан М. Н. Экзистенциал страха и современный человек / М. Н. Мовчан // Ученые записки. – № 1. Серія: Мова та література. Серія: Суспільно-політичні науки. – Баку-Полтава, 2012. – С. 5–10.
3. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер ; [пер. с англ.]. – Москва : Феникс, 1994. – 688 с.
4. Степанов С. Популярная психологическая энциклопедия / С. Степанов. – Москва : Изд-во Эксмо, 2003. – 640 с.

Ю. Б. Миронов, *к. е. н.*
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів
yuriy@myronov.com

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО У СФЕРІ ТУРИЗМУ

Швидке поширення світових глобалізаційних та інтеграційних процесів щораз більше відчувається в Україні, особливо це стосується сфери туризму як однієї із найдинамічніших галузей світового господарства. У зв’язку з цим стратегічно важливою є участь нашої держави у міжнародних програмах співробітництва, проектах з метою формування на теренах України міжнародно інтегрованої та одночасно конкурентоспроможної туристичної галузі. Надзвичайно актуальним у цьому напрямку є вивчення теорії та практики управління співробітництвом на всіх рівнях – від регіонального до глобального, та визначення дієвих механізмів розвитку партнерства, зокрема і соціального партнерства.

Соціальне партнерство можна визначити як процес зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень між суб’єктами, що представляють інтереси сторін – держави та її громадян (туристів).

На теоретичному рівні проблему становлення та розвитку практики соціального партнерства в сфері туризму досліджено такими українськими й іноземними вченими як Мартинова Н. С. [3], Нездоймінов С. Г. [4], Фехтел Є. В. [5] та ін. Вивчення теорії та концептуальних положень соціального партнерства наводить на думку, що сучасна модель соціального партнерства поєднує низку проблемних питань розвитку як соціальної сфери, так і інших підсистем національної економіки.

У Манільській декларації зі світового туризму [6] зазначається, що право на відпочинок, відпустку, свободу подорожей та туризму є природнім і невід'ємним правом кожної людини. Звідси слідує обов'язок держави надавати своїм громадянам реальні можливості доступу до туризму. На жаль, за сучасних умов розвитку соціально-економічної системи в Україні такі можливості мають далеко не всі громадяни. Значна частина населення нашої країни в силу свого матеріального забезпечення не може дозволити собі вирушити в подорож чи оплатити відпочинок не тільки за кордоном, а й на теренах України.

Дуже слабо розвинутий соціальний туризм, головна мета якого – забезпечення права на відпустку та свободу подорожей малозабезпечених верств населення. У радянський період туристичні агентства організовували тури соціального характеру, які фінансувалися з державного бюджету або оплачувалися профспілковими об'єднаннями підприємств, установ і організацій. По суті своїй це був соціальний туризм, орієнтований на школярів, студентів, пенсіонерів, інвалідів та інших потребуючих підтримки верств населення.

Міжнародним бюро соціального туризму в складі Всесвітньої туристичної організації в Манільській декларації [6] сформульована основна ідея соціального туризму. «*Соціальний туризм – це мета, до якої суспільство повинне прагнути в інтересах менш забезпечених громадян при використанні їх права на відпочинок*». На жаль, на сьогодні соціальний туризм поки не отримав належної підтримки з боку держави та не набув поширення і в бізнес-середовищі.

Відсутність нормативно-правової бази, що регулює відносини в цій соціальній сфері, дає значні збої в розвитку і реалізації соціального туризму. У Законі України «Про туризм» від-

сутнє навіть визначення даного поняття. Законодавцями робилися спроби на законодавчому рівні закріпити розвиток соціального туризму, наприклад, проектом Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму», проте цей нормативний документ так і залишився проектом.

1) на сучасному етапі концепція соціального туризму базується на трьох основних принципах:

2) забезпечення відпочинком і оздоровленням кожного члена суспільства шляхом залучення в середовище туризму людей з низьким рівнем доходів;

3) субсидіювання туристичних поїздок незаможних громадян;

4) участь державних і суспільних структур у розвитку туризму.

Дискусійним серед фахівців є питання – які види слід відносити до категорії соціального туризму? Найпростіше визначитися за соціально-віковою ознакою. Це, насамперед, дитячо-юнацький туризм, молодіжний (студентський) туризм, туризм людей похилого віку, туризм інвалідів. За мотиваційною ознакою до категорії соціального туризму можна віднести спортивний туризм, сільський (зелений) туризм, екологічний туризм, а також всі інші види туризму для вищезазначених соціально-вікових категорій [1, с. 177–178].

Враховуючи вкрай високу соціальну значущість змістовного проведення дозвілля соціально вразливих верств населення, ці питання повинні оперативно вирішуватися органами місцевої влади. Лише створена в державі система соціального туризму на сучасному етапі здатна дати повноцінний туристичний продукт, який би задовольняв потреби молоді, пенсіонерів, малозабезпечених громадян, людей з особливими потребами та інших соціально вразливих верств населення в оздоровленні, відпочинку, пізнанні навколишнього світу.

Варто зазначити, що соціальний туризм є не тільки механізмом забезпечення права на відпустку і свободу подорожей малозабезпечених верств населення, але й ресурсом забезпечення продуктивної зайнятості населення території, інструментом регіонального розвитку, механізмом формування позитивного іміджу й популяризації туристичної дестинації.

На муніципальному та регіональному рівнях місцева намагається вирішити проблему розвитку соціального шляхом розробки та впровадження цільових проектів і програм. Разом з тим, вони орієнтовані на окремі категорії громадян та не можуть охопити всіх через відсутність належного фінансування.

На міжнародному рівні цей метод активно і досить давно використовується в реалізації проектів і програм соціальної сфери. Витоки діяльності з організації послуг соціального туризму для малозабезпечених громадян історичними корінням сягає в XIX століття. В європейських країнах з 1875 до 1890 р. створювалися літні табори та сімейні пансіонати для пенсіонерів, інвалідів, підлітків, багатодітних сімей, які надавали соціально-туристичні послуги. Соціальний туризм відповідав інтересам кількох сторін: споживачів (малозабезпечених верств населення), в силу своєї обмеженої платоспроможності вони таким способом вирішували проблеми організації свого відпочинку, і туристичних агентів – для них така діяльність згладжувала сезонні коливання попиту [5, с. 62].

Виходячи з досвіду поширення практики соціального партнерства в розвинутих країнах світу (США, Великобританія, Франція, Швейцарія, Ірландія, Австралія) можна стверджувати, що воно є одним з пріоритетних напрямків державної політики в сфері туризму та має всі ознаки системної діяльності [3, с. 29].

Взаємодія державних, підприємницьких, некомерційних структур та самих громадян з метою реалізації проектів і програм у сфері соціального туризму є вкрай важливою, позаяк соціальний туризм за допомогою соціального партнерства може стати соціально-технологічним способом реалізації таких *соціальних функцій* (рис. 1).

Соціальний туризм як невід'ємна частина способу життя людини повинен стати одним із значущих чинників соціально-економічного розвитку нашої країни у довгостроковому періоді саме завдяки соціальному партнерству. Беручи до уваги, що важливими завданнями соціального партнерства є: захист інтересів різних соціальних верств населення, сприяння у вирішенні актуальних соціальних, політичних і економічних завдань, формування соціально-правової держави і демократичного громадянського суспільства, можна зробити висновок, що політика

соціального партнерства спрямована на забезпечення соціальної справедливості та миру в суспільстві і на утвердження цивілізованих форм комунікації за інтересами різних соціальних груп.

Рисунок 1 – Функції соціального туризму
[побудовано автором на основі 5, с. 63]

За належного функціонування та співпраці органів центральної державної влади, місцевого самоврядування, підприємницького сектору, політичних партій, громадських організацій та громадян за сучасних умов доцільно здійснити наступні заходи:

– розробити нормативно-правову базу, яка б регулювала відносини в сфері соціального партнерства та соціального туризму;

– розвинути інфраструктуру для забезпечення нормального функціонування системи соціального туризму;

– забезпечити якісну підготовку спеціалістів для системи соціального туризму;

– забезпечити доступність соціального туризму для усіх потребуючих верств населення;

– у процесі реалізації державної соціальної політики використовувати позитивний закордонний досвід розвитку соціального туризму та соціального партнерства.

Таким чином, у формуванні системи соціального партнерства в сфері туризму провідну роль відіграє держава, або, як її можна назвати у контексті даного дослідження – «соціальна держава». Цей термін передбачає реалізацію державою таких функцій, як:

– законодавче забезпечення функціонування соціального партнерства;

– забезпечення високого рівня соціальної відповідальності держави за перерозподіл доходів, фінансових потоків. Соціальна відповідальність – це новий рівень розвитку суспільства, нова стратегія та концепція, яка інтегрує у собі національну стратегію, загальнолюдські цінності та етичну поведінку туристичних організацій, туристів, працівників, органів влади, інститутів громадського суспільства, науково-дослідницьких установ та вищих навчальних закладів [2, с. 43];

– забезпечення координації дій з організації контролю за змістом професійного навчання у сфері туризму, створенням освітніх стандартів спільно з представниками професійних, наукових та громадських організацій, що діють у сфері туризму.

Потребує всебічного вивчення позитивний світовий досвід поширення практики соціального партнерства у сфері туризму на всіх рівнях, а також адаптування його до вітчизняних умов з урахуванням регіональних та національних особливостей. Створення ефективної системи соціального партнерства в сфері туризму є показником зацікавленості держави й суспільства в подальшому розвитку туристичної галузі, підвищення її конкурентоспроможності та прибутковості.

Список використаних інформаційних джерел

1. Колотуха О. В. Соціальний туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку / О. В. Колотуха // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 176. – С. 125–127.
2. Колянко О. В. Соціальна відповідальність у туристичному бізнесі / О. В. Колянко, Ю. Б. Миронов // Сучасні проблеми менеджменту : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28 жовтня 2016 р.). – Київ : Національний авіаційний університет, 2016. – 157 с. – С. 42–43.

3. Мартинова Н. С. Стратегічні питання розвитку соціального партнерства в сфері туризму та туристичній освіті / Н. С. Мартинова // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки. – 2011. – № 13 (224) . – Ч. 1. – С. 27–35.
4. Нездоймінов С. Г. Державно-приватне партнерство у сфері рекреації та туризму в контексті соціальної відповідальності / С. Г. Нездоймінов, Н. М. Андрєєва // Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян : монографія : у 2 т. / за заг. ред. Г. Г. Півняка. – Дніпропетровськ : НГУ, 2014. – Т. 2. – С. 231–237.
5. Фехтел Е. В. Социальное партнерство и его роль в развитии социального туризма в России / Е. В. Фехтел // Сервис в России и за рубежом. – 2010. – № 2. – С. 60–63.
6. Manila Declaration on World Tourism [Electronic resource]. – Access mode : http://tourlib.net/zakon/manila-declaration.pdf.

В. А. Красномовець, *к. е. н., доцент*
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси
krasnomovets_v_a@ukr.net

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА ТА ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Концепція соціального партнерства вперше затвердилася в науковій літературі, політичній риториці і законодавчій практиці ряду європейських держав (Нідерланди, Австрія, Німеччина, Швеція) в 1970-ті роки як результат багатолітнього пошуку ефективних форм регулювання соціально-трудових відносин. У наш час соціальне партнерство у загальному трактуванні розглядається як форма регулювання соціально-правових відносин між соціальними суб’єктами через розроблення і реалізацію спільних соціально-трудових договорів, програм чи угод на визначені терміни [1, с. 83].

Соціальне партнерство в загальному трактуванні – це система відносин у соціально-трудовій сфері, спрямована на узго-

дження та захист інтересів найманих працівників і роботодавців [2, с. 396].

На думку професора Грішнової О. А., соціальне партнерство – це система взаємозв'язків між найманими працівниками, трудовими колективами, професійними спілками, з одного боку, роботодавцями та їх об'єднаннями – з другого, і державою та органами місцевого самоврядування – з третього, їхніми представниками та спільно створеними органами з регулювання соціально-трудових відносин, які полягають у взаємних консультаціях, переговорах і примирних процедурах на взаємоузгоджених принципах для дотримання прав та інтересів працівників, роботодавців і держави [3, с. 238]. О. Поплавська, підкреслюючи важливість ефективного функціонування соціального партнерства для досягнення сталого економічного зростання, вбачає в ньому одну з передумов створення ринкової, соціально орієнтованої, відкритої економічної системи, демократичного суспільства. Розглядає його як механізм реалізації прав громадян у демократичному суспільстві, оскільки воно надає можливість великим групам суспільства брати участь у формуванні соціально-економічної політики держави, прийнятті рішень не тільки під час виборів, але й практично щодня у процесі обговорення урядових рішень чи рішень адміністрації підприємства, проведення консультацій між представниками уряду, профспілок, роботодавців [4, с. 42]. Російський вчений Борисов В. трактує соціальне партнерство як систему інститутів, механізмів і процедур, покликаних підтримувати баланс інтересів сторін, що беруть участь в переговорах про оплату і умови праці (роботодавців й найманих працівників) сприяти досягненню взаємоприйнятного для них компромісу заради реалізації як корпоративних, так і загальносоціальних цілей [5, с. 69].

Соціальне партнерство визнана світовою практикою форма узгодження інтересів та підвищення соціальної відповідальності сторін та суб'єктів соціального діалогу (найманих працівників, бізнесу (роботодавців), держави, інститутів громадянського суспільства). Під «бізнесом» в системі соціального партнерства розуміються власники, підприємці-роботодавці, уповноважені ними особи, а також сукупність структур і інститутів ринкового господарства, які забезпечують виробництво, розподіл товарів і

послуг, задоволення потреб індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому. Для учасників соціального діалогу, а особливо бізнесових та державних структур було б корисно пам'ятати про наявність так званого «залізного закону відповідальності», який було сформульовано у 70-і роки минулого століття відомим американським вченим К. Девісом. Сутність цього закону така: «У кінцевому рахунку, ті, хто використовує владу не у той спосіб, який суспільство вважає відповідальним, можуть втратити її» [6, с. 150].

На думку багатьох вчених [7; 8] важливою передумовою реалізації соціального партнерства в сучасних умовах є його базування на засадах соціальної відповідальності. Втім, деякі вчені [2] корпоративну соціальну відповідальність ототожнюють з соціальним партнерством. Зокрема, міркування базуються на твердженні, що соціальне партнерство є одним з найдієвіших засобів формування системи соціальної відповідальності, а останню можна розглядати, з одного буку, як результат (чи один з результатів) соціального партнерства, а з іншого боку – як обов'язкову умову його успішності [2, с. 305].

В сучасній економічній літературі можна зустріти такі визначення поняття «корпоративна соціальна відповідальність»:

– це спосіб управління бізнес-процесами з метою забезпечення позитивного впливу на суспільство [9, с. 72];

– це добровільна інтеграція соціальної, економічної відповідальності та облік потреб зацікавлених груп (стейкхолдерів) у комерційній стратегії підприємства [10, с. 169];

– добровільна діяльність компаній приватного і державного секторів, спрямована на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів і якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє середовище, з метою вирівнювання наявних економічних і соціальних диспропорцій, створення довірливих взаємовідносин між бізнесом, суспільством і державою, покращання результативності бізнесу та показників прибутковості в довгостроковому періоді [11, с. 27];

– відповідальність компанії перед своїми співробітниками, ведення бізнесу в таких умовах, які відповідають вимогам законодавства [12, с. 171];

– це добровільна ініціатива ділових кіл, яка стосується діяльності, що перевищує просту вимогу дотримання букви закону [13, с. 87].

Доцільність та ефективність реалізації соціальної відповідальності на мікрорівні підтверджено безліччю різноманітних досліджень, які засвідчили позитивний ефект від реалізації в діяльності підприємства соціальної відповідальності для його репутації, досягнення конкурентних переваг і однієї з головних цілей його функціонування – максимізації прибутку. Дослідження, проведені американськими консалтинговими компаніями Walker Information і Council on Foundations, підтвердили гіпотезу про вплив соціальних чинників, на рівні з фінансово-економічними, на показники основної діяльності компанії [7, с. 59]. Була встановлена залежність між соціальною відповідальністю репутацією і відданістю торговій марці. Так, для промислових підприємств збільшення показника його репутації на одиницю призводить до збільшення відданості торговій марці на 0,42 одиниці [14, с. 17]. Це при тому, що значення 0,5 означає значний зв'язок, а 0,1 – незначний. Найбільш показовими виявилися результати, отримані компаніями роздрібної торгівлі. Збільшення соціальної цінності компанії на один пункт веде до поліпшення репутації на 0,55 пункти, в той час як збільшення економічної цінності на той самий пункт підвищує репутацію тільки на 0,32 пункти [Шлихтер, с. 17]. Таким чином, соціальні показники майже вдвічі більше впливають на репутацію компанії, ніж економічні. Дослідження, виконане американською консалтинговою компанією Towers Perrin показало, що протягом 15 років доходи акціонерів соціально відповідальних компаній (Coca-Cola, Johnson & Johnson, Prockter & Gamble, General Electric і ін.) більше ніж у 2 рази перевищили доходи компаній, які не належали до категорії соціально відповідальних [14, с. 15]. Також дослідження проведене нею спільно з компанією Sandra Waddock & Samuel Graves на базі 11 компаній з високими показниками соціальної відповідальності та 11 з низькими показало, що протягом 10 років у компаній, які реалізують концепцію соціальної відповідальності, фінансові показники вищі, ніж у компаній з низьким рівнем відповідальності, а саме: дохід на інвестований капітал – вище на 9,8 %, дохід з активів – на 3,55 %, дохід з продажів – на 2,79 %, прибуток – на 63,5 % [14, с. 15].

На сучасному етапі розвитку туристичної системи України впровадження концепції корпоративної соціальної відповідальності дає ряд переваг:

– покращення ефективності бізнес-процесів. При впровадженні КСВ підприємства виявляють приховані важелі підвищення ефективності;

– підвищення мотивації та продуктивності працівників. Враховуючи, якщо всі працівники водночас є громадянами, то турбота про громаду буде відображатись і на працівниках;

– зростання вартості нематеріальних активів, що викликано підвищенням репутації та іміджу підприємства [15, с. 166].

Висновки. Підсумовуючи все вище наведене, можна стверджувати, що реалізація концепції КСВ в туристичному секторі України не набула поки що широкої популярності, що обумовлено, на нашу думку, зазначеними вище перепонами, а також необізнаністю топ-менеджменту стосовно всіх переваг, які має впровадження концепції КСВ. Зокрема, перевагами для українського туристичного бізнесу буде:

– збільшення інвестиційної вартості компанії;

– довіра до туристичної організації з боку клієнтів та суспільства в цілому;

– покращення іміджу, ділової та суспільної репутації, статусу туристичного підприємства в суспільстві;

– підвищення мотивації персоналу;

– розширення сфери впливу та частки на ринку за рахунок розширення кола зацікавлених осіб [16, с. 195].

Можливо, говорити про комплексне впровадження концепції КСВ в українських туристичних компаніях ще зарано, але однозначно необхідно створювати підґрунтя у вигляді широкої обізнаності суспільства про соціальну відповідальність, налагодження зв’язків бізнесу та держави, некомерційних організацій, визначення кола зацікавлених осіб та його поступове розширення з орієнтацією на їх потреби та інтереси. Обрати необхідно стратегічний підхід із поки що обмеженим колом соціальних обов’язків, який буде розширюватися із покращенням економічної та політичної ситуації в країні. Важливим кроком у поширенні концепції КСВ може стати прийняття проект-документу «Концепція національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні», де буде формалізовано національну модель

корпоративної соціальної відповідальності, яка враховуватиме всі особливості українського суспільства та менталітету громадян, окреслить межі поняття КСВ та визначить основні її складові.

Список використаних інформаційних джерел

1. Ситник Ю. О. Соціальне партнерство в Україні: особливості становлення і перспективи розвитку [Текст] / Ю. О. Ситник // Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету. – 2009. – № 5. – С. 81–89.
2. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. – Київ : КНЕУ, 2011. – 501 с.
3. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник / О. А. Грішнова. – Київ : Знання, 2004. – 535 с.
4. Поплавська О. Розвиток соціального партнерства в Україні як чинник економічного зростання [Текст] / О. Поплавська // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 1. – С. 42–48.
5. Борисов В. Есть ли в России социальное партнерство? [Текст] / В. Борисов // Человек и труд. – 1999. – № 11. – С. 68–73.
6. Инновации в российском профсоюзном движении: практика, проблемы. – Москва, 2010. – 352 с.
7. Гончарова І. Соціальна відповідальність як основа конструктивного діалогу суб’єктів соціального партнерства / І. Гончарова // Вісник ТНЕУ. – 2012. – № 2. – С. 57–63.
8. Галайда Т. О. Роль корпоративної соціальної відповідальності підприємств у розвитку системи соціального партнерства в Україні / Т. О. Галайда, В. В. Скриль, О. М. Мяло // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. – 2012. – № 4 (62). – С. 280–283.
9. Посібник із КСВ. Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності / О. Лазоренко, Р. Колишко та ін. – Київ : Видавництво «Енергія», 2008. – 96 с.
10. Шмиголь Н. М. КСВ-дохід: визначення, оцінка, ефективність / Н. М. Шмиголь // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. – 2010. – № 1. – С. 168–175.

11. Шедяков В. Корпоративна культура та розвиток виробничої демократії: поєднання логік антикризових заходів і переходу до економіки знань [Текст] / В. Шедяков // Економіст. – 2013. – № 11. – С. 25–31.
12. Хімченко А. Соціальні та економічні аспекти функціонування корпорацій / А. Хімченко // Вісник економічної науки України. – 2012. – № 2. – С. 168–172.
13. Сімченко Н. О. Концептуалізація засад корпоративної соціальної відповіадльності в забезпеченні сталого розвитку організації [Текст] / Н. О. Сімченко, Л. Є. Довгань // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 5. – С. 85–89.
14. Шлихтер А. А. Направления и механизмы взаимодействия социально ответственного бизнеса с некоммерческим сектором США / А. А. Шлихтер. – Москва : ИМЭМО РАН, 2010. – 104 с.
15. Римар І. А. Соціальні інвестиції як форма соціальної відповідальності підприємства / І. А. Римар // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 9. – С. 165–168.
16. Красномовець В. А. Перспективи розвитку соціального партнерства в Україні / В. А. Красномовець // Електронне наукове фахове видання міжнародний науково-практичний журнал «Фінансовий простір». – 2013. – № 4 (12). – С. 191–198.

І. О. Пінчук, *к. е. н., доцент*
Вищий навчальний заклад
Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі», м. Полтава
irina.pinchuk@gmail.com

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ СОЦІАЛЬНОГО ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Поглиблення соціально-економічних проблем вітчизняного суспільства, неефективність та слабкість системи вітчизняного державного управління викликає необхідність здійснення змін, спрямованих на забезпечення сприятливих умов життєдіяльності та економічного зростання. Тому для вітчизняної економічної науки залишається актуальним завдання дослідження економічних інститутів та обґрунтування основних напрямків інституціональних змін. За таких умов особливого значення на-

буває дослідження партнерства як окремого соціально-економічного явища.

Як у зарубіжних, так і у вітчизняних економічних літературних джерелах спостерігається використання обох зазначених понять: і соціального, і інституціонального партнерства, причому поширення явища партнерства у вітчизняній суспільно-економічній практиці дещо випереджає його системні теоретичні дослідження. Так, за висновками окремих дослідників рівень розуміння сутності феномену соціального партнерства далеко ще не відповідає ступеню популярності самого терміну [13]. Метою даної праці є з'ясування понятійного співвідношення термінів «соціальне партнерство» та «інституціональне партнерство» для забезпечення адекватності їх використання у подальших дослідженнях як теоретичного, так і прикладного характеру.

Етимологія та семантика термінів «соціальне партнерство» та «інституціональне партнерство», з'ясування особливостей їх використання як у вітчизняних, так і у англомовних наукових економічних літературних джерелах, а також порівняльний аналіз змісту соціального та інституціонального партнерства як економічних категорій дозволило автору зробити наступні висновки.

1. У зарубіжній економічній літературі партнерство як суспільно-економічний інститут розглядається в першу чергу в контексті розв'язання практичних проблем функціонування суспільного сектору економіки та ефективності використання публічних фінансів. Досить широко досліджуваними у цій галузі є окремі «фрагменти» даного явища: державно-приватне партнерство (public-private partnerships (PPPs), government-non-profit relations) [20], участь громадськості у державному управлінні (public participation, public representation, citizen involvement, citizen participation), а також практичні аспекти реалізації партнерства, зокрема, партнерства з багатьма зацікавленими сторонами (multi-stakeholder partnerships), з'ясування причин та елементів успішного партнерства [19].

Вітчизняні дослідження даного явища розвивалися у іншому напрямку – в контексті налагодження практичної реалізації суспільно-трудових відносин, а також у сфері кооперації. Водночас партнерство як суспільно-економічний феномен стало предметом досить активних вітчизняних сучасних досліджень інших

суспільних фундаментальних і прикладних наук: філософії, політології, соціології а також державного управління, економіки та управління підприємствами, економіки та управління народним господарством [11; 12; 15; 18].

2. Співвідношення змісту понять соціального та інституціонального партнерства в економічних джерелах є досить суперечливим, а паралельність їх використання вказує на відмінність явищ, які вони відображають. Так, з початку виникнення терміну «соціальне партнерство» (кінець XIX ст.) і досить тривалий час його пропонувалось розуміти як шлях пошуку компромісних рішень між представниками капіталу і найманої праці за посередництва держави [2], які можуть знаходити вираз у взаємних консультаціях, переговорах і примирних процедурах на взаємоузгоджених принципах з метою дотримання прав та інтересів працівників, роботодавців і держави. Таку схему соціального партнерства називають трипартизмом, і найчастіше ототожнюють із самим соціальним партнерством. Хоча існують і інші моделі соціального партнерства: біпартизм як взаємодія двох «партнерів»: капіталу та найманої праці без участі держави і переважно на мезо- (регіональному) та макрорівні), а також корпоратизм, зокрема, державний корпоратизм. Останні дві моделі є предметом вивчення політології і фактично означають монополізацію представництва відповідних сфер суспільного життя за згоди держави, використання офіційно дозволених та підконтрольних владі громадських організацій для обмеження участі народу в політичному процесі і придушення впливу на владу громадянського суспільства. Таким чином, по-перше, поняття соціального партнерства виникло через необхідність узгодження антагоністичних (протилежних) інтересів двох суспільних класів; по-друге, таке партнерство стосувалося сфери суспільного виробництва і було пов’язане із регулюванням саме соціально-трудових відносин.

Термін «інституціональне партнерство» не такий поширений порівняно із соціальним, ймовірно, виник дещо пізніше, в межах неоінституціоналізму (середина XX ст.) [9], і контекст його використання максимально пов’язаний з практичною стороною реалізації партнерських суспільних відносин. При цьому існування даного явища пов’язується не з існуванням антагоністичних інтересів, які потрібно узгодити шляхом партнерства, а з

наявністю певної соціально-економічної проблеми, вирішення якої відповідає інтересам партнерів, і яку вони готові вирішити шляхом використання наявних у них ресурсів для цього: матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інших. Водночас, таке партнерство не обмежують сферою виробничих відносин, а вважають спрямованим на розв'язання цілої низки різноманітних соціально-економічних проблем. Отже в цьому плані зміст соціального і інституціонального партнерства видається принципово різним.

3. На сучасному етапі свого дослідження поняття «соціальне партнерство» у вітчизняній економічній науці переживає свою трансформацію, також дещо суперечливу. Фундаментальні політекономічні дослідження соціального партнерства зі становлення та розвитку соціального партнерства в економічно розвинутих країнах та його стану в Україні представлені у роботах таких дослідників як В. Жуков, А. Колот, В. Скуратівський, С. Українець, Г. Осовий, С. Бакуменко, С. Мельник, Г. Задорожній, О. Мірошниченко, В. Руденко, Н. Гетьманцева та ін. Але частина дослідників продовжує ототожнювати соціальне партнерство із соціально-трудовими відносинами [2; 3]. Результати досліджень інших науковців свідчать про те, що його межі слід вважати досить широкими, які «… постійно розширюються, а його інструменти збагачуються при вирішенні кожного конкретного завдання, в якому брали участь інституції партнерства» [6], а вигляд такого партнерства має певну структуру, у якій слід виокремлювати горизонтальне та ветикальне партнерство. У такому розумінні соціальне партнерство пропонують визначати як «свідомі продуктивні спільні акції-дії людей, основою яких ї їх економічні та соціальні інтереси, спрямовані на те, щоб на основі добровільного обєднання власних матеріальних, фінансових, трудових, інтелектуальних та інших ресурсів заради досягнення своєї сумісно-розділеної загальної мети вони могли солідоризуватися між собою і досягти задоволення своїх інтересів» [5, с. 377]. Важливим здобутком такого підходу до трактування соціального партнерства є уведення до його концепції поняття відповідальності.

Соціальне партнерство також пропонують розглядати як складову соціального механізму демократичного урядування,

який знаходить прояв, зокрема, у вигляді соціального партнерства неурядових некомерційних організацій з органами публічної влади. Таке тлумачення має місце з позицій теорії державного управління і розглядається в контексті становлення громадянського суспільства [13].

У інших випадках соціальне партнерство називають інституціональним і зосереджують увагу на організаційно-економічних аспектах розв'язання з його допомогою конкретних проблем соціальної сфери. При цьому в основі дослідження інституціонального партнерства полягають інституційні одиниці в межах класифікації Системи національних рахунків – господарюючі суб'єкти, які володіють і розпоряджаються активами і від свого імені приймають зобов'язання, вступають в економічні операції з іншими інституціональними одиницями [16]. Тобто інституціональними партнерами можуть бути господарюючі суб'єкти різних секторів економіки.

4. Історія співвідношення змісту понять соціального та інституціонального партнерства показує, що на даному етапі їх співіснування вони стали тотожними: глибокі теоретичні дослідження соціального партнерства призвели до того, що першочергове значення соціального партнерства значно розширилося і «зрівнялося» за своїм значенням із поняттям інституціонального партнерства. З огляду на це є підстави вважати їх синонімами, тобто рівнозначними термінами для теоретичного відображення феномену співпраці різноманітних господарюючих суб'єктів у вирішенні поточних соціально-економічних проблем. Хоча в окремих випадках зустрічаються досить звужені значення даних термінів.

Так, соціальним партнерством іноді називають окремі акції з благодійності по підтримці малозабезпечених верств населення, про що, зокрема, свідчать назви різноманітних центрів та фондів (в тому числі і Всеукраїнського благодійного фонду «Соціальне партнерство», який вже 15 років веде благодійну діяльність е місті Києві і є найпотужнішим в Україні інститутом надання допомоги соціально незахищеним громадянам) [1]. А під інституціональним партнерством розуміють конкретну ділову практику співробітництва суспільного і приватного сектору у питаннях управління і використання державного і муніципального

майна, найпоширенішим випадком якого є концесія. Зокрема, у Литві таке поняття інституціонального партнерства введено в закон [17]. В Україні також існує подібне розуміння інституціонального партнерства як державно-приватного і спостерігаються подібні законодавчі ініціативи, які передбачають системну реформу концесійного законодавства України для активізації використання концесії як однієї з форм залучення іноземних інвестицій [8].

5. З точки зору подальшого вживання досліджуваних термінів слід зазначити, що на думку автора, термін «соціальне партнерство» є більш теоретичним, узагальнюючим, філософським, і його слід використовувати, коли мова йде про принципову співпрацю як один із варіантів соціальної взаємодії в економіці (на відміну від економічної конкуренції як прояву антагонізму, протистояння господарюючих суб'єктів з однаковими економічними інтересами). А термін «інституціональне партнерство» є більш інструментальним, має практичне спрямування, «налаштовує» на безпосереднє з'ясування інститутів-партнерів, і який доцільно використовувати в контексті дослідження та опису конкретних механізмів спільного розв'язання соціально-економічних проблем і завдань різного масштабу, використовуючи теоретичні напрацювання неоінституціоналізму у галузі інститутів, їх різновидів, структури та особливостей.

Крім того, термін «інституціональне партнерство» сам по собі є інформативнішим, тому що вже у своїй назві відображає використання інституціонального підходу до аналізу сутності соціального партнерства, який дозволяє розглядати його як суспільний інститут, об'єктивна необхідність у якому виникла в період переходу суспільства у фазу постіндустріального розвитку, і який є результатом соціального структурування економічних відносин. Адже економіка перш за все – це соціальна система, і її основою є не рух цін і товарів, а людська дія і взаємодія (товарний обмін та ціни самі є перетвореними формами людських відносин, а не природною, самою по собі даною реальністю). А соціальні економічні відносини передують суто економічним (товарним, ціновим) [4, с. 42]. Тому «природа інститутів корениться не в індивіді як суб'єкті вибору, а в суспільних умовах, в межах яких цей індивід здійснює свій ви-

бір, і коли ми розглядаємо економіку як соціальну систему, її не можна уявити без інститутів [4, с. 45–46]. При цьому слід уникати досить спрощеного і однозначного трактування інституту як норми чи правила, оскільки інституціональний підхід має цілий понятійний апарат для того, щоб із соціальної точки зору описати та пояснити особливості економічної поведінки господарюючих суб'єктів, зокрема, це такі поняття як формальні та неформальні інститути; поняття інституції та інститути; інституційне середовища, інституційні обмеження, ефекти та пастки; процеси інституціоналізації, легітимації тощо.

6. В умовах пануючої в суспільстві ідеології економізму, яка є вкрай негативною для існування самого людського суспільства [14] через перетворення нею жорсткої конкуренції на пануючий тип взаємодії людей [5, с. 60] дослідження феномену соціального партнерства набуває досить важливого значення. Адже навіть формально-математичними методами Джоном Нешем було доведено, що лише за корегування своєї поведінки з урахуванням інтересів інших гравців виграш для всіх сторін розподілиться оптимально [5, с. 378]. З іншого боку, розвиток партнерства викликаний наявністю не тільки індивідуалістичних, але і колективних цінностей людини, закладених у ній як соціальній і духовній істоті.

Особливого значення дослідження даного феномену набуває для України, адже, як зазначається, «Принципи соціального партнерства досить близькі національно-культурним традиціям і ментальності українців, для яких спільне вирішення малих та великих проблем було ефективним механізмом досягнення спільних цілей. І якраз інституціоналізація знизу сприяє служінню загальнонаціональним інтересам» [7, с. 205]. Тим більше, як було з'ясовано, передові економічно розвинуті країни світу успішно розвиваються і вирішують більшість своїх внутрішніх проблем на основі принципів соціального партнерства, значення яких у подальшому розвитку цих країн лише зростало, на відміну від пропагованого цими країнами іншим країнам принципів ринкової економіки на засадах жорсткої конкуренції [5, с. 376; 6]. І цілком можна погодитись із думкою авторів про те, що саме соціальне партнерство здатне стати для України національною ідеєю, «ефективним ціннісно-цільовим механіз-

мом» на шляху до успішного вирішення накопичених надзвичайно гострих соціально-економічних проблем [5, с. 377].

Список використаних інформаційних джерел

1. ВБФ «Социальное партнёрство» [Электронный ресурс] : [Веб-сайт]. – Электронные данные. – Киев : ВБФ «Социальное партнёрство», 2018. – Режим доступа: http://socpartnerstvo.org/. – Название с экрана.
2. Герасимова В. В. Социальное партнерство как институт регулирования экномических отношений / В. В. Герасимова, А. И. Ефанова // Вестник ПАГС. – С. 146–152.
3. Гетьманцева Н. Соціальне партнерство як спосіб інтеграції інтересів суб'єктів соціально-трудових відносин / Н. Гетьманцева // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 3. – С. 82–86.
4. Дементьев В. В. Сучасна теорія інститутів: ідентифікація предметного поля / В. В. Дементьєв // Економічна теорія. – 2015. – № 1. – С. 26–49.
5. Задорожна О. Г. Постнекласичні засади дослідження сучасного господарства : монографія / О. Г. Задорожна. – Харків : Точка, 2017 – 452 с.
6. Задорожний Г. В. Соціальне партнерство – реальний шлях до відкритого суспільства / Г. В. Задорожний, О. В. Коврига, В. В. Смоловик. – Харків : ХІБМ, 2000. – 192 с.
7. Задорожний Г. В. Человечное мирохозяйственное видение (Очерки новой личностной методоогии) / Г. В. Задорожний, О. Г. Задорожная. – Харьков : Точка, 2017. – 261 с.
8. Концесія по-українськи: Кабмін затвердив зміни в законопроект [Електронний ресурс] // Сегодня. – Електронні дані. – [Київ: ЧАО «Сегодня Мультимедиа», 2018] – 27 грудня 2017 р. – Режим доступу: https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/koncessiya-po-ukrainski-kabmin-utverdil-izmeneniya-v-zakonoproekt-1101855.html (дата звернення 11.04.2018 г.). – Назва з екрана.
9. Крюкова І. О. Позаекономічний аспект економічного дослідження: інституціональний підхід. Теорія та методологія економічних досліджень / І. О. Крюкова // Історія народного господарства та економічної думки України : зб. наук. праць. – 2014. – Вип. 47. – С. 237–248.

10. Липов В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем / В. Липов. – Харьков : Изд-во ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. – 484 с.
11. Пасько Я. І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння / Пасько Я. І. – Київ : ПАРАПАН, 2008. – 272 с.
12. Підгаєць С. В. Механізм державно-приватного партнерства в системі інституціоналізації розвитку національної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / С. В. Підгаєцью. – Тернопіль, 2016. – 22 с.
13. Піроженко Н. В. Механізми становлення та розвитку соціального партнерства органів публічної влади і неурядових некомерційних організацій : дис. … канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Піроженко Наталія Вікторівна. – Одеса, 2007. – 225 с.
14. Политическая экономия: прошлое, настоящее, будуще / [Гейц В. М., Тарасевич В. Н. и др.] ; по ред. Гейца В. М., Тарасевича В. Н. – Киев : ЦУЛ, 2014. – 1056 с.
15. Сидорова Е. Н. Межсекторное взаимодействие как фактор гармонизации социальных отношений в регионе : автореф. дис. на соиск. наук. степ. канд. социологич. наук : 22.00.04 / Е. Н. Сидорова. – Саранск, 2009. – 22 с.
16. Смагулова З. Институциональное партнерство в общественном секторе: сущность, подходы и анализ / З. Смагулова. – Павлодар : ВРЕМЯ РИА, 2011. – 104 с.
17. Сорока И. Что такое «институциональное партнёрство»? [Электронный ресурс] / Игорь Сорока // Экспресс-неделя. – Электронные данные. – [Вильнюс : ЗАО «САВАЙТЕС ЭКСПРЕСАС», 2007–2018]. – 24 декабря 2009 г. – Режим доступа: http://www.nedelia.lt/news-lt/14704-chto-takoe-institucionalnoe-partnerstvo.html (дата обращения 10.04.2018 г.). – Название с экрана.
18. Щербата Т. С. Розвиток партнерських відносин підприємств з вищими навчальними закладами : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Т. С. Щербата. – Львів, 2017. – 21 с.

19. Franco M. The role of tourism public-privat partnerships in regional development: a conceptual model proposal [Electronic resource] / Mario Franco, Cristina Estevao // SciELO. – Electronic data. – [Rio de Janeiro: Cadernos EBAPE.BR, 2010]. – Mode of access: World Wide Web: scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1679-39512010000400003.
20. Hodge, G. Reviewing Public-Private Partnerships. Some Thoughts of evaluation / G. Hodge // International Handbook on Public-Private Partnerships / [G. Hodge, C. Greve & A. Boardman (eds.)]. – Cheltenham : Edvard Elgar, 2010. – Pp. 81–112.

О. В. Делія, *к. і. н., доцент*
Вищий навчальний заклад
Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі», м. Полтава
oksanadelia@gmail.com

«СРЕДОЦЕНТРИЗМ» ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО ПІЗНАННЯ

Логічним супроводом зміни загальнонаукових картин світу у XX ст. став переворот у структурах пізнання, філософського обґрунтування науки. Пріоритетними стають міждисциплінарні дослідження, орієнтовані на синтез знань із різних галузей, перенесення теоретико-методологічного апарату природничих підходів на суспільні галузі знань. З огляду на це, концептуалізація наукової раціональності, запропонована В. Стьопіним, та наукові інтерпретації сутності концепту стали важливим центром уявлень про сучасний етап пізнання світу. Власне теорія наукової раціональності базується на виокремленні трьох її типів за ступенем впливу в науці суб’єктивних чинників: класичний тип, некласичний і постнекласичний. Принципова відмінність класичної науки від некласичної полягає у переконанні першої, що досліджувані явища є фрагментами «світу». Про це переконливо свідчить комплекс результатів аналізу процесів ґенези та становлення середовищної парадигматики. Відповідно в рамках класичної наукової раціональності суб’єкт, метод і об’єкт пізнання виокремлюються в умовах незалежності один від одного. Соціальні теорії класичного етапу позбавлені ціннісного навантаження.

Некласична наука вважає, що будь-яке дослідження «світу» є модельованим відображенням свідомості [1]. В центрі некласичного наукового дискурсу з'являється пізнавальне ставлення суб'єкта й об'єкта, які, в свою чергу, осмислюються як частини цілого. Цілим у цьому сенсі є організм і його середовище, що актуалізує звернення до розгляду суб'єкта у контексті його середовища. Окреслені теоретико-пізнавальні тренди втілюються та розвиваються у кібернетичному та феноменологічному підходах, об'єднуючи різні їх предметні сутності в одну методологічну позицію – отримання знання для суб'єкта передбачає вивільнення власних пізнавальних процедур. В основі конструювання нової картини світу з'являється позиція «Я» як осереддя внутрішнього та зовнішнього середовища.

Сутність постнекласичного типу раціональності полягає у співвіднесенні отриманих знань про об'єкт не тільки із засобами, але й із ціннісно-цільовими структурами діяльності. Представники постнекласичного етапу наукового пізнання переконані, що світобудова, ноосфера, біосфера, суспільство і людина являють собою єдину цілісність. У центрі дослідницької оптики з'являється онтологічна функція забезпечення взаємодії суб'єктів наукового пізнання. Її реалізація, окрім нового інструментарію пізнання, потребує виходу суб'єкта на міждисциплінарний простір. На перший план висувається аналіз питань про внутрішню єдність і зв'язки соціального простору, часу і властиві їм просторово-часові форми конкретних процесів.

Пізнавальна формула некласичної парадигми «суб'єкт – засоби – об'єкт» не відповідає зростанню об'єктивно-істинного знання. Дослідники діагностують відмову від фундаментальних гносеологічних категорій, таких як суб'єкт і об'єкт [2]. У цьому контексті фіксація суб'єкт-суб'єктної взаємодоповнюваності актуалізує обґрунтування середовищної методології. Основними принципами якої є синтез об'єктивізму та суб'єктивізму в пізнанні (інтегралізм), ситуаціонізм, прагнення до прагматизації процесу пізнання та отримання «корисного знання» (useful knowledge – за І. Валлерстайном). Постнекласична ситуація включеності суб'єкта, методу й об'єкта в єдине поле пізнання фактично і є «средоцентризмом» на підставі утворення логічного підґрунтя зв'язку епістемології, онтології і аксіології [3].

Стверднім принципом постнекласичного пізнання стає холізм, в основі якого лежить концептуальна середовищна установка – світ як єдина цілісність, а виокремлені в процесі пізнання явища й об'єкти – це частина цілісності. Механічне співвідношення цілого та частин, із яких можна знову скласти ціле, не змінюючи його значення, у постнекласичному світі втрачає свою сутність, оскільки неспроможне адекватно відображати стан складних суспільних процесів: необхідно враховувати системну якість цілого. В суспільних відносинах елементи цілого є вже не тим, чим вони є окремо один від одного, з їх складових народжується нова якість. У рамках концепції кожен елемент цілого слід за його значенням і функціями розглядати як ціле. Перспективою розвитку такої системи має бути досягнення тотальності – стану, коли кожний елемент системи сам стає рівним усій системі [4]. Стрижневий гносеологічний принцип холізму – пізнання цілісності передує пізнанню його частин, межує із принципом емерджентності та індетермінізму.

Таблииця 1 – Порівняльний аналіз особливостей класичного і постнекласичного пізнання
[Складено автором за 5]

Класичний етап	Постнекласичний етап
Раціональний тип мислення	Інтуїтивний тип мислення
Дисциплінарний контекст	Міждисциплінарність
Аналіз	Синтез Деконструкція
Редукціонізм	Холізм
Лінійність	Нелінійність (плюралістично-циклічність)
Причинність як детермінізм	Причинність як вірогідність
Суб'єкт – об'єктна взаємодія	Суб'єкт – середовище

Попри досліджений початок позитивного процесу концептуалізації поняття «середовище», науковий дискурс класичного постмодернізму здебільшого не розрізняє специфіку дефініції, поєднуючи у середовищі відкриту для спостереження емпіричну об'єктність, ідеальну холістичну сутність і матеріальний ресурс. Подібна «еклектика» певною мірою спричинена багатознач-

ністю існуючих трактувань, програмною невизначеністю і поліваріантністю самого феномена постмодернізму.

Найчастіше поняття «середовище» вживається в уточнюючих співвідношеннях, наприклад, навколишнє середовище, середовище перебування, виробниче середовище, міське середовище тощо. С. Баньковська справедливо зазначає, що поняття «середовище» тривалий час було позбавлене якісної визначеності та інтерпретувалось як сукупність умов, звуження чи розширення яких залежало від технології та організаційних процесів, або, навпаки, середовище визначало межі та вектор розвитку [6].

Подібна подача розчиняє визначеність дефініції як об'єкта дослідження, що зайвий раз актуалізує діалектичний розгляд змісту процесу об'єктивації середовищної парадигми у рамках постмодернізму з позицій вияву загальності середовищних тенденцій.

Власне постмодернізм, історично зумовлений хвилею соціальних трансформацій середини минулого століття, став логічним втіленням тогочасної світоглядної картинки, відчуттям швидкоплинного світу, природною реакцією наукового істеблішменту на зростаючу багаторівневість соціуму, в якому відкидалася доцільність виокремлення певних форм людської діяльності. Вітчизняна дослідниця Л. Дротянко, певним чином підсумовуючи ряд наукових розвідок, концептуалізує постмодернізм як феномен визнання неоднозначності, неодномірності, нелінійності, стохастичності, біфуркаційності, плюралізму підходів, поглядів, концепцій у поясненні процесів матеріального та духовного становлення суспільства та всесвіту в цілому [7]. Цілісне світобачення постмодернізму акумулювало у собі всі сучасні методологічні підходи до вивчення світу: синергетичний, системно-аналітичний, екологічний, принципи міждисциплінарного підходу, конвергенцію, нівелюючи механістичне та редукціоністське світосприйняття.

Початок процесу інституціалізації середовищної проблематики (не стільки в рамках нормативації, скільки в контексті ідеологічного оформлення) здебільшого ґрунтувався формами екологічного сприйняття, без суворої прив'язки до предметних областей. Останнє цілком корелюється із загальною тенденцією постмодернізму включати до системи універсальних цінностей людства все, що його оточує: природу, Космос, Всесвіт.

Світоглядний резонанс стрижневих орієнтирів інвайронменталізму суттєво вплинув на зміну пізнавальної орієнтації науки, посприяв оформленню нового посткартезіанського етапу. Епістемологічні установки – механізм, дуалізм, редукціонізм і атомізм – були названі інтелектуальними предтечами, що зумовили процес відчуження людини від природного середовища [8]. Базові постулати «парадигми людської виключності» – визначальний вплив соціального та культурного середовища на людську діяльність, безмежність і необмежені можливості світу, постійність прогресу тощо, акумульовані в категоріях «антропоцентризм», «технократизм», поступаються світоглядно-теоретичним позиціям антропного принципу, які дозволили поєднати окремі елементи середовища у цілісність.

Початок розробки постнекласичного сенсу антропізму пов'язаний із дискусіями щодо місця людини у Всесвіті. Поштовх подібним дискусіям надала фізика, а саме виявлена фізиками проблема збігу великих чисел – взаємозв'язок параметрів частинок мікросвіту (стала Планка, заряд електрона тощо) та глобальних параметрів Метагалактики (маса, розмір тощо). Одна із ліній розвитку антропного принципу, а саме ідея людини як цільового та визначального начала світового розвитку, стала своєрідним каталізатором актуалізації інтересу до взаємин людини та середовища. У світлі наукового пізнання це передбачало включення суб'єкта пізнання до наукової картини світу, у світоглядному контексті – набуло антропного змісту, пояснюючи окремі стрижневі властивості Всесвіту присутністю людини як спостерігача [9].

Фундаментальними для формування середовищної парадигматики є принципи, вироблені інвайронменталізмом, які сконструювали ємний і багатовимірний образ середовища.

Стрижневою домінантою нового світогляду є ідея системної організації середовища. Системність середовища виявляється в усвідомленні методологічного змісту принципу цілісності. Новий погляд на принцип цілісності полягає у розумінні єдиного походження об'єкта та його оточення ззовні (середовища). Елементи цілісності не тільки вступають у зв'язки підпорядкування, але й у певних станах (точках біфуркації) можуть визначати поведінку цілісності. Цілісність системи зберігається у тому

числі, коли система може пізнавати і розпізнавати середовище. До цього наукова думка акцентувала самодостатність об'єктів, що мали складну структуру (клітина, суспільство, людина), при цьому зазначалося, що ці характеристики є відносними, оскільки об'єкт володіє безліччю зв'язків із середовищем і може існувати лише у єдності із ним [10]. Еволюція будь-якої системи, відзначає Ю. Чайковський, – це коеволюція системи та її середовища, розвиток системи взаємозумовлений розвитком середовища [12, с. 217]. Отже, принцип коеволюції є феноменом взаємозумовленості будь-яких систем різного рівня структурної організації.

Становлення принципу коеволюції також безпосередньо пов'язано із формуванням постнекласичного розуміння світу, пошуком адекватної моделі реальності, заснованої на закономірностях процесів нелінійності. Цей принцип, його механізми, закономірності становлять особливий науковий інтерес, оскільки дозволяють осмислити середовище крізь призму нової логіки – самоорганізації.

Список використаних інформаційних джерел

1. Маджуга А. Г. Векторно-контекстуальный подход: вызов постнекласического этапа научной рациональности / А. Г. Маджуга // Сибирский педагогический журнал. – 2014. – № 1. – С. 31–36.
2. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем / В. В. Васильков. – Санкт-Петербург : Лань, 1999. – 480 с.
3. Катерный И. В. Инвайроментализм в социальной философии: методологические и мировоззренческие аспекты : дис. ... канд. филос. наук : спец.: 09.00.11 – социальная философия / Ин-т философии Рос. акад. наук. Центр изучения социокультур. изменений. – Москва, 2004. – 129 с.
4. Чайка І. П. Холістичний маркетинг і його значення у функціонуванні вищого навчального закладу / І. П. Чайка // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 3. – С. 53–60.
5. Барсукова Н. И. Дизайн среды в проектной культуре постмодернизма / Н. И. Барсукова. – Москва : ФГОУ ВПО РГАУ – МСХА им. К. А. Тимирязева, 2007. – 242 с.

6. Баньковская С. П. Инвайронментальная социология / С. П. Баньковская. – Рига : Зинатне, 1991. – 130 с.
7. Дротянко Л. Г. Диверсифікація наукового знання в інформаційну еру / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія. – 2009. – № 2. – С. 15–20.
8. Marshall, Alan. (2002). The unity of nature [electronic resource] : wholeness and disintegration in ecology and science / Alan Marshall: London : Imperial College Press, c. 2002.
9. Казютинский В. В. Антропный принцип и мир постнеклассической науки. Астрономия и современная картина мира / В. В. Казютинский. – Москва, 1996. – С. 144–182.
10. Сартаева Р. С. Экология человека в структуре современного научного познания [Електронний ресурс] / Р. С. Сартаева, А. Н. Нысанбаев, А. Сагикызы. – Режим доступу: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1150 (Дата звернення: 2.03.2017). – Назва з екрана.
11. Чайковский Ю. В. Элементы эволюционной диагропики / Ю. В. Чайковский. – Москва : Наука, 1990. – 272 с.

Ю. О. Гернего, *к. е. н.*
ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана», м. Київ,
IuliiaGern@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ РОЗУМІННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Сучасне людиноцентричне суспільство ставить вимоги до національних економік, що стосуються диференціації провідної ролі людини та її потреб. Тому, особливої актуальності набуває обґрунтування теоретичних засад людського капіталу, дослідження його специфіки та еволюції численних точок зору стосовно розуміння сутності людського капіталу.

У економічному контексті одним із перших термін людський капітал використав І. Фішер у 1897-му році [1]. Проте, даний термін так і не став загальноприйнятним до середини XX століття. У 1958-му році в журналі «Політична економія» побачила світ стаття Дж. Мінсера «Інвестиції в людський капітал та

розподіл особистих доходів» [2]. У 60-х роках XX століття з'явилися праці Г. Беккера «Інвестиції в людський капітал» та «Людський капітал: теоретичний та емпіричний аналіз із спеціальним наголосом на освіту» [3]. Т. Шульц у своїй статті «Інвестиції в людський капітал» наголошує на ролі людського капіталу у розвитку тогочасного суспільства, пов'язуючи свою концепцію із рядом економічних аномалій та історичним аспектом диференціації сутності людського капіталу [4].

З огляду на існуючі наукові наробки, визначаємо, що, недивлячись на окремі постулати концепції людського капіталу, які закладені у працях класиків економічної теорії, вона все ще залишається достатньо «молодою» в порівнянні із іншими теоретичними основами сучасної економічної науки. В зв'язку із низкою об'єктивних передумов, які визначалися процесами розвитку продуктивних сил та тенденціями науково-технічного прогресу, розвиток теорії людського капіталу відбувався в межах конкретних етапів (рис. 1).

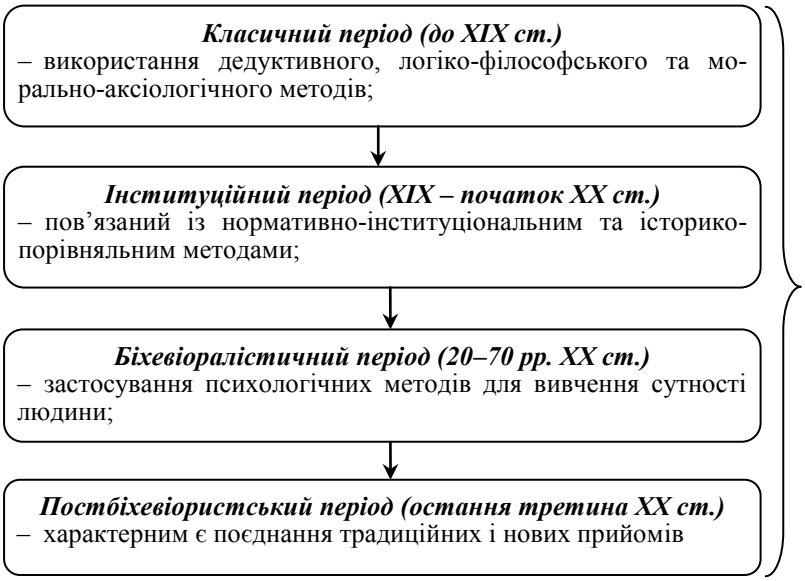

Рисунок 1 – Етапи розвитку теорії людського капіталу [складено автором за 5; 6]

Зарубіжний досвід показує, що формування концепції розвитку людського капіталу відбувається у два етапи:

1) система формальної освіти підготовки людського капіталу; подальша фахова спеціалізація та перепідготовка кадрів через наукові та навчальні центри;

2) спеціальні курси, які фінансуються державою або організовуються у фірмах. Прикладом ефективної політики у сфері інтелектуалізації та зайнятості населення є Швеція, де програма підготовки людського капіталу має антициклічний характер [7].

Складна природа та різноманіття суспільних відносин, які сформувалися протягом тривалого часу зумовили можливість прояву людського капіталу на трьох взаємопов'язаних рівнях (рис. 2).

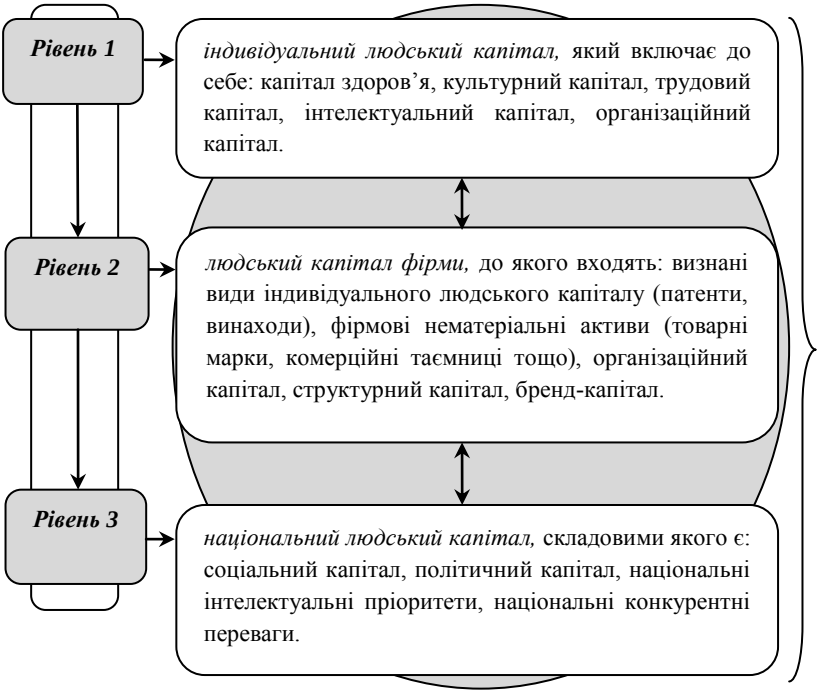

Рисунок 2 – Рівні прояву людського капіталу
[складено автором за 8]

Розмежування рівнів людського капіталу зумовлене складністю визначеної категоріїта багатогранністю людської природи та можливостей використання здібностей людини у процесі праці. У контексті нашого дослідження з-поміж складових індивідуального людського капіталу виокремлюємо культурний капітал, який закладаємо в основу «придатності для інвестицій» людського капіталу. Адже, згідно із класичним визначенням французького науковця П. Бурдьє саме під культурним капіталом розуміємо сукупність знань, здатностей, вмінь та навичок людини [8].

Отже, культурне ядро забезпечує формування низки основних характеристик людського капіталу, що забезпечує його конкурентоспроможність з-поміж інших об'єктів придатних для залучення інвестицій, можливість формування цілісної системи за рахунок поєднання якісних характеристик людського капіталу.

Комплексним результатом поєднання індивідуального людського капіталу та людського капіталу фірми є національний людський капітал (рис. 3).

Багаторівневість людського капіталу, його здатність змінювати форму прояву та структурні характеристики є визначальними компонентами його динамізму. На межі XX та XXI ст. у суспільстві особливо гостро постало питання обґрунтування проявів динамізму. Парадигма життєдіяльності суспільства, яка заснована виключно на ідеях класичної механіки виявилася застарілою та досить спрощеною. Натомість, виникла принципово нова парадигма концептуальних досліджень в центрі якої перебувають не об'єкти, а система взаємодії між ними. Акцент переміщується зі стану на процес та спрямованість часу, робиться наголос на необхідності змін. Тобто, стара парадигма була сталою (метафізичною), натомість нова парадигма заснована на принципах діалектики, джерелом якої виступають єдність та взаємодія протилежностей.

Таким чином, концептуальні засади людського капіталу визначають його ключову роль у сучасному суспільстві. У свою чергу, динамічні соціально-економічні зміни в умовах сьогодення зумовлюють перехід сталих параметрів людського капіталу на якісно новий динамічний рівень.

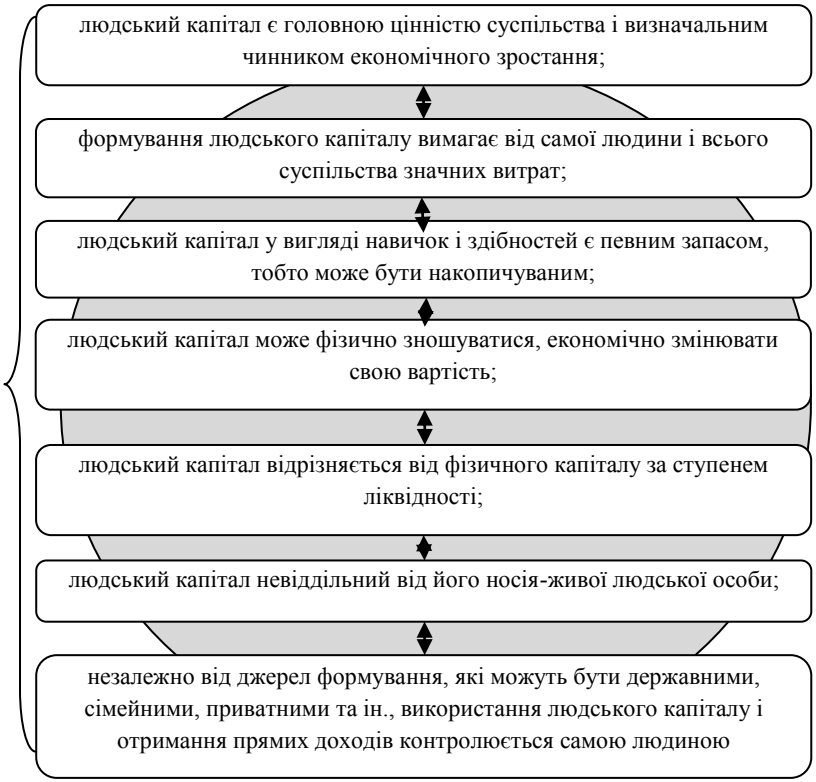

Рисунок 3 – Особливості національного людського капіталу [складено автором за 9]

Список використаних інформаційних джерел

1. Fisher I. Senses of ‘Capital’ / I. Fisher // The Economic Journal. – 1897. – № 7. – Pp. 199–213.
2. Mincer J. Investment in Human Capital and Personal Income Distribution. / J. Mincer // Journal of Political Economy. – 1958. – Vol. 66. – Pp. 281–302.
3. Becker G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. / G. Becker. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1964. – 264 p.

4. Антонюк В. Головні напрями зміцнення соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні / В. Антонюк // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 3. – С. 39–43.
5. Goldin C. Human Capital. Handbook of Cliometrics. / C. Goldin. – Germany. Heidelberg : Springer Verlag, 2016. – 42 p.
6. Schultz Th. W. Investment in Human Capital / Th. W. Schultz // American Economic Review. – 1961. – Vol. 51. – № 1. – Pp. 1–17.
7. Геєць В. М. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / [за ред. акад. НАМ України В. М. Гейця] ; Ін-т екон. прогнозування. – Київ : Логос, 1999. – 176 с.
8. Bourdieu P. The Forms of Capital. Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education / P. Bourdieu. – New York : Greenwood, 1986. – Pp. 46–58.
9. Горбань С. Ф. Сучасний стан та шляхи забезпечення розвитку людського капіталу в Україні. / С. Ф. Горбань, О. В. Чумак // Економіка та держава. – 2013. – № 9. – С. 37–41.

Н. В. Мокєрова
Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва, м. Харків
Mokerova-fiz@rambler.ru

ЛЮДИНОРОЗМІРНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ КООПЕРАТИВНИХ НЕПРИБУТКОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ТУРИЗМІ

Європейський вектор реформування суспільства та модернізації економіки в Україні вимагає налагодження ефективної взаємодії влади, бізнесу і громади. При цьому, як свідчить зарубіжний досвід, важливим є здійснення заходів з мобілізації соціального капіталу як ресурсу соціально-економічного зростання країни, формування громадянського суспільства, покращення якості життя людей. Помітну роль в означених процесах відіграють кооперативні неприбуткові економічні організації як вагома складова громадянського суспільства. У першу чергу до них слід віднести кредитні спілки та споживчі товариства. Ос-

танні відіграють важливу роль у розвитку соціального туризму. Разом з тим наявні проблеми методологічного характеру, пов'язані з визначенням соціально-економічної природи кооперативних неприбуткових економічних організацій, формуванням відповідних економіко-правових умов розвитку їх соціального капіталу. Тому тема статті є актуальною.

Становлення постнекласичної науки супроводжується формуванням нового бачення суспільних процесів і явищ, що потребує їх філософського розгляду та відповідного наукового пояснення. Вивчення суспільних, і в тому числі економічних, процесів і явищ засобами постнекласичної методології не означає протиставлення такого способу тому їхньому розумінню, яке було характерне попереднім етапам розвитку науки. Навпаки, постнекласичне бачення ставить перед собою певне уточнення концепцій класики і некласики, виступає як синтез, поєднання тези класики і антитези некласики [1, с. 31].

Кооперативна теорія постнекласичного напряму економічної науки базується на застосуванні людинорозмірного підходу і, що закономірно, вимагає перегляду сутності фундаментальних категорій і понять. До найбільш універсальних та всеохоплюючих концептів економічної теорії належить категорія капіталу. Сучасні загальнонаукові тенденції підтверджують актуальність переосмислення змістовного наповнення відносин сукупного суспільного капіталу та модифікації традиційного уявлення про його структуру.

Серед наукових досліджень щодо форм капіталу та їх трансформації до найбільш цитованих належать праці П. Бурдье [2], М. Кастельса, Дж. Коулмана [3], А. Бузгаліна [4], С. Бюссе [5], А. Колганова, В. Радаєва [6]. На основі різних методологічних підходів та з використанням різноманітних емпіричних даних вченими обґрунтовано, що на сучасному етапі розвитку цивілізації структура і властивості капіталу як ключового ресурсу суспільства змінюються за рахунок включення до його складу таких соціальних елементів як знання, інформація, культура, норми і цінності, довіра, співпраця, зв'язки та інших.

Таким чином, вивчення матеріалів наукових досліджень дозволяє ідентифікувати досить розгорнутий перелік виявів упливу норм, відносин і довіри на розвиток соціально-економічних си-

стем, зокрема на рівні підприємств і організацій. Історичні та генетичні закономірності та протиріччя розвитку соціально-економічних систем надають підстави стверджувати, що конфігурація функцій їх соціального капіталу набуває індивідуальних ознак і може варіювати за характером і масштабами прояву позитивних і негативних внутрішніх ефектів та зовнішніх екстерналій. Справедливість висновку знаходить підтвердження у процесі аналізу кооперативних систем, що «характеризуються значно вищим ступенем соціалізації, ніж інші державні й приватні економічні системи» [7, с. 127]. Усвідомлення специфічних функцій соціального капіталу споживчої кооперації знаходить відповідну аргументацію.

По-перше, в кооперативних організаціях «люди є ані залежними, ані незалежними – вони взаємопов'язані, а тому співпраця, довіра та узгоджені дії набувають значення не меншого, ніж система господарського управління» [8, с. 130]. Цим пояснюється надвисокий рівень чутливості кооперативних систем до впливу соціально-економічних, соціодуховних та соціально-інтелектуальних чинників. Системоутворюючу роль у процесі формування та розвитку підприємств і організацій відіграє кооперативна ідея у поєднанні з кооперативними принципами та цінностями, що є складовими соціального капіталу кооперативних систем, обумовлюють можливості доступу учасників кооперативних відносин до ресурсів, об'єднаних задля здійснення взаємовигідної колективної діяльності, забезпечують організаційну єдність кооперативних формувань, сприяють збереженню їх цілісності. Відтак, генетичні особливості кооперативних систем дозволяють синтезувати та віднести до пріоритетних системоутворюючу функцію соціального капіталу споживчої кооперації.

По-друге, дотримуючись принципів співпраці між кооперативами, суб'єкти кооперативних відносин цілеспрямовано встановлюють та підтримують партнерські зв'язки і взаємовідносини всередині системи кооперації та поза її межами на місцевому, регіональному, національному і міжрегіональному рівнях задля формування повноцінного кооперативного сектора економіки, стимулювання розвитку малих форм господарювання, більш повного задоволення інтересів споживачів, працівників і

пайовиків, системи споживчої кооперації [9, с. 184–185]. Відтак, формування і використання соціального капіталу відіграє безпосередню роль в інтеграційних процесах за участю кооперативних підприємств і організацій, що надає підстави для виділення інтеграційної функції соціального капіталу кооперативних систем.

По-третє, на виконання принципу турботи про розвиток своїх громад споживча кооперація забезпечує умови для об'єднання людей з метою покращення їх економічного й соціального стану, дбає про поліпшення захисту прав членів споживчих товариств та працівників. Людинорозмірність виступає ключовим мотивом кооперативних систем до налагодження партнерських зв'язків та активної участі в різного роду інтеграційних об'єднаннях з іншими кооперативними організаціями, зовнішніми суб'єктами, що не належать до системи споживчої кооперації, зокрема, державою. Відносини взаємодії та співпраці у напрямі розширення кооперативної діяльності, створення робочих місць, соціального захисту працівників і пайовиків, протекції індивідуальних товаровиробників та дрібних підприємців від монопольних структур, забезпечення населенню можливості придбання якісних та відносно дешевих товарів та послуг надають уявлення про механізми реалізації стабілізаційної функції соціального капіталу споживчої кооперації.

По-четверте, членство та міжгалузеві зв'язки обумовлюють можливості доступу учасників кооперативних відносин до ресурсів, об'єднаних задля здійснення взаємовигідної колективної діяльності. Інститут членства створює передумови формування вертикальної й горизонтальної структури кооперативних організацій, сприяє збереженню її цілісності та розвитку. Зміцненню та розвитку структури кооперативних систем сприяють міжгалузеві зв'язки, що мають під собою різні форми всебічної та взаємовигідної співпраці кооперативів різних видів, передусім сільськогосподарських, обслуговуючих і кредитних. Відтак, соціальний капітал є одним із інструментів координації діяльності кооперативних формувань.

По-п'яте, ціннісні налаштування кооперативного руху, культивація кооперативних цінностей та підтримка іміджу кооперативних утворень створюють основу для формування сприят-

ливої з точки зору активізації інтелектуального та духовного потенціалу людських ресурсів атмосфери, що зрештою перетворюється на вагомий чинник ефективності кооперативної діяльності, підвищення організаційної стійкості та конкурентоспроможності кооперативних систем. На цьому ґрунті організаційна культура є виразником соціокультурної функції соціального капіталу поживчої кооперації.

На підставі зазначеного висловлюємо переконання, що розглянуті функції соціального капіталу споживчої кооперації є пріоритетними в загальному переліку його функцій, адже обумовлені генетичними особливостями кооперативних систем і визначають специфічну роль соціального капіталу у їх функціонуванні та розвитку. У контексті дослідження кооперативних неприбуткових економічних організацій це означає, що за умови цілеспрямованого формування соціальний капітал споживчої кооперації виконує щонайменше п’ять специфічних функцій: системоутворюючу, інтеграційну, стабілізаційну, координаційну та соціокультурну.

Дослідники звертають увагу на різні прояви функціонування соціального капіталу в економічних системах у залежності від їх рівня. Високу потенційну продуктивність окремих елементів соціального капіталу відзначають дослідники проблем економічного зростання в умовах інституціональної трансформації. Особлива роль відводиться інституту довіри. Згідно з твердженням В. Дементьева, «рівень довіри у суспільстві дедалі частіше розглядається в якості принципової умови функціонування економіки, фактора економічного розвитку» [10, с. 46].

Отже, огляд наукових підходів щодо трактування функціонального призначення та реалізації функцій соціального капіталу надає підстави для визнання його одним із потужних інструментів стимулювання економічного зростання економічних агентів усіх рівнів. Так, поліфункціональність соціального капіталу дозволяє розглядати його в якості інструмента регулювання та координації господарських і трудових відносин в системі споживчої кооперації. Його функціонування забезпечує стимулювання торговельної та інших видів господарської діяльності кооперативних підприємств і організацій, що позитивно позначається на обсягах доходу, сприяє скороченню транзак-

ційних витрат і, зрештою, виступає чинником ефективності системи споживчої кооперації.

На підтвердження думки про результативність впливу соціального капіталу на економічний розвиток суб'єктів господарювання свідчить введення Є. І. Дискіним в науковий обіг термін «соціальна рента», під яким вчений розуміє віддачу від використання соціального капіталу у вигляді економічного, соціального та інших видів ефекту [11, с. 13]. На основі дослідження процесу відтворення соціального капіталу на різних рівнях економічної системи Н. Ларіонова виділяє три типи соціальної ренти (табл. 1).

Таблиця 1 – Характеристика соціальної ренти за рівнями економічної системи [систематизовано автором на основі: 12, с. 195]

Тип соціальної ренти	**Характеристика**
А	Б
Соціальна рента I	Частина прибутку, що утворюється на глобальному та макроекономічному рівнях формування соціального капіталу, за рахунок приналежності економічних суб'єктів до певного інституціонального середовища. Соціальну ренту такого типу отримують економічні суб'єкти однієї країни порівняно з економічними суб'єктами іншої країни, де соціальний капітал виявляється менш розвинутим і внаслідок цього умови господарювання є менш сприятливими.
Соціальна рента II	Частина прибутку, що утворюється внаслідок приналежності економічних суб'єктів до певних груп микро- та мезорівня, за рахунок скорочення транзакційних та виробничих витрат.
Соціальна рента III	Частина прибутку, що утворюється на міні- та нанорівнях формування соціального капіталу, за рахунок використання особистих якостей, соціальних зв'язків. Цей вид соціальної ренти отримують учасники ділових мереж, які мають можливість регулювати доступ до ресурсів мережі інших її учасників, а також до ресурсів інших взаємопов'язаних мереж. В якості таких ресурсів виступають інформація, умови ведення бізнесу (ліцензії, сертифікати, перевірки контролюючих органів), захист від конкурентів, доступ до ринків збуту тощо.

Диференціація соціального капіталу за рівнями економічної системи і типами соціальної ренти сприяє його цілеспрямованому формуванню в процесі інституціонального проектування. Це означає, що проблема дефіциту довіри та інших інституціональних цінностей економічного суб'єкта для розширення партнерських зв'язків та розвитку ділових відносин вирішується шляхом збільшення інвестицій у власні соціальні контакти, організаційні інновації, корпоративну культуру [13, с. 195].

На підставі теоретичного аналізу сутності, специфічних властивостей та функціонального призначення соціального капіталу споживчої кооперації правомірно, на наш погляд, розглядати його як невід'ємну складову підвищення ефективності розвитку кооперативних неприбуткових економічних організацій у туризмі та створює передумови для цілеспрямованого використання соціального капіталу з метою формування громадянського суспільства.

Список використаних інформаційних джерел

1. Маслов А. О. Теорія інформаційної економіки в контексті постнекласичної науки / А. О. Маслов // Економічна теорія. – 2012. – № 4. – С. 29–37.
2. Бурдье П. Формы капитала / П. Бурдье // Экономическая социология. – 2002. – № 5. – С. 60–75.
3. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий [Електронний ресурс] / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121–139. – Режим доступу: http://89.249.21.76/data/217/076/1232/011kOULMAN.pdf. – Назва з екрана.
4. Бузгалин А. В. «Социальный капитал» как превратная форма генезиса посткапиталистических отношений / А. В. Бузгалин // Альтернативы. – 2010. – № 4. – С. 4–32.
5. Бюссе С. Социальный капитал и неформальная экономика в России / С. Бюссе // Мир России. – 2001. – № 2. – С. 97.
6. Радаев В. В. Понятие капитала, формы капитала и их конвертация / В. В. Радаев // Экономическая соціологія. – 2002. – Т. 3. – № 4. – С. 20–32.
7. Башнянин Г. І. Кооперативні системи: проблеми трансформації за умов ринкової транзиції / Г. І. Башнянин, А. Г. Дра-

бовський, В. В. Іжевський. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2009. – 414 с.
8. Теплова Л. Е. Необходимость разработки концепции развития организационной культуры потребительской кооперации / Л. Е. Теплова // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2005. – Том 3. – № 1. – С. 128–135.
9. Насретдинов И. Т. Особенности интеграционных процессов в потребительской кооперации / И. Т. Насретдинов // Социально-экономические явления и процессы. – 2010. – № 3. – С. 184–189.
10. Дементьев В. Доверие – фактор функционирования и развития современной рыночной экономики // В. Деменьев // Российский экономический журнал. – 2004. – № 8. – С. 46–65.
11. Дискин И. Е. Хозяйственная система России. Проблемы институционального генезиса / Е. И. Дискин // Общественные науки и современность. – 1998. – № 4. – 13 с.
12. Ларионова Н. И. Инвестиции в социальный капитал и их влияние на экономическое развитие / Н. И. Ларионова // Журнал экономической теории. – 2011. – № 3. – С. 194–197.
13. Попов Д. Д. Социальный капитал как фактор повышения эффективности использования ресурсов на микроуровне хозяйствования / Д. Д. Попов // Вестник ЯрГУ. Серия Гуманитарные науки. – 2011. – № 1. – С. 186–188.

ЗМІСТ

Задорожний Г. В., Задородна О. Г. Постнекласична методологія дослідження людини подорожуючої 3

Ляшенко В. І. Формування просторів науково-освітнього туризму в межах транскордонних регіональних інноваційних систем 7

Скляр Г. П. Особистість та етика туризму: постнекласичні цінності економічної науки 15

Гладкий О. В. Постнекласична парадигма єдності в туризмі та географії 23

Лиман С. І. Особистість, символи і туризм: подорож ад'юнкта харківського університету М. Н. Петрова до Англії в кінці 1850-х років 29

Ілляшенко С. М., Гладенко Ю. М. Туристичний імідж регіону: структура, підходи до оцінки та управління 38

Беценко Т. П. Краєзнавство в сучасній парадигмі науково-освітніх знань: базові поняття 44

Козюра І. В. Подорожі збагачують знання і громади 48

Опанасюк Н. А. Соціокультурний феномен туризму: дефінітивна характеристика й проблеми становлення 52

Тимошенко Т. О. Європейська система індикаторів туризму (ETIS) як інструмент для менеджменту сталого розвитку територій в умовах децентралізації 61

Жученко В. Г. Формування екологічної культури індивіда в процесі здійснення рекреаційної діяльності 66

Звягольська І. М. Входження медичної мікробіології у постнекласичну реальність науково-практичного простору туризму 80

Животенко В. О. Щастя як індикатор ефективності розвитку туристичної сфери 96

Усанов І. В., Усанова Л. А. Мережевий топос туризму і розмикання державної системи 101

Мовчан М. М. Проблема страху в туризмі 108

Миронов Ю. Б. Соціальне партнерство у сфері туризму 115

Красномовець В. А. Корпоративна соціальна відповідальність як форма соціального партнерства та чинник забезпечення конкурентоспроможності туристичного підприємства 121

Пінчук І. О. Співвідношення понять соціального та інституціонального партнерства 127

Делія О. В. «Средоцентризм» постнекласичного пізнання 136

Гернего Ю. О. Концептуальні засади та еволюція розуміння людського капіталу 142

Мокєрова Н. В. Людинорозмірність соціального капіталу кооперативних неприбуткових економічних організацій у туризмі 147

Наукове видання

ЛЮДИНА, ЯКА ПОДОРОЖУЄ: ПОСТНЕКЛАСИЧНА ПАРАДИГМА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТУРИЗМУ

МАТЕРІАЛИ
Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару

(м. Полтава, 17 квітня 2018 року)

Головний редактор *М. П. Гречук*
Комп'ютерне верстання *Г. А. Бжікян*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 9,1.
Зам. № 049/1222.

Видавець і виготовлювач
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
к. 115, вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014; ☎(0532) 50-24-81

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3827 від 08.07.2010 р.